

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 3 (73), 2023

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 3 (73)**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№3 (73), 2023

Бас редактор:
Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:
С.Н. Сабиков – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор (Алматы),

В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф., Казан мемлекеттік университеті, «Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Қазан),

Джон Берк – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Астана),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор PhD, Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент, Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:
Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.
Техникалық хатшы:
Қ. Тұрлыханқызы

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2023

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 22.09.2023. қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 13,25. е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 14.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны..... 6
Колонка редакции журнала
Editorial column

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Adam E. The Constitutional court of the Republic of Kazakhstan is a trend of a new era of constitutional reforms..... 9

Адам Е. Қазақстан Республикасының Конституциялық соты конституциялық қайта құрулардың жаңа дәуірінің үрдісі

Адам Е. Конституционный суд Республики Казахстан – веяние новой эпохи конституционных преобразований

Taitorina B.A. Constitutional and legal regulation of relations concerning citizenship..... 13

Тайторина Б.А. Азаматтыққа байланысты қатынасты конституциялық құқықтық реттеу

Тайторина Б.А. Конституционно-правовое регулирование отношений по поводу гражданства

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Байсымакова Д.С., Молдахметова Ж.Е. Кәсіптік одақтардың жұмыс беруші мен жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау мәселелері..... 22

Байсымакова Д.С., Молдахметова Ж.Е. Проблемы защиты трудовых прав работодателей и работников профессиональных союзов

Baysymakova D.S., Moldakhmetova Zh.E. Problems of protection of labor rights of employers and employees of trade unions

Байсымакова Д.С., Калкаева Н.Б., Белхожаева Д.Ж. Қазақстан заңнамасы бойынша жеке еңбек құқықтарын қорғау нысандарының бірі – келісім комиссиясы..... 28

Байсымакова Д.С., Калкаева Н.Б., Белхожаева Д.Ж. Одна из форм защиты индивидуальных трудовых прав по казахстанскому законодательству - согласительная комиссия

Baysymakova D.S., Kalkayeva N.B., Belkhozhayeva D.Zh. One form of protection of individual labor rights in Kazakhstan - regulatory commission

Belkhozhayeva D.Zh., Vartanyn A.M. Remuneration of teachers of higher education: comparative analysis..... 33

Белхожаева Д.Ж., Варганиян А.М. Жоғары мектеп оқытушыларының еңбегіне ақы төлеу: салыстырмалы талдау

Белхожаева Д.Ж., Варганиян А.М. Оплата труда преподавателей высшей школы: сравнительный анализ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№3 (73), 2023

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.

д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:

Толлеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК, профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф., (Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор

Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав.

кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права,

ректор университета «Таллинн»

(Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,

Ташкентского Государственного

Юридического Университета (Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларуский

государственный университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент,

Беларуский государственный

университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., проф.

(Астана),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор

Нью-Йорского университета Джон Джэя

(США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент

кафедры конституционного права и

конституционного судопроизводства

Российского университета дружбы

народов (Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

Тех. секретарь: Қ.Тұрлыханқызы

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2023

Зарегистрированов Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 22.09.2023.
Формат 60x84 1/8. Объем 13.25. уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 14.
050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.

КазНПУ им. Абая
Издательство «Ұлагат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Торговля людьми и эксплуатация трудовых мигрантов: анализ ситуации в Казахстане..... 40
Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Еңбек мигранттарын сауда және қолдану: Қазақстандағы жағдайды талдау
Buribayev Ye., Khamzina Zh. Trafficking and exploitation of labor migrants: analysis of the situation in Kazakhstan

Тұрлыханқызы Қ. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздері..... 55
Тұрлыханқызы К. Основания расторжения трудового договора по инициативе работодателя
Turlykhanqyzy K. Grounds for termination of the employment contract at the initiative of the employer

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Меирбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Кәмелетке толған балалардың ата-аналарын күтіп бағу жөніндегі міндеттерін жетілдіру мәселелері..... 62

Меирбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Проблемы совершенствования обязанностей по содержанию родителей совершеннолетних детей

Meirbekova G.B., Alshurazova A.A. Problems of improving the maintenance responsibilities of parents of adult children

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Меирбекова Г.Б., Бектоғаева Л.О. Дауларды шешудің балама әдістерінің түсінігі мен ерекшеліктері..... 67

Меирбекова Г.Б., Бектоғаева Л.О. Понятие и особенности альтернативных способов разрешения споров

Meirbekova G.B., Bektogaeva L.O. The concept and features of alternative dispute resolution methods

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

Рахимова Г.Н. Қылмыстық атқару құқығындағы түзеу жұмыстарына тарту жазасын қолдану шарттары..... 72

Рахимова Г.Н. Условия применения наказания за привлечение к исправительным работам в уголовно-исполнительном праве

Rakhimova G.N. Conditions for the application of punishment for involvement in correctional labor in criminal enforcement law

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Кенжибекова Э.П. Адам құқықтарын қорғау саласындағы сот бақылауы функциясының алатын орны..... 79

Кенжибекова Э.П. Место судебно-контрольной функции в сфере защиты прав человека

Kenzhibekova E.P. The place of the judicial and control function in the field of protection of human rights

**Kazakh National Pedagogical university
after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№3 (73), 2023

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law,
professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician,
doctor of law, professor,*

Taitorina B.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. – *doctor of law,
professor (Moscow),*

Muratova N.G. – *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. – *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of law,
Professor, Tashkent State Law
University (Uzbekistan),*

Khilus A.M. – *candidate of law., associate
professor (Minsk),*

Samarin V.I. – *candidate of law., associate
professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law,
professor (Astana),*

Khamzina Zh.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhin S. – *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University
of New York,*

Yezhevsky D.O. – *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,
associate professor*

Technical Secretary: K. Turlykhankyzy

© **Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2023**

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 22.09.2023
Format 60x84 1/8.

Volume 13,25. publ.literature
Edition 300 num. Order 14.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Хведелидзе Т.Б. Пути реализации концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года по вопросам юридического образования..... 86

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Хведелидзе Т.Б. Құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру жолдары Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі заңгерлік білім беру
Toleubekova B.Kh., Sailibayeva Zh.Yu., Khvedelidze T.B. Ways to realize the concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 on the issues of legal education

Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю., Толубекова Б.Х. О разумных сроках подготовки юристов высшей квалификации в контексте приоритетов Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года..... 92

Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю., Толубекова Б.Х. Жоғары оқу орнының заңгерлерін даярлаудың орынды мерзімдері туралы Тұжырымдаманың басымдықтары тұрғысында біліктілік Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясаты

Khvedelidze T.B., Sailibayeva Zh.Yu., Toleubekova B.Kh. On reasonable timeframes for the training of highly qualified lawyers in the context of the priorities of the concept of of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030

Авторлар туралы мәлімет..... 100
Сведения об авторах
Information about authors

Журнал редакциясының бағаны

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. К. Тоқаев 2023 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан халқына «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағыты» атты кезекті Жолдауын жолдады. Бұл құжатта елдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында салық саясатын жетілдіру, халықты «платформалық» жұмыспен қамтуды құқықтық реттеуді одан әрі дамыту, білім беру саласындағы цифрлық ресурстарға тегін қол жеткізуді қамтамасыз ету, экономикалық салаға қатысы бар қылмыстарға қатысты қылмыстық жауаптылық тетіктерін жетілдіру жолдары, құқық қорғау органдарының қамтамасыз ету жөніндегі қызметін күшейту қажеттігі сияқты негізгі аспектілер, заңның үстемдігі және басқа да маңызды мәселелер көрініс тапты.

Мәселелердің барлық спектрі жалпы мемлекеттік саясат жүйесінде экономикалық сектордың барлық бағыттарында қалыптасатын қатынастарды реттеудің құқықтық тетіктерін әзірлеумен бірге ұйымдық-басқару ресурстарын қолдану негізінде шешуді талап етеді.

Мемлекет басшысының Жолдауында қазіргі заманғы қазақстандық әлеуметтің экономикалық құрамдас бөлігіне баса назар аударылатыны, Қазақстанның заң корпусына құжатта көрсетілген басымдықтарды іске асырудың ерекше құқықтық тетіктерін әзірлеу жөнінде күшейтілген жұмыс күтіп тұрғанын куәландырады. Әзірленіп жатқан модельдерді экономика салаларының мұқтаждықтары мен сұраныстарымен, экономикалық заңдарды білумен, экономиканың аралас салаларының өзара іс-қимыл нысандарымен жеткілікті түрде тығыз келісуді қажет етеді. Бұл күрделі міндет және оның орындалуы ұсынылған экономикалық маңызды бағдарламалардың мәнін түсіну тереңдігіне байланысты, олар өздерінің құқықтық негіздемесін және мемлекеттік мүдделерге зиян келтіру үшін құқықты заңсыз манипуляциялаудың кез-келген мүмкіндігін болдырмайтын шешімдер мен әрекеттердің нақты алгоритмін табуы керек.

Салық қылмыстарын жасағаны үшін жазаны қатаңдату мәселесі өзекті болып отыр. Алайда, Мемлекет басшысының шешім жолы жаңа: «қылмыстық жауапкершілікке тарту нормаларының шегін айқындау» әділ тетігін енгізу арқылы көрсетілген. Бұл бөлімде өзге елдердің тәжірибесін зерделеуге және оларды отандық қылмыстық-құқықтық жүйе мен практикаға ықтимал имплементациялауға негізделген алдын ала елеулі теориялық-құқықтық ізденістер талап етіледі. Салықтық қылмыстармен қатар жазаларды қатайту мәселесі кәсіпкерлерге толмағандардың өміріне, денсаулығына, құқықтары мен бостандықтарына қол сұғуға байланысты құқық бұзушылықтарға қатысты болды. Мемлекет басшысы Қ.-Ж.К. Тоқаев «кәсіпкерлерге толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың кез келген нысаны»-на қатысты жазаны қатаңдату қажет екенін тікелей атап өтті. Бұл мәселеде ҚР Президентінің бірқатар Жолдауларында көрініс тапқан қағидаттық дәйектілігі байқалады, бұл өзі өскелең ұрпаққа қатысты әлеуметтік-құқықтық ахуал жасау туралы өзінің шынайы қамқорлығын көрсетеді.

Халықты «платформалық» жұмыспен қамтудың басымдығы ерекше өзектілікке ие. Қарқынды даму және цифрлық технологияларды экономикалық салаға енгізу дәуірінде цифрлық технологиялар саласында жұмыс істейтін азаматтардың еңбек құқықтарының әлсіз қорғалуы проблемасы шиеленісе түсті. Еңбек заңнамасы салалық ұғымдар кешенінің жаңа ұғыммен - азаматтардың «платформалық» жұмыспен қамтылуымен байытылуына байланысты белгілі бір түзетуді қажет етеді. Айта кетерлігі, бұл басымдық ҚР Үкіметіне 2023 жылдың соңына дейін 2030 жылға дейінгі Қауіпсіз еңбек тұжырымдамасын қабылдау туралы тапсырмамен қатар жүреді.

Прогрессивті салық салуды реттеумен байланысты 2024 жылы құқықтық инновациялар жылы болады деп күтіледі. Прогрессивті салық салуды енгізудің орындылығы туралы мәселе бірінші жылы талқыланып жатқан жоқ. Мемлекет басшысының Жолдауында: прогрессивті салық салуды енгізу үдерістерін жеделдету басымдығы біржақты айқындалған. Мұндай механизм классикалық капиталдық елдерінің ұзақ мерзімді тәжірибесіне негізделген. Сонымен қатар, мүдделі тұлғалардың жекелеген топтарының табыстарының шынайы мөлшері туралы мәліметтерді заңсыз айла-шарғы жасауды куәландыратын факторлардың өсу қаупі бар. Осыдан «сән салығы» институтының теориялық-құқықтық аспектілерін әзірлеу қажеттілігі туындайды. Салық жеңілдіктерін реттеу туралы мәселені құқықтық шешу практикалық қызығушылық тудырады. Мұндай жеңілдіктерді кем дегенде 20% -ға қысқарту көзделіп отыр. Бұл құқықтық аспект Қазақстан халқының барлық топтарына қатысты болады.

Құқық қорғау қызметі саласы Қазақстан Президентінің тұрақты назары мен бақылауында болып табылады. Мемлекет басшысы біздің басты мақсатымыз – заң мен қоғамдық тәртіпті тұрақты сақтауды қамтамасыз ету екенін атап өтті. Бұл ретте құқық қорғау органдары заңның үстемдігін қамтамасыз етпейтініне назар аударылады. Әрине, заңның үстемдігін қамтамасыз ету-ешқашан және ешбір мемлекетте өзектілігін жоғалтпайтын тұрақты міндет. Ол құқық қорғау және арнайы органдардың кешенді күш-жігерімен, сондай-ақ Конституциялық Сотпен, жалпы юрисдикциядағы соттардың барлық жүйесімен шешіледі. Бұл жағдай қарқынды әлемде заңнаманы жетілдіру жөніндегі қызметтің де тұрақты сипатқа ие екендігін көрсетеді.

Құрметті журнал оқырмандары! Редакция Қазақстан Республикасы Президентінің «Әділ Қазақстанның экономикалық бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында қозғалған құқықтық аспектілер кешені бойынша сіздердің пікірлеріңіз бен дәлелді ұсыныстарыңызды жариялауға дайын.

Редакция сіздерге барлық игі бастамаларыңызға сәттілік тілей отырып, ортақ Отанымыз – Қазақстан Республикасының өркендеуі мақсатында жасап жатқан жасампаз қызметтеріңізде жана биіктерге жетулеріңізді тілейді!

Құрметтен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Президент Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаев 1 сентября 2023 года обратился с очередным Посланием народу Казахстана: «Экономический курс Справедливого Казахстана». В данном документе нашли отражение такие ключевые для обеспечения экономической стабильности страны аспекты, как усовершенствование налоговой политики, дальнейшее развитие правового регулирования «платформенной» занятости населения, обеспечение бесплатного доступа к цифровым ресурсам в образовательной сфере, пути усовершенствования механизмов уголовной ответственности за преступления, имеющие отношение к экономической сфере, необходимость усиления деятельности правоохранительных органов по обеспечению верховенства закона и иные важные вопросы.

Весь спектр проблем требует своего разрешения на основе применения организационно-управленческих ресурсов в совокупности с разработкой правовых механизмов регулирования отношений, складывающихся во всех направлениях экономического сектора в системе общегосударственной политики.

То обстоятельство, что в Послании Главы государства основной акцент приходится на экономическую составляющую жизни и деятельности современного казахстанского социума, свидетельствует о том, что юридическому корпусу Казахстана предстоит усиленная работа по разработке специфических правовых механизмов реализации указанных в документе приоритетов, которые нуждаются в достаточно тесном согласовании разрабатываемых моделей с нуждами и запросами отраслей экономики, знания экономических законов, форм взаимодействия смежных отраслей экономики. Это сложная задача и ее выполнение зависит от глубины понимания существа предлагаемых экономически значимых программ, которые должны найти свое правовое обоснование и четкий алгоритм решений и действий, исключающих любую возможность неправомерно манипулирования правом во вред государственным интересам.

Актуален вопрос об ужесточении наказаний за совершение налоговых преступлений. Однако путь решения Главой государства указан новый: через внедрение справедливого механизма «определения пределов норм привлечения к уголовной ответственности». В данной части требуются предварительные серьезные теоретико-правовые изыскания, основанные на изучении опыта иных стран и их возможной имплементации в отечественную уголовно-правовую систему и практику. Наряду с налоговыми преступлениями вопрос об ужесточении наказаний коснулся правонарушений, связанных с посягательствами на жизнь, здоровье, права и свободы несовершеннолетних. Глава государства К.-Ж.К. Токаев прямо указывает, что необходимо ужесточить наказания за «любые формы насилия в отношении несовершеннолетних». В данном вопросе прослеживается принципиальная последовательность Президента РК, которая отражена в ряде его Посланий, что само по себе демонстрирует его реальную заботу о создании благополучного общественно-правового климата в отношении подрастающего поколения.

Чрезвычайной актуальностью обладает приоритет «платформенной» занятости населения. В эпоху бурного развития и внедрения в экономическую сферу цифровых технологий обострилась проблема слабой защищенности трудовых прав граждан, занятых в сфере цифровых технологий. Трудовое законодательство нуждается в определенной корректировке в связи с обогащением комплекса отраслевых понятий новым понятием – «платформенная» занятость граждан. Примечательно, что одновременно данный приоритет сопровождается поручением Правительству РК: до конца 2023 года принять Концепцию безопасного труда до 2030 года.

Правовые новшества, связанные с нормативным регулированием прогрессивного налогообложения, ожидаются в 2024 году. Вопрос о целесообразности внедрения прогрессивного налогообложения обсуждается не первый год. В Послании Главы государства однозначно определен приоритет: ускорение процессов введения прогрессивного налогообложения. Такой механизм оправдан длительной практикой стран классического капитала. Наряду с этим, существует риск возрастания факторов, свидетельствующих о неправомерном манипулировании сведений об истинных размерах доходов отдельных групп заинтересованных лиц. Отсюда возникает необходимость разработки теоретико-правовых аспектов института «налога на роскошь». Практический интерес представляет правовое решение вопроса об упорядочении налоговых льгот. Предполагается сократить такие льготы минимум на 20%. Данный правовой аспект коснется всех слоев населения Казахстана.

В поле постоянного внимания и контроля Президента Казахстана находится сфера правоохранительной деятельности. Глава государства указывает, что наша главная цель – обеспечить неуклонное соблюдение закона и общественного порядка. При этом обращается внимание на то, что правоохранительные органы не обеспечивают верховенства закона. Безусловно, обеспечение верховенства закона – задача постоянная, не теряющая своей актуальности никогда и ни в одном государстве. Решается она комплексными усилиями как правоохранительных и специальных органов, так и Конституционным Судом, всей системой судов общей юрисдикции. Данное обстоятельство свидетельствует о том, что в динамичном мире деятельность по усовершенствованию законодательства также носит постоянный характер.

Уважаемые читатели журнала! Редакция готова опубликовать ваши мнения и аргументированные предложения по комплексу правовых аспектов, затронутых в Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана: «Экономический курс Справедливого Казахстана».

Редакция желает вам успехов во всех добрых начинаниях, достижения новых высот в созидательной деятельности во благо процветания нашей общей Родины – Республики Казахстан!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

On September 1, 2023, the President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. K. Tokayev addressed another Message to the people of Kazakhstan: "The economic course of Fair Kazakhstan". This document reflects such key aspects for ensuring the economic stability of the country as improving tax policy, further development of legal regulation of "platform" employment of the population, providing free access to digital resources in the educational sphere, ways to improve criminal liability mechanisms for crimes related to the economic sphere, the need to strengthen the activities of law enforcement agencies to ensure the rule of law and other important issues.

The whole range of problems requires its resolution on the basis of the use of organizational and managerial resources in conjunction with the development of legal mechanisms for regulating relations that develop in all areas of the economic sector in the system of national policy.

The fact that the main emphasis in the Address of the Head of State is on the economic component of the life and activities of modern Kazakh society, indicates that the legal corps of Kazakhstan will have to work hard to develop specific legal mechanisms for the implementation of the priorities specified in the document, which need a fairly close coordination of the developed models with the needs and demands of economic sectors, knowledge of economic laws, forms of interaction of related sectors of the economy. This is a difficult task and its implementation depends on the depth of understanding of the essence of the proposed economically significant programs, which must find their legal justification and a clear algorithm of decisions and actions that exclude any possibility of illegally manipulating the law to the detriment of state interests.

The issue of tougher penalties for committing tax crimes is relevant. However, the Head of State indicated a new solution: introducing a fair mechanism for "determining the limits of the norms of criminal prosecution." This part requires preliminary serious theoretical and legal research based on the study of the experience of other countries and their possible implementation into the domestic criminal legal system and practice. Along with tax crimes, the issue of tougher penalties touched upon offenses related to encroachments on minors' lives, health, rights, and freedoms. The head of State K.-Zh.K. Tokayev directly points out that it is necessary to toughen penalties for "any forms of violence against minors." In this issue, there is a fundamental consistency of the President of the Republic of Kazakhstan, which is reflected in many of his Messages, demonstrating his real concern for creating a prosperous social and legal climate for the younger generation.

The priority of "platform" employment of the population is extremely relevant. In the era of rapid development and the introduction of digital technologies into the economic sphere, the problem of weak protection of the labor rights of citizens employed in the field of digital technologies has worsened. Labor legislation needs some adjustment in connection with the enrichment of the complex industry concepts with a new concept – "platform" employment of citizens. It is noteworthy that at the same time, this priority is accompanied by an instruction to the Government of the Republic of Kazakhstan: by the end of 2023 to adopt the Concept of Safe Work until 2030.

Legal innovations related to the regulatory regulation of progressive taxation are expected in 2024. The question of the feasibility of introducing progressive taxation has been discussed for several years. The Message of the Head of State clearly defines the priority: acceleration of the introduction of progressive taxation. Such a mechanism is justified by the long-term practice of the countries of classical capital. Along with this, there is a risk of an increase in factors indicating the unlawful manipulation of information about the true amount of income of certain groups of interested persons. Hence, there is a need to develop theoretical and legal aspects of the institution of the "luxury tax". Of practical interest is the legal solution to the issue of streamlining tax benefits. It is supposed to reduce such benefits by at least 20%. This legal aspect will affect all segments of the population of Kazakhstan.

The sphere of law enforcement activity is in the field of constant attention and control of the President of Kazakhstan. The Head of State points out that our main goal is to ensure the strict observance of the law and public order. At the same time, attention is drawn to the fact that law enforcement agencies do not ensure the rule of law. Of course, ensuring the rule of law is a constant task that never loses its relevance in any State. It is solved by the complex efforts of both law enforcement and special agencies, as well as by the Constitutional Court, the entire system of courts of general jurisdiction. This circumstance indicates that in a dynamic world, activities to improve legislation are also ongoing.

Dear readers of the magazine! The editorial board is ready to publish your opinions and reasoned proposals on the complex legal aspects touched upon in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan: "The economic course of Fair Kazakhstan".

The editorial board wishes you success in all good endeavors, and achievement of new heights in creative activity for the prosperity of our common Homeland – the Republic of Kazakhstan!

Sincerely, Editorial Board.

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

МРНТИ 10.15.23
УДК 342

10.51889/2959-6181.2023.73.3.001

*E.Adam*¹

¹ *Tashkent State Law University*

**THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IS A TREND OF A NEW ERA OF CONSTITUTIONAL REFORMS**

Abstract

The article is devoted to the characteristics of the legal status of the main body of constitutional justice of the Republic of Kazakhstan – the Constitutional Court. The article substantiates the role and importance of constitutional justice in the mechanism of protection of human and civil rights and freedoms. The analysis of the constitutional legislation revealed the human rights potential of the constitutional control body of the republic. The study concludes that it is important to revive the body of constitutional justice, saturate the practical activities of this body with constructive legal mechanisms to ensure proper protection of the Constitution and the protection of human and civil rights.

Keywords: Constitution, constitutional court, constitutional reform, human rights, constitutional control, constitutional justice.

*E. Adam*¹

¹ *Taishkent memleketтік заң университеті*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТЫ-
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАЙТА ҚҰРУЛАРДЫҢ ЖАҢА ДӘУІРІНІҢ ҮРДІСІ**

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасы Конституциялық сот төрелігінің бас органы – Конституциялық Соттың құқықтық мәртебесін сипаттауға арналған. Мақалада Конституциялық сот төрелігінің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігіндегі рөлі мен маңызы негізделеді. Конституциялық заңнаманы талдау республиканың конституциялық бақылау органының құқық қорғау әлеуетін анықтады. Зерттеу Конституциялық Сот төрелігі органын жандандыру, Конституцияны қорғауды және адам мен азаматтың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін осы органның практикалық қызметін сындарлы құқықтық тетіктермен қанықтыру маңызды деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: Конституция, конституциялық сот, Конституциялық реформа, адам құқықтары, конституциялық бақылау, Конституциялық Сот төрелігі.

*Адам Е.*¹

¹ *Ташкентский государственный юридический университет*

**КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН – ВЕЯНИЕ
НОВОЙ ЭПОХИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ**

Аннотация

Статья посвящена характеристике правового статуса главного органа конституционной юстиции Республики Казахстан – Конституционного суда. В статье обосновывается роль и значение конституционной юстиции в механизме защиты прав и свобод человека и

гражданина. Анализ конституционного законодательства позволил выявить правозащитный потенциал органа конституционного контроля республики. В исследовании сделан вывод о важности возрождения органа конституционной юстиции, насыщения практической деятельности этого органа конструктивными правовыми механизмами для обеспечения должной охраны Конституции и защиты прав человека и гражданина.

Ключевые слова: Конституция, конституционный суд, конституционная реформа, права человека, конституционный контроль, конституционная юстиция.

The large-scale program of political modernization set out in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan “New Kazakhstan: the path of renewal and modernization” became the starting point for a new constitutional reform, carried out at the level of the republican referendum on June 5, 2022 [1]. For the human rights sphere, constitutional novelties are a trigger for progress in the context of strengthening legal mechanisms for the protection of human rights and freedoms: the legal status of the prosecutor's office, the ombudsman - the Commissioner for Human Rights, the body constitutional justice - the Constitutional Council was transformed into the Constitutional Court. In the context of the issues under consideration, it is important to note the solution of the problem of expanding the circle of subjects of appeal to the body of constitutional control, which has been discussed for decades, the purpose of which is primarily to ensure constitutional legality, the legal protection of the Constitution – the basic law of society and the state, the highest values of which are a person, his life, rights and freedom [2].

The sources state: “Among the voiced initiatives, the most expected was the proposal to change the model of constitutional control. The current Constitutional Council, due to the limited powers and subjects of appeal, did not allow to fully ensure the supremacy of the Constitution and protect the rights of Kazakhstani citizens. In this regard, the establishment of the Constitutional Court is more practical and meets modern political realities. The activity of the Constitutional Court is able to penetrate into all spheres of public life. In addition to interpretation, he has the right to establish the constitutionality of law enforcement practice, which undoubtedly increases his human rights potential. Practice shows that it is in this area that the most frequent violations of the Constitution occur” [3].

The Constitution and the Constitutional Law “On the Constitutional Court” regulate: the subjects of appeal are the President of the Republic of Kazakhstan, the Chairmen of the Senate and the Mazhilis, deputies, subject to the number of at least one fifth of the total number of deputies of the Parliament, the Prime Minister, courts, citizens, the Prosecutor General and the Commissioner for Human Rights.

The President of the Republic of Kazakhstan, Chairmen of the Senate and Mazhilis, deputies of the Parliament, the Prime Minister have the right to apply to the Constitutional Court on the following issues: in case of a dispute about the correctness of the elections of the President of the Republic, deputies of the Parliament and holding a republican referendum; on consideration for compliance with the Constitution of the Republic prior to the signing by the President of the laws adopted by the Parliament, resolutions of the Parliament and its Chambers; on consideration for compliance with the Constitution of the Republic prior to the ratification of international treaties of the Republic; on the official interpretation of the norms of the Constitution; on giving an opinion in the cases provided for in paragraphs 1 and 2 of Article 47 of the Constitution – on compliance with the established constitutional procedures when resolving the issue 1) on early dismissal from office in case of the persistent inability of the President of the Republic of Kazakhstan to fulfill his duties due to illness, 2) on dismissal of the President of the Republic from office Parliament for acts committed in the performance of their duties (only in case of high treason).

The President of the Republic of Kazakhstan, in the interests of protecting the rights and freedoms of man and citizen, ensuring national security, sovereignty and integrity of the state, sends an appeal to the Constitutional Court on consideration of the law or other legal act that has entered

into force for compliance with the Constitution of the Republic, on giving an opinion in the case provided for in paragraph 3 Article 91 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan - we are talking about the procedure for introducing amendments and additions to the Constitution of the Republic and their compliance with the established requirements.

Citizens, courts and the Commissioner for Human Rights of the Republic are vested with the right to apply to the Constitutional Court for consideration of the compliance with the Constitution of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan that directly affect the rights and freedoms of citizens enshrined in the Constitution. Courts are not entitled to apply laws and other normative legal acts that infringe on the rights and freedoms of a person and citizen enshrined in the Constitution. If the court sees that a law or other normative legal act subject to application infringes on the rights and freedoms of a person and citizen enshrined in the Constitution, it is obliged to suspend the proceedings and apply to the Constitutional Court with a motion to recognize this act as unconstitutional .

The Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan, in accordance with constitutional norms, has the right to apply to the Constitutional Court on issues of compliance with the Constitution of normative legal acts and international treaties of the Republic before their ratification, as well as the official interpretation of the norms of the Basic Law of the country [4].

The constitutional reform of 2022 restored the right of citizens and other subjects to apply to the body of constitutional control. Commenting on this situation, it should be stated that the decision taken in 1995 to narrow the circle of subjects of appeal to the Constitutional Council to a catastrophic minimum was a big mistake of the reformers of that period. More than a quarter of a century later, the fact was recognized that such a weighty legal instrument for the protection of human rights was not involved in the human rights mechanism of the state. The body of constitutional control has not risen to the rank of a state body capable of really protecting human rights.

All functioning functions of the Constitutional Council have been transferred to the Constitutional Court. As for the procedure for the formation of a body of constitutional justice, it should be noted that the principle of appointing judges of the Constitutional Court has not undergone any transformation. The changes affected the number of judges and the term of office: the Constitutional Court consists of eleven judges, including the Chairman, whose term of office lasts eight years, and the same person cannot be appointed as a judge of the Constitutional Court more than once. The Chairman and four judges of the Constitutional Court are appointed by the President of the Republic with the consent of the Senate of the Parliament, three judges of the Constitutional Court are appointed respectively by the Senate and the Majilis. The position of a judge of the Constitutional Court is incompatible with a deputy mandate, holding other paid positions, except for teaching, scientific or other creative activities, carrying out entrepreneurial activities, being a member of the governing body or supervisory board of a commercial organization.

Judges of the Constitutional Court, during their term of office, may not be arrested, brought to justice, subjected to administrative penalties imposed in court, or brought to criminal responsibility without the consent of the Parliament, except in cases of detention at the scene of a crime or serious crimes . Logical in the context of ensuring the autonomy and independence of the modern Kazakhstan body of constitutional justice - the Constitutional Court - is the exclusion of the constitutional provision that the decision of the Constitutional Council as a whole or in part could be objected to by the President of the Republic, which could be overcome by two-thirds of the votes of the total the number of members of the Constitutional Council; if the objections of the President are not overcome, the decision of the Constitutional Council, by definition, is considered not accepted.

In accordance with the provision of subparagraph 6) of Article 53 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan enshrined in the Constitution, the Parliament, at a joint meeting of the

Chambers, hears the annual messages of the Constitutional Court on the state of constitutional legality in the Republic. The first Message of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan "On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan" was announced at a joint meeting of the Chambers of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on June 20, 2023. The Message presents an analysis of the activities of the body of constitutional justice of Kazakhstan for the first 5 months. In this context, the expected and quite understandable surge in the activity of citizens as subjects of appeal to the Constitutional Court should be noted: "over 3,000 citizens applied for constitutional protection of their rights within five months of this year. These figures are not just evidence of the interest of citizens in the new body, but confirm the desire of each of those who applied to protect their rights, thereby contributing to bringing regulatory legal acts in line with the Basic Law and helping to restore justice. As the analysis of appeals shows, a significant part of them (41%) concerns disagreement with the decisions of the courts, which is not the subject of consideration by the Constitutional Court. The appeals also raise issues of bankruptcy of individuals, non-execution of judicial acts, housing and labor relations, social protection, execution of sentences, access to information, and others. Only in 26% of appeals do citizens ask to check the constitutionality of laws and other normative legal acts" [5].

According to the judges of the Constitutional Court, "an analysis of the appeals received by the Constitutional Court shows a certain validity of complaints about certain provisions of laws and other regulatory legal acts" [5].

Thus, the Constitutional Court of Kazakhstan began to exercise constitutional control on the wave of major constitutional reforms, under the close attention of society. Along with the positive characteristics of the activities of the new body of constitutional justice, the Constitutional Court is seriously criticized by modern Kazakh scientists about the inability of the current composition of judges to independently form legal positions [6], to carry out an official interpretation of the norms of the Constitution [7], to ensure the certainty and completeness of legal positions [8], in general about the level of competence of the Constitutional Court [9], etc.

Conclusion. The revival of the model of the Constitutional Court as a result of the constitutional reform of 2022 can be logically assessed as a response to a longstanding public request. At the same time, it seems necessary to pay due attention to the thesis that for the establishment of an effective body of constitutional control, it is important not so much to change the sign - the name of the body of constitutional justice, but to saturate the practical activities of this body with constructive legal mechanisms to ensure proper protection of the Constitution and protection of human rights. and citizen.

References:

1. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года, URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.), URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
3. Жанузакова Л.Т., Караев А.А. Совершенствование конституционного законодательства в свете Послания Президента Республики Казахстан «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации», URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35982387&pos=6;-106#pos=6;-106
4. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗПК О Конституционном Суде Республики Казахстан, URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>

5. О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан Послание Конституционного Суда Республики Казахстан от 12 июня 2023 года, URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000122>

6. Абдрасулов Е. О практике Конституционного Суда рассылать во все организации письма с просьбой дать экспертные заключения по тем или иным делам, находящимся в производстве Суда / Facebook, 1 April, 10:07

7. Marat Bashimov Нужно уйти от порочной практики / Facebook, 11 April, 00:10

8. Гульнара Сулейменова Неопределенная определенность правовой позиции Конституционного Суда?! / Facebook, 13 April, 08:29

9. Сарсенбаев Т.Е. Конституционный Суд Республики Казахстан: реалии и перспективы, URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35531965&pos=5;-106#pos=5;-106

МРНТИ 10.15.59
УДК 342.7

10.51889/2959-6181.2023.73.3.002

*B.A. Taitorina*¹

¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University*

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS CONCERNING CITIZENSHIP

The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan "Citizenship and reduction of statelessness in the Republic of Kazakhstan in the context of the development of integration processes" No. AP14870745.

Abstract

The article explores the phenomenon of the subjective right of an individual to renounce the citizenship of one state and acquire the citizenship of another state. Taking into account the transformation of the geopolitical situation and political systems of modern states, the issues of renouncing citizenship and acquiring citizenship are being updated in the general concept of development of the institution of citizenship. The study, based on scientific methods, presents the concept of protecting human rights at the level of international and national law, focusing on the tendency to increase the influence of international law on the content of citizenship and on the protection of human rights. An analysis of the historical retrospective of the legal regulation of international and domestic practice in the development of the institution of citizenship has been carried out, and the conceptualization of the main definitions of citizenship relations has been substantiated. A review of scientific literature and regulatory legal acts at all levels made it possible to identify patterns in the development of issues of acquiring citizenship and renouncing citizenship.

Keywords: citizenship, constitutional and legal regulation, acquisition of citizenship, renunciation of citizenship, restoration of citizenship, recognition of citizenship.

Б.А. Тайторина¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

АЗАМАТТЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ҚАТЫНАСТЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада жеке тұлғаның бір мемлекеттің азаматтығынан шығып, екінші мемлекеттің азаматтығын алуға деген субъективті құқығының құбылысы зерттеледі. Қазіргі мемлекеттердің геосаяси жағдайы мен саяси жүйелерінің өзгеруін ескере отырып, азаматтық институтты дамытудың жалпы тұжырымдамасында азаматтықтан шығу және азаматтық алу мәселелері жаңартылуда. Ғылыми әдістерге негізделген зерттеу халықаралық және ұлттық құқық деңгейінде адам құқықтарын қорғау тұжырымдамасын ұсынады, азаматтықтың мазмұнына ықпал етудің күшею тенденциясына және халықаралық құқық нормаларының адам құқықтарын қорғауға бағытталып отыр. Азаматтық институтының дамуындағы халықаралық және отандық тәжірибені құқықтық реттеудің тарихи ретроспективасына талдау жүргізіліп, азаматтық қатынастардың негізгі анықтамаларының концептуализациясы негізделді. Ғылыми әдебиеттерге және барлық деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерге шолу азаматтық алу және азаматтықтан шығу мәселелерінің даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: азаматтық, конституциялық құқықтық реттеу, азаматтықты алу, азаматтықтан шығу, азаматтықты қалпына келтіру, азаматтықты тану.

Тайторина Б.А.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО ПОВОДУ ГРАЖДАНСТВА

Аннотация

Статья посвящена анализу проблемы сокращения безгражданства в Республике Казахстан. Актуализируются вопросы совершенствования законодательства о гражданстве и миграции с тем, чтобы, во-первых, обеспечить достойный уровень жизни лиц без гражданства посредством экономико-правовой гарантированности социальных прав апатридов, и, во-вторых, разработать правовые механизмы их включения в принимающее общество в целях снижения риска возникновения социальных конфликтов. В статье содержится анализ международно-правовых актов о статусе апатридов и сокращении безгражданства, национальных актов Республики Казахстана, регулирующих правовой статус лиц без гражданства, а также иностранных и казахстанских литературных источников. На основе эмпирических материалов осуществлен анализ практической деятельности государственных органов Республики Казахстан по введению в Казахстане национального механизма определения безгражданства (правовую основу сотрудничества МВД РК с Министерством юстиции и партнерами Агентства ООН по делам беженцев составил подписанный сторонами Меморандум о взаимопонимании). В исследовании представлены рекомендации по совершенствованию правовых механизмов сокращения безгражданства в Республике Казахстан.

Ключевые слова: гражданство, конституционно-правовое регулирование, приобретение гражданства, выход из гражданства, восстановление в гражданстве, признание гражданства.

Introduction. Citizenship as a stable political and legal connection between a person and the state is a constitutional legal relationship, an important element of which is the subjective right of an individual to renounce the citizenship of one state and acquire the citizenship of another state. As a rule, the constitutional legislation of each state establishes the foundations of the institution of citizenship and, above all, the grounds for acquiring and terminating citizenship based on solid principles. The solution to the issue of termination and granting of citizenship goes beyond the scope of national legislation, in particular, when a situation of dual citizenship arises, it is closely related to the international legal regulation of citizenship issues. Taking into account the transformation of the geopolitical situation and political systems of modern states, the issues of renouncing citizenship and acquiring citizenship are being updated in the general concept of development of the institution of citizenship. The debatable nature of the issue of termination and acquisition of citizenship is the basis for a more detailed analysis from a doctrinal position.

The concept of human rights protection is inextricably linked with the institution of citizenship and is determined by the need for legal regulation at both the national and international levels. At the same time, there is a tendency to increase the influence of international law on the content of citizenship and the protection of human rights. At the same time, “the contradictions between the national legislation of different countries regulating issues of citizenship are the objective reason for highlighting a number of problematic aspects of citizenship that are difficult to regulate in the practice of international relations. National legislation is not able to effectively solve these problems, as a result of which states use international legal mechanisms, for example, the development of international treaties and their subsequent conclusion, which both directly and indirectly regulate citizenship relations” [1; p.65].

Materials and methods. During the research there were used concrete historical methods as institutional; systemic; structural-functional and comparative legal methods of cognition of the formation of the institution of citizenship in various branches of legal knowledge, as well as a dialectical-subject method of cognition of international legal trends in connection with constitutional legal processes and phenomena.

Results and discussion. As it is known, the genesis of the legal regulation of the institution of citizenship dates back to the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789, which distinguished between human rights and the rights of a citizen. The Universal Declaration of Human Rights of 1948 proclaimed the right of every person to a nationality, which a person shall not be arbitrarily deprived of, nor the right to change his nationality. According to the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, every child has the right to acquire a nationality. A multilateral international treaty concluded by states within the framework of the Council of Europe - the Nationality Convention of 1997, is a document that for the first time implemented comprehensive legal regulation of various issues of citizenship, based on the postulate that every person has the right to citizenship” (Article 4, p. "a"). It should be borne in mind the close relationship between the transformation over time depending on the changing conditions of the domestic institution of citizenship and the international legal institution of citizenship. The doctrine substantiates the tendency to expand the scope of international legal regulation of citizenship relations [2; p.138].

As for the starting positions for conceptualizing the definition of citizenship, the legal literature substantiates the definitions of this political and legal institution: 1) a political and legal phenomenon that determines the special nature of the relationship between a person and a political and social entity - the state; 2) one of the basic subjective human rights (every person has the right to citizenship), i.e., the ability of a person provided for by law to be in the above-mentioned relationship with the state or to terminate it; 3) constitutional and legal institution; 4) the person’s membership in the state; this definition is logically linked to the position of the contractual theory of

the origin of the state as a public legal union of the population within the framework of a territory, a politically organized community of people [3; p.27].

The opinion of scientists on the meaning of citizenship seems to be correct, which "contributes to the establishment of a legal relationship between the state and a person in the most general form, the content of which is manifested in the extension of state sovereignty to this person, granting him the legal status of a citizen and providing protection and patronage from the state regardless of the location of the citizen" [4; p.233].

The doctrine of constitutional and international law is uniform in regulating the grounds for acquiring citizenship by birth (filiation) and as a result of admission (naturalization)", according to the principles of "jus sanguinis" and "jus soli": according to the situation, the child acquires citizenship parents, regardless of place of birth, or acquires citizenship of the state in whose territory he was born, regardless of the citizenship of the parents. State legislation and international treaties also contain provisions on the restoration of citizenship, including through a simplified procedure.

The issues of renunciation and acquisition of citizenship are closely related to the expanding trend of dual citizenship, multiple citizenship and dormant citizenship, which necessitates the need to distinguish between them. There seems to be a justified position that proposes consolidating the following terminological formulations: a) multiple citizenship / polypatrim: the presence of a person (multipatriate) of citizenship of two or more states; b) dual citizenship / bipatrim - the presence of a person (bipatrid) of citizenship of two states, while it represents a special case of multiple citizenship (multiple citizenship is a generic concept in relation to dual citizenship); c) dormant (deferred) citizenship - citizenship that a citizen actually possesses, but which is not recognized by the state, or the issue of its recognition is made dependent on certain factors.

It is necessary to recognize the constructiveness of the arguments of apologists for dual and multiple citizenship: in particular, granting the right of visa-free entry into the territory of the state of which a person has citizenship; broader rights in business and labor than foreigners; benefits for taxation, medical care and others. At the same time, counterarguments are given: for example, limited access to public service, additional costs for tax obligations and military service. Thus, it is substantiated that dual citizenship has not become a generally accepted norm in the legislation of states, since the situation of dual citizenship complicates the regulation of social relations associated with the presence of several citizenships among its population [5; p.16].

As for the discussion regarding the sources of the emergence of the fact of multiple citizenship, an interesting point of view is that the source of the emergence of polypatrim "is the internal legislation of each state, unless it contains a certain set of restrictions that prevent this. To absolutely exclude the possibility of multiple citizenship, the legislation must contain the following minimum restrictions: renunciation of previous citizenship as a condition for acquiring a new one; termination of "one's" citizenship in case of acquisition of any other citizenship; failure to provide "one's" citizenship by birth if a child acquires citizenship of another state by birth [6; p.93].

For de jure polypatrim (dual citizenship allowed by a small number of international treaties), all citizenships of a person are of equal importance and in the event of conflict problems, none of the interested parties (states) can count on satisfaction of their claim based on the citizenship of such a person addressed to the other side. For de facto polypatrim (actually multiple citizenship), it is necessary to use the principle of effective citizenship [7; pp.7-9]. Any subjective right represents a social value only due to the fact that there is a real opportunity for its implementation [8; p.63]. The opportunity to realize the right must have a certain legal foundation [9; p.122]. Citizenship principles are not a static phenomenon. In their dynamics they have signs of an "expanding process" [10; p.38]. In the literature, this state of affairs is associated with the target and institutional orientation of the principles that guarantee the possibility of realizing the right to citizenship subject to certain requirements, as well as the variety of processes occurring in the state at each stage of its historical development [11; p.169].

In matters of legal regulation of renunciation of citizenship and acquisition of citizenship, the Republic of Kazakhstan adheres to generally accepted international standards, considering the possession of citizenship as the basis for the full extension to a given person of all rights and freedoms recognized by law, the protection of a person by the state not only within the country, but also abroad. Outside of it. As a rule, the main sources of the institution of citizenship of the Republic of Kazakhstan are international treaties, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan” dated December 20, 1991, the Regulation “On the procedure for considering cases related to citizenship” dated September 27, 1996. Normative regulation presupposes that the state establishes in law the grounds on which a particular person is recognized as a citizen of the state, the grounds for acquiring and terminating citizenship, and the procedure for resolving these issues. Based on the fact that citizenship is the actual state of a person, in relation to each person citizenship is legally formalized by documents: an identity card, a general foreign passport of a citizen of the Republic of Kazakhstan; birth certificate; another document containing an indication of citizenship.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law on Citizenship of the Republic of Kazakhstan establish a number of general principles that define the essential features of citizenship relations: citizenship of the Republic of Kazakhstan is uniform; A citizen of the republic is not recognized as having the citizenship of another state.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan enshrines the imperative norm that dual citizenship is not allowed. The principle of equality of all citizens excludes discrimination against persons, regardless of the grounds and time of acquisition of citizenship (by birth, in connection with admission to citizenship, restoration of citizenship, adoption, etc.).

The open, free nature of citizenship of the Republic of Kazakhstan is determined not only by admission to citizenship on grounds accessible to all but also if a citizen wishes to change citizenship - by granting the right to renounce citizenship.

Mandatory in the constitutional legislation on citizenship is the norm that a citizen of the republic cannot be deprived of citizenship and expelled from Kazakhstan. Article 21 of the Constitution proclaims the principle of maintaining citizenship of the Republic of Kazakhstan by persons living outside the country, conditioned by the natural right of a person to choose his place of residence, freely travel outside of Kazakhstan and return without hindrance.

The current Kazakh legislation contains a provision denying the automatic change of citizenship of persons married to foreign citizens; Changing citizenship on this basis is possible only with the will of citizens during the proper procedure.

In accordance with the law, citizenship of the Republic of Kazakhstan is acquired by birth (filiation), as a result of admission to citizenship, on the grounds or in the manner provided for by interstate treaties of the Republic of Kazakhstan, as well as on other grounds provided by law (naturalization). Citizenship of the Republic of Kazakhstan is acquired by birth based on the principles: “right of blood” (taking into account the citizenship of the parents) and “right of soil” (depending on the place of birth). In the case of different citizenship of parents or the absence of citizenship of one of them, the Law is based on the right of parents to choose the citizenship of the child, but excludes the possibility of leaving the child stateless. The principle of “right soli” applies to the citizenship of children whose parents are unknown. A child located on the territory of Kazakhstan, both of whose parents are unknown, is a citizen of the Republic of Kazakhstan. The same principle applies to children born on the territory of the Republic of Kazakhstan from stateless persons, as well as children born on the territory of the Republic of Kazakhstan from parents who are citizens of other states if they do not grant the child their citizenship.

Acceptance of citizenship of the Republic of Kazakhstan by a foreigner and a stateless person upon his application, subject to compliance with the requirements of the law (capacity, majority, residence qualification) is carried out by submitting a petition addressed to the President.

The following may be granted citizenship of the Republic of Kazakhstan: 1) Persons who have been permanently residing on the territory of the Republic of Kazakhstan legally for at least five years, or who have been married to citizens of the Republic of Kazakhstan for at least three years. The presence of these conditions is not required when granting citizenship of the Republic of Kazakhstan to minors, incompetents, and persons who have special merits to the Republic of Kazakhstan, as well as persons who left the territory of Kazakhstan, and their descendants if they returned for permanent residence to the Republic of Kazakhstan as historical homeland; 2) Citizens of the former union republics who arrived for the purpose of permanent residence in the Republic of Kazakhstan, having one of the close relatives - citizens of the Republic of Kazakhstan: a child (including an adopted one), a spouse, one of the parents (adoptive parents), a sister, brother, grandfather or grandmother, regardless of the period of their residence in the Republic of Kazakhstan.

Issues of citizenship of military personnel on active military service and stationed on the territory of the Republic of Kazakhstan are determined by interstate treaties of the Republic of Kazakhstan.

The grounds for refusal of admission to citizenship of the Republic of Kazakhstan are established by law: an application for admission to citizenship of the Republic of Kazakhstan is rejected if the person applying for this: 1) has committed a crime against humanity, consciously opposes the sovereignty and independence of the Republic of Kazakhstan; 2) calls for violation of the unity and integrity of the territory of the Republic of Kazakhstan; 3) carries out illegal activities that harm state security and public health; 4) incites interstate, interethnic and religious hatred, opposes the functioning of the state language of the Republic of Kazakhstan; 5) convicted of terrorist activities; 6) recognized by the court as a particularly dangerous repeat offender; 7) is a citizen of other states.

The legislation of the Republic of Kazakhstan provides for restoration (reintegration) of citizenship - a method of acquiring citizenship by persons who previously lost it for various reasons, due to which the restoration procedure can be either automatic (i.e. by recognizing the fact of restoration) or simplified (i.e. e. in the order of registration), or upon a petition addressed to the President of the Republic of Kazakhstan. The right to restore the citizenship of the Republic of Kazakhstan is valid for 5 years from the date of release.

Recognition of citizenship is a method of acquiring citizenship, which is a volitional act of the state, which legally secures the actual situation. The law usually applies the “zero option”, which consists in the fact that according to the new law, all persons who were citizens of the state at the time of entry into force of this law are recognized as citizens of the state. This method of acquiring citizenship was enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan” dated December 20, 1991, according to which persons who permanently resided in the country at the time of entry into force of this law, i.e. on March 1, 1992 and, according to the Decree of the President of the Republic, were automatically recognized as citizens of the Republic of Kazakhstan Kazakhstan dated December 23, 1993, if, before March 1, 1995, they did not declare their unwillingness to be a citizen of the Republic of Kazakhstan.

A simplified procedure for acquiring citizenship of the Republic of Kazakhstan in the form of registration is established for persons who are historically or blood-related to the Republic of Kazakhstan and who are citizens of former Soviet republics, persons whose close relatives are citizens of the Republic of Kazakhstan (children, spouses, sisters, brothers, grandparents). Other grounds for acquiring citizenship provided for by the current Law of the Republic of Kazakhstan include adoption, guardianship, and parental agreement on the child’s citizenship.

Citizenship of the Republic of Kazakhstan is terminated due to: 1) renunciation of citizenship of the Republic of Kazakhstan; 2) loss of citizenship of the Republic of Kazakhstan.

Renunciation of citizenship is a voluntary termination of citizenship, carried out upon a petition addressed to the President of the Republic of Kazakhstan. Renunciation of citizenship of the Republic of Kazakhstan may be denied if:

- the person has unfulfilled obligations to the Republic of Kazakhstan;
- or property obligations to citizens, enterprises, institutions, organizations, and public associations located on the territory of the Republic of Kazakhstan.

Renunciation of citizenship of the Republic of Kazakhstan is not allowed if:

- the person has been brought to criminal liability as an accused;
- or is serving a sentence based on a court verdict that has entered into legal force;
- or if a person’s renunciation of citizenship contradicts the interests of state security of the Republic of Kazakhstan.

Loss of citizenship of the Republic of Kazakhstan:

- 1) as a result of entering the service of public authorities and management of another state;
- 2) if citizenship was acquired as a result of providing deliberately false information or false documents;
- 3) if a person permanently residing abroad has not registered with the consulate without good reason within three years;
- 4) on the grounds provided for by interstate agreements of the Republic of Kazakhstan.

In the Law “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan”, special provisions are devoted to regulating the citizenship of children when the citizenship of parents changes,

during adoption, guardianship, guardianship, taking into account as fully as possible the interests of the child in possible life situations. The starting principles are: the desire to ensure equal citizenship of all family members; take into account the wishes of the children, eliminate the state of statelessness among children, and, in possible cases, preserve the Kazakh citizenship of children in their interests.

As a general matter, the Law establishes that the citizenship of a child under 14 years of age follows that of the parents. The citizenship of a child between 14 and 18 years of age changes with their consent. The citizenship of children does not change when the citizenship of parents deprived of parental rights changes, and in this case the consent of the parents is not required to change the citizenship of children. These provisions apply to all situations that arise when it is necessary to resolve the issue of a child’s citizenship in cases of a change in the citizenship of the parents, guardianship, or adoption.

If both parents (or a single parent) acquire citizenship of the Republic of Kazakhstan, then, subject to the above conditions, the citizenship of the child changes accordingly. If one of the parents acquires citizenship of the Republic of Kazakhstan, then the child is granted citizenship of the Republic of Kazakhstan at the request of this parent and with the written consent of the other parent. If the citizenship of the Republic of Kazakhstan is terminated for only one parent, then the child retains the citizenship of the Republic of Kazakhstan. In this case, at the request of this parent and with the written consent of the other, the child’s citizenship is terminated, but only on the condition that he does not remain stateless.

The norm of the Law on the Citizenship of a Child during adoption is based on similar approaches. In all possible cases, the preservation or acquisition of citizenship of the Republic of Kazakhstan by adopted children is ensured. However, based on the interests of the same citizens in the family, another solution to the issue is not excluded. At the same time, as necessary conditions, there is a petition for this, an agreement of the adoptive parents, and the granting of another citizenship to the child, i.e. the inadmissibility of leaving him stateless. The law establishes that the citizenship of an incapacitated person follows the citizenship of the guardian. Disputes between relatives, a guardian, or a trustee about the citizenship of children and incapacitated persons are considered in court proceedings from the interests of the child or incapacitated person.

Conclusion. The global practice of legal regulation of the institution of citizenship is based on international standards laid down in acts of the universal level - the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the European Convention on Citizenship of 1997 and other international legal documents. The challenges of the time in a globalizing world justify the need for constant transformation of legal mechanisms both within states and at the level of international legal acts. In this context, the tendency to expand the scope of international legal regulation of citizenship relations is becoming more and more clearly visible. The role and significance of legal regulation of citizenship relations is the subject of constant scientific discussions. International law and national legislation regulate issues of dual, multiple, and dormant citizenship, which complicates the overall problem of legal regulation of the status of subjects of citizenship in the process of acquiring citizenship and renouncing citizenship.

The constitutional legislation of the Republic of Kazakhstan on citizenship complies with international standards and includes international treaties, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan” dated December 20, 1991, the Regulation “On the procedure for considering cases related to citizenship” dated September 27, 1996. In accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law on Citizenship of the Republic of Kazakhstan, the citizenship of the Republic of Kazakhstan is uniform; dual citizenship is not allowed, and a citizen cannot be deprived of citizenship and expelled from the republic. The open, free nature of citizenship of the Republic of Kazakhstan is clearly regulated: admission to citizenship, renunciation of citizenship, restoration of citizenship, and recognition of citizenship are carried out on grounds accessible to all. A specific provision of Kazakhstani legislation on citizenship is the denial of automatic change of citizenship (without expression of will and due procedure) of persons married to foreign citizens.

The constitutional and legal regulation of relations in the sphere of citizenship is characterized by both continuity and discreteness, which has several objective grounds and reasons for political and legal content. Objective grounds are based on the transformation of geopolitical and international relations, representing a change of eras and generations, and major historical and legal trends in the development of statehood.

As for the political and legal grounds, they are represented by the situation associated with the results of the next presidential and parliamentary elections, changes in the balance of political forces in parliament, policy priorities of parliamentary factions, and changes in the mood of civil society. Such a transformation of social relations affects the legislation on citizenship and leads to regulatory changes in the procedure for acquiring and terminating citizenship.

References:

1. Алиева М.Н. *Актуальные проблемы гражданства в свете развития норм национального и международного права // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. - 2017. - № 3. - С.63-67.*
2. Полякова Н.В. *Гражданство: новые измерения в условиях глобализации // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. - 2013. - № 4. - С. 135-142.*
3. Бердникова К. Л. *Гражданство в системе прав и свобод человека и институтов публичной власти // Современное право. - 2012. - № 2. - С. 26-30.*
4. Мецераков А.В. *Роль института гражданства в обеспечении конституционных прав и свобод личности: с позиции научных взглядов профессора И.Е. Фарбера // Вестник Саратовской государственной юридической академии. - 2013. - № 4. - С. 230-234.*
5. Арзамасцев М. В. *Допустимость лишения гражданства и экстрадиции полипатрида, совершившего преступление // Вестник СПбГУ Серия 14. Право. - 2016. - Вып. 3. - С.14-27. DOI: 10.21638/11701/spbu14.2016.302 //*

6. Медведникова Е.С. Отдельные вопросы правового положения граждан Российской Федерации, имеющих двойное гражданство // Вестник Московского университета МВД России. – 2013. – № 6. – С. 93-95.

7. Решетнева Т.В. Экстрадиция полипатридов в российском уголовном процессе: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург: УрГЮА, 2009. – 31 с.

8. Грипп Э.Х., Яхина Ю.Х. Опыт реализации права на получение гражданства: органы по делам о гражданстве и порядок его получения в зарубежных странах // Права человека и правоохранительная деятельность (памяти профессора А.В. Зиновьева). – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета МВД Российской Федерации, 2017. – С.63-66.

9. Дрогавцева Е.А. Право на гражданство: конституционные гарантии и проблемы реализации: дисс...к.ю.н. – Санкт-Петербург, 2023. – 273 с.

10. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 2004. – С. 289.

11. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, д. ю. н, профессора Н. И. Матузова. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1996. – 287 с.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59

10.51889/2959-6181.2023.73.3.003

УДК:331.109

Д.С. Байсымакова¹, Ж.Е. Молдахметова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**КӘСІПТІК ОДАҚТАРДЫҢ ЖҰМЫС БЕРУШІ МЕН ЖҰМЫСШЫЛАРДЫҢ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада кәсіподақтардың жұмыс берушілер мен жұмысшылардың еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғаудағы маңызы мен рөлі қарастырылады. Кәсіподақ қозғалысының қызметі әлеуметтік қорғаудың элементі болуға, әлеуметтік әділеттілік мәселелерін шешуге, жұмыс істейтін халықтың еңбек құқықтарын сақтауға, азаматтарды ресми жұмыспен қамтуға тартуға ықпал етуі керек. Қазіргі уақытта жалдамалы жұмыскерлер арасында әлеуметтік қорғауды күшейту туралы сұраныс бар. Атап айтқанда, біз азаматтардың әлеуметтік еңбек құқықтарын қамтамасыз ету үшін заңнамада бекітілген шаралардың жеткіліксіздігі, кәсіпорындар деңгейінде кепілдіктер берудегі кемшіліктер туралы айтып отырмыз. Қазіргі күні кәсіптік одақтар жұмыскерлер өмірінде үлкен рөл атқарады. Кәсіптік одақтар жұмыскерлер құқықтары мен мүдделерін сақтауға ерекше кепілдердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: жалдамалы жұмысшылар, бейресми төлемдер, жұмыс берушілер, әлеуметтік қорғау, кәсіподақ ұйымдары, әлеуметтік-еңбек қатынастары, әлеуметтанулық зерттеу.

Байсымакова Д.С. ¹, Молдахметова Ж.Е. ¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТОДАТЕЛЕЙ И
РАБОТНИКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ**

Аннотация

В статье рассматривается значение и роль профсоюзов в защите трудовых прав и интересов работников. Деятельность профсоюзного движения должна выступать элементом социальной защиты, способствовать решению вопросов социальной справедливости, соблюдению трудовых прав работающего населения, привлечению граждан к труду с официальной занятостью. В настоящее время среди наемных работников существует запрос на усиление социальной защиты – в частности, речь идет о недостаточности мер, закрепленных законодательством для обеспечения социальнотрудовых прав граждан, недочетах при предоставлении гарантий на уровне предприятий. Сегодня профессиональные союзы играют большую роль в жизни сотрудников. Профессиональные союзы были и являются одними из особых гарантий соблюдения прав и интересов работников.

Ключевые слова: наемные работники, неофициальные выплаты, работодатели, социальная защита, профсоюзные организации, социально-трудовые отношения, социологическое исследование.

D.S. Baysymakova¹, Zh.E. Moldakhmetova¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

PROBLEMS OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYERS AND EMPLOYEES OF TRADE UNIONS

Abstract

The article considers the importance and role of trade unions in protecting labor rights and workers' interests. The activity of the trade union movement should be an element of the social protection, contribute to the solution of issues of social justice, observance of the labor rights of the working population, the involvement of citizens to work with official employment. At present among wage workers there is a need for strengthening of the social protection, in particular, it is an issue of inadequacy of measures stipulated by the legislation to ensure protection of social and labor rights of citizens, shortcomings in the practical implementation of guarantees at the enterprise level. Today, trade unions play a big role in the lives of employees. Trade unions have been and are one of the special guarantees of respect for the rights and interests of employees.

Keywords: employees, unofficial payments, employers, social protection, trade union organizations, social and labor relations, sociological survey.

Кіріспе. Кәсіподақтардың жұмысшылар мен жұмыс берушілердің әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау мәселесі зерттеушілердің назарын ешқашан тоқтатпайтын ғылыми мәселелердің бірі болып табылады. Алайда, бұл зерттеулердің көбі елде өндіріс құралдарына жалпыхалықтық (мемлекеттік) меншік нысаны болған кезде және мемлекет пен кәсіподақтар арасындағы қатынастардың сипаты қазіргі нарықтық жағдайларға қарағанда түбегейлі өзгеше болған кезде жүргізілді. Аталған тақырыпқа арналған жеке жұмыстар кейінгі кезеңде жарық көргенмен, бірақ олар жан-жақты емес. Сондықтан әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау мәселесі мемлекет пен кәсіподақ қатынастары кіретін мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-экономикалық қатынастарындағы түбегейлі өзгерістерді ескеретін жаңа тәсілді талап етеді. Зерттеліп отырған мәселеге қатысты теориялық әзірлемелердегі олқылықтар, еңбек заңнамасының қолданыстағы нормаларын ескере отырып, кәсіподақтардың қорғаныс функциясын іске асырудың негізгі мәселелерін қарастыру өзекті міндет болып табылады.

Сонымен қорыта келе, мақаланың басты мақсаты, кәсіподақтардың функцияларын, олардың еңбек саласындағы құқықтық мәртебесін жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау тұрғысынан қарау; кәсіподақтардың осы саладағы қызметін, сондай-ақ кәсіподақтардың жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауды күшейту үшін оны жетілдіру қажеттілігі тұрғысынан заңнаманы құқықтық талдау.

Әдістер мен материалдар. Ғылыми танымның жалпы әдістері (диалектикалық, жүйелік) және жеке: функционалды, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау бойынша кәсіподақтардың қызметін жалпылау. Қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми ұғымдар мен ұсыныстарды тұжырымдау үшін лингвистиканың техникалық-құқықтық әдісі мен ережелері қолданылды. Кәсіподақтар ұғымын тереңірек игеруге, олардың тарихи мақсаты мен қоғам өміріндегі рөлін қарастыруға, жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау жөніндегі қызметінің мазмұнын ашуға мүмкіндік беретін функционалды әдіс кеңінен қолданылды.

Нәтижелер. Кәсіподақтардың жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғауы осы ұйымның өз функцияларын сәтті жүзеге асыруына байланысты. Ғалымдардың көпшілігі кәсіподақтардың қызметін олардың мақсаттарына жету және олардың алдында тұрған міндеттерді шешу жөніндегі қызметінің негізгі бағыттары ретінде анықтауды ұстанады, онда олардың мәні ерікті қоғамдық ұйым және әлеуметтік институт ретінде көрінеді.

Осылайша, кәсіподақтар функциясының белгілері: жұмысшылардың әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау бойынша тұрақты қалыптасқан пәндік қызмет; функциялар арқылы жүзеге асырылатын кәсіподақтардың мәні мен олардың әлеуметтік мақсаты арасындағы тікелей байланыс; функцияларды белгілі бір нысандарда (құқықтық және құқықтық емес) және кәсіподақтарға тән әдістермен жүзеге асыру. Кәсіподақтардың функциясын олардың қызметінің бір және бірнеше өзара байланысты бағыттары деп түсінуге болады, өйткені оның іске асырудың көптеген нақты бағыттары, әртүрлі жақтары мен көріністері бар [115 б.].

Түрлі деңгейдегі кәсіптік одақтар еңбек және әлеуметтік қатынастармен байланысты, түрлі салалардағы олардың ұсынуы мен қорғауын қамтамасыз етеді және жұмыскерлер мүдделерін қалыптастырады және тұжырымдайды. Кәсіптік одақтар – өз мүшелерінің еңбек, және тағы да басқа әлеуметтік-экономикалық мүдделерін ұсынуға және қорғауға арналған, олардың кәсіби мүдделерінің ортақтығы негізінде, азаматтармен ерікті түрде құрылатын өздік, бекітілген жеке мүшелігі бар қоғамдық бірлестіктер. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі мерзімде азаматтық қоғамның институттарының дамуында жаңа кезең пайда болды. Қазақстан Республикасындағы кәсіптік одақтар (кәсіподақтар) дербес, тіркелген жеке мүшелігі бар қоғамдық бірлестіктер. Өздерінің кәсіптік мүдделерінің ортақтығы негізінде өз мүшелерінің еңбек ету, сондай-ақ басқа да әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін білдіріп, қорғау, еңбек жағдайларын қорғау мен жақсарту үшін ерікті түрде құратындығы көрсетілген. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында кәсіподақтардың құқықтық статусы Қазақстан Республикасы Конституциясымен, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексімен және тағы басқа да заңдармен айқындалады. Кәсіподақтар өзінің қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасы және халықаралық актілер мен келісімдерде бекітілген өзге де заң нормалары шеңберінде, өздері қабылдаған жарғыларға сәйкес, мемлекеттік органдар мен саяси, қоғамдық ұйымдардан тәуелсіз жағдайда жүзеге асырады. Олармен өзара қарым-қатынастарын әріптестік пен құрметтеушілік, сұхбаттастық пен ынтымақтастық негізінде құрады. Кәсіподақтардың құқықтарын шектейтін немесе олардың заңда көзделген құқықтарын жүзеге асыруына кедергі жасайтын қандай да болсын араласушылыққа тыйым салынады.

Кәсіподақ өз мүшелерінің мемлекет және шаруашылық құрылымдармен, қоғамдық бірлестіктермен, кәсіпкерлермен қарым-қатынасындағы құқықтары мен мүдделерін білдіріп, қажет болған жағдайда бұларды қорғауға жәрдемдеседі. Ұжымдық шарттар мен тиісті деңгейдегі тарифтік келісімдер жасасады; олардың арасындағы жекелей және ұжымдық еңбек дауларын шешуге көмектеседі. Кәсіподақ пен жұмыс беруші арасындағы даулар бойынша түпкілікті шешімдерді сот шығарады. Қазақстанда, негізінен, федерацияға біріккен. Кәсіподақ бірлестіктері – қоғамдық бірлестіктерге жеке мүше болатын азаматтар тарапынан қоғамдық кәсіби көзқарастары бойынша өз еркімен құрылған өз бетінше әрекет ететін қоғамдық бірлестіктер. Кәсіподақтардың негізгі міндеті өз мүшелерінің еңбек және әлеуметтік-экономикалық құқықтарын қорғау және еңбекті қорғау мен еңбек жағдайын қорғау болып табылады.

Талқылау. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев: «Кәсіподақтар – еңбек адамының құқықтарын қорғау, оның лайықты тұрмыс сапасы мен жұмыс жағдайын қамтамасыз ету жолында мәртебелі миссия атқаратын аса маңызды заманауи қоғамдық институттың бірі», – деп, әділетті әлеуметтік мемлекет құру үшін кәсіподақ қызметінің нысандары мен әдістерін үнемі жетілдіріп, әлемде болып жатқан өзгерістерге орай, тиімді іс-қимыл стратегияларын әзірлеу міндетін жүктеді [2].

Осыған орай, мемлекеттің маңызды міндеті, Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-еңбек қарым-қатынастарын реттейтін құқық стандарттарын еңбек заңнамасының бұзылуы сирек кездесетін өзге алдыңғы қатардағы Европа елдерінің деңгейіне дейін жеткізу және енгізу болып табылады. Жоғарыда көрсетілгендей, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық

институттар арасында кәсіби одақтар ерекше орын алуы қажеттілігіне байланысты 2014 жылдың 27 маусымында «Кәсіби одақтар туралы» ҚР Заңы қабылданды [3]. Аталған жаңа заң әлі де болса толық жетілмеген, еңбек-ғалымдары тарапынан және тәжірибедегі заңгерлер тарапынан сынға ұшырады. Бұл заң шығарушы биліктің өкілдері, ғылыми интеллигенция және құқықтанушылар алдында жалдамалы жұмыскелердің еңбек құқықтарын әсерлі қорғауды қамтамасыз ету мақсатында кәсіби одақ туралы заңды модернизациялаудағы концептуалдық қатынасты қайта қараудың объективті қажеттілігін туындатады. Кәсіби одақ өзінің мүшелеріне қолдау көрсетуде күш жұмылдырушы, ерікті қозғалыс бола тұра, ұзақ уақытқа арналған болашақ талаптарын жаңартушы, үнемі даму бағытын ұстанатын ұйым болуы қажет. Жұмыскерлер өкілдерімен әлеуметтік және экономикалық мәселелерді ортаға салу, әлеуметтік-еңбек қатынастарынан туындайтын мәселелерді реттеу жұмыс берушілер үшін кәсіпорынды қалыпты басқару процесінің бір бөлігі болуы керек.

Кәсіподақтардың функциялары олардың қызметінің негізгі бағыттары болып табылады. Оларды кәсіподақтардың мақсаттары мен міндеттерінен ажырату керек. Функциялар объективті түрде қалыптасады және кәсіподақтардың алдында тұрған мақсаттар мен міндеттермен анықталады. Кейбір авторлардың пікірінше, «мақсаттар» және «міндеттер» ұғымдарын әртүрлі аспектілерде түсіндіру кәсіподақтардың қызметін анықтауда маңызды емес. Мұндай пікір қате болып көрінеді. Мақсат – бұл ұмтылыстың мәні, қажет нәрсені жүзеге асырған жөн. Міндет – бұл орындалуды, шешуді талап ететін нәрсе, яғни бұл кәсіподақтар өз мақсаттарына жету үшін шешуі керек мәселелер. Кәсіподақтардың мақсаттары олардың жарғыларында белгіленеді және осы негізде заңмен бекітіледі. Олардың міндеттері мен функцияларын анықтайды.

Кәсіподақтардың функциялары олардың қоғамдық жүйедегі жағдайына байланысты. Әдебиеттерде кәсіподақ функцияларының бірқатар белгілері бойынша жіктелуі келтірілген. Қолданыстағы айырмашылықтар, соның ішінде тұжырымдамалардың ұқсастығы, авторлар кәсіподақтар қызметінің жалпы негізгі бағытының бір немесе басқа жағын бөліп көрсететіндігімен түсіндіріледі. Алайда, барлық авторлар кәсіподақтар қызметінің дәстүрлі бағытын, жұмыскерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғауды, яғни олардың қорғаныс қызметін ажыратады.

А.И. Цепин кәсіподақтардың қорғаныс функцияларын екіге бөлді: жұмысшылардың мүдделеріне қамқорлық жасау функциясы және олардың құқықтарын қорғау функциясы. Оның пікірінше, бірінші функция жұмыскерлердің құқықтарын жанжалсыз іске асыруды және заңды мүдделерін қанағаттандыруды қамтиды [4, 35 б.]. Бұл ретте бұзылған құқықты қорғау туралы мәселе бұзылған құқықты қалпына келтіру туралы талаппен жұмыскердің өтінішіне байланысты қойылады. Мұндай ұстаныммен келісу екіталай. Кәсіподақтардың жұмыскердің бұзылған құқығын қорғауы оның өтінішінсіз – кәсіподақтардың бастамасы бойынша болуы керек. Жұмыскерлер үшін олардың құқықтары олардың тікелей қатысуынсыз қорғалуы маңызды.

Кәсіподақтарда қорғаныс функциясының болуын мойындай отырып, авторлар оның мазмұнын бірдей түсінбейді: жұмысшылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау және олардың еңбек және тұрмыс жағдайларын жақсарту туралы қамқорлық, жұмысшылардың өмір сүру деңгейін көтеру және олардың заңды мүдделерін қорғау, денсаулық сақтау, еңбек жағдайлары, жұмысшылардың өмірі мен демалысы туралы қамқорлық, олардың бұзылуының алдын алу В.А. Чибисовтың пікірінше, кәсіподақтардың қорғаныс функциясының мазмұны оны жүзеге асыру мәселелерін, яғни жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау жөніндегі қызметін қамтиды [5, 16 б.].

Кәсіподақтардың қорғаныс функциясын сәтті жүзеге асыру оларға берілген құқықтар мен оларды пайдалануға байланысты. Кәсіподақтардың құқықтары, олардың қызметі еңбек қатынастарының экономикалық тұрғыдан әлсіз жағы ретінде жұмысшылардың құқықтарын бұзуға кедергі болып табылады. Еңбек шарты тараптарының теңдігі туралы пікір өте әділ

сынға ұшырайды. Еңбек саласындағы қатынастарды реттеудің негізгі қағидаттары арасында кәсіподақтардың қызметіне жәрдемдесу қағидатын бекіту қажеттігі туралы пікір айтылды. Біздің ойымызша, ҚР Еңбек кодексінің 4-бабында кәсіподақтардың қызметін қамтамасыз ету принципі бекітілген болуы керек [6].

Мемлекет кәсіподақтарға жарғыларға сәйкес айналысатын мәселелер бойынша ғана құқықтарды бекітеді. Сонымен бірге, кәсіподақтар заңнамада белгіленген құқықтарға сәйкес өз органдары мен құрылымдық бөлімшелерінің өкілеттіктерін одакішілік құжаттарда бекітеді. Сонымен, ҚР Еңбек кодексінің 146-бабына сәйкес, кәсіп одақтың кәсіподақ органдарының құрамына кіретін жұмыскерлердің еңбегі реттеледі [6]. Оларда көзделген өкілеттіктер заңдарда бекітілген кәсіподақтардың құқықтарынан туындауы және оларға қайшы келмеуі тиіс.

Ең алдымен, оларға жұмысшылардың құқықтарын қорғайтын ұйым ретінде берілген құқықтар мен оларға меншік иелері ретінде берілген құқықтарды ажырату керек. Бұл негізінен еңбек қатынастарының болуымен және осы қатынастардағы жұмыскерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғау қажеттілігімен объективті түрде шартталған еңбек саласындағы құқықтар. Олар еңбек саласындағы кәсіподақтардың құқықтық мәртебесін (еңбек-құқықтық мәртебе) құрайды. Бұл құқықтардың көлемі мен мазмұны кәсіподақтардың қорғаныс функциясына, мақсаттары мен міндеттеріне, олардың қоғамдағы жағдайына байланысты.

Қолданыстағы заңнама жұмыскерлерді жұмысқа қабылдау кезінде кәсіподақтардың жұмыс берушінің құқық қолдану қызметіне қатысуын көздемейді. Алайда, еңбек шарттарының талаптарын әзірлеу кезінде кәсіподақтардың қатысуы еңбек заңнамасын, еңбек құқығының нормаларын, келісімдер мен ұжымдық ұсынымдардың шарттарын қамтитын өзге де нормативтік құқықтық актілерді сақтау тұрғысынан маңызды мәнге ие, еңбек шарты мәселелері бойынша мүше ұйымдарға арналған жәрдемақылар шығарады.

Жұмысқа түсушіні ұжымдық шартпен, сондай-ақ еңбек орнына азаматтық-құқықтық шарттардан таныстыру, бұл олардың еңбек құқықтарының бұзылуына әкеледі. Кәсіподақтар азаматтық заңнаманың сақталуын бақылауды жүзеге асырмайды, ал мұндай шарттар бойынша орындаушылар, әдетте, кәсіподақ мүшелері болып табылмайды. Нәтижесінде олардың құқықтарын қорғау деңгейі төмендейді. Осыған байланысты еңбек туралы шарттар, егер олар жеке тұлғалармен (кәсіпкерлерді қоспағанда) жасалса, еңбек заңнамасын реттеу саласына жатқызылуы және еңбек деп саналуы керек деген ұсыныс қолдауға лайық.

Жұмыс берушінің жұмыскерді ұжымдық шартпен және жұмыс берушіге қатысты келісімдермен таныстыру жөніндегі міндетіне қарамастан, кәсіподақ комитетінің мүшелері жұмысқа әрбір түсушімен әңгімелесу жүргізуі, оған еңбек заңнамасының ережелерін, оның құқықтарын, жеңілдіктері мен кепілдіктерін түсіндіруі маңызды. Жұмысқа кіретін кәсіподақ комитеттерімен әңгімелесу туралы шартты енгізу ұжымдық шартта ескерілуі керек. Бұл тәжірибе бірқатар ұйымдарда орын алады. Кейбір жұмыс берушілерде жұмысқа орналасу туралы жазбалар кәсіподақ комитетіне баруды қарастырады.

Кәсіподақ тексерулері көрсеткендей, жұмысқа қабылдау кезінде жұмыскерлердің еңбек құқықтарының жиі бұзылуы еңбек шартының жазбаша нысанын сақтамау, оларда міндетті шарттардың болмауы болып қала береді. Кейде олар еңбек заңнамасымен және еңбек заңнамасын қамтитын басқа актілермен салыстырғанда жұмысшылардың жағдайын нашарлататын жағдайларды қамтиды, мысалы: жұмыс берушінің жұмыскерді басқа тұрақты жұмысқа немесе оның келісімінсіз басқа құрылымдық бөлімшеге ауыстыру құқығы; жұмыскердің артық жұмыс істеу міндеті; сырттай жұмыс істеуге тыйым салу және басқа да заңсыз ережелер. Тексерулер жұмыскердің лауазымын немесе оларды орындау үшін жұмысқа қабылданған жұмысты дұрыс анықтамау, заңнамада көзделмеген лауазымдарды көрсету жағдайларын анықтайды.

Қорытынды. Жұмыс берушілер және жұмыскерлер өкілдерінің арасындағы әлеуметтік сұхбат қоғамдық механизмнің өмірлік маңызды бөлігі ретінде қарастырылуы қажет, онсыз қоғам тура және кемшіліксіз қызмет ете алмайды. Кәсіби одақ қызметінің маңызы, біріншіден, ол табиғатынан толықтай демократиялық болуы тиіс. Кәсіби одақ, жұмыскерлердің ерікті түрде құрған ұйымы болып табылады және жұмыскерлер үшін құрылады, тек олар ғана кәсіби одақтың мақсатын, нысанын және қызметін анықтай алады. Негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелері өздері мүшелері болып табылатын кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз тәртіптік жазаға тартылмайды. Негізгі жұмысынан босатылмаған кәсіподақ органының басшысы (төрағасы) жоғары тұрған кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз тәртіптік жауаптылыққа тартылмайды.

Заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға осы адамдар мүшелері болып табылатын кәсіподақ органының уәжді пікірі ескеріле отырып, еңбек шартын бұзудың жалпы тәртібі сақталған кезде жол беріледі. Заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған кәсіподақ органының басшысымен (төрағасымен) еңбек шарты жоғары тұрған кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылмайды.

Осыған байланысты еңбек заңнамасын сақтау бойынша қоғамдық бақылаудың негізгі элементі ретінде кәсіподақ қозғалысын дамытуға, оның белсенділігін, жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасындағы әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеудегі маңыздылығы мен жауапкершілігін арттыруға көбірек көңіл бөлу қажет.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хамзина Ж.А. Трудовое право Республики Казахстан. Общая и особенная части. Учебник / – Алматы: Жеті жарғы, 2014. -416 б.
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан кәсіподақтары федерациясының XXVI съезінің делегаттарына сөйлеген сөзі. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://kasipodaq.kz/2020/09/02/Қасым-Жомарт-Тоқаев-бүгінгі-кәсіпода/>(Жүгінген күн: 12.08.2023).
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 221-V Кәсіподақтар туралы заңы (өзгерістер мен толықтыруларды қоса 25.05.2022 ж.) [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z140000021> 1(Жүгінген күн: 12.08.2023).
4. Цепин А.И. Надзор и контроль профсоюзов за соблюдением законодательства о труде / – Москва: Профиздат, 1982. – 112 с.
5. Чибисов В.А. Правовые аспекты реализации защитной функции советских профсоюзов: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1975. – 20 с.
6. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V (өзгерістер мен толықтыруларды қоса 31.03.2022 ж.) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>(Жүгінген күн: 12.08.2023).

Д.С. Байсымакова¹, Н.Б. Калкаева¹, Д.Ж. Белхожаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЖЕКЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ НЫСАНДАРЫНЫҢ БІРІ – КЕЛІСІМ КОМИССИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада келісу комиссиясы институтының отандық заңнамада қалыптасып, бекітілуінің тарихи сатылары, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы негізінде келіссөздер мен келісу рәсімдерінің нәтижелері бойынша заңды күші бар және жұмыскердің еңбек құқықтарын қорғауға шешім қабылдау құқықтары қарастырылады. Келісу комиссияның артықшылықтары мен кемшіліктері жайында әртүрлі авторлардың пікірлері қарастырылып тұжырымдама жасалды.

Түйін сөздер: еңбек даулары; жеке еңбек даулары; келісу комиссиясы; жұмыс беруші; жұмыскер; еңбек дауын шешудің соттан тыс тәсілі.

Байсымакова Д.С.¹, Калкаева Н.Б.¹, Белхожаева Д.Ж.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ОДНА ИЗ ФОРМ ЗАЩИТЫ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ ПРАВ ПО КАЗАХСТАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ – СОГЛАСИТЕЛЬНАЯ КОМИССИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются исторические этапы формирования и утверждения института согласительной комиссии отечественным законодательством, права на принятие решения о защите трудовых прав работника, имеющие юридическую силу по результатам переговоров и согласительных процедур на основе трудового законодательства Республики Казахстан. Рассмотрены мнения различных авторов о преимуществах и недостатках согласительной комиссии.

Ключевые слова: трудовые споры; индивидуальные трудовые споры; согласительная комиссия; работодатель; работник; внесудебный способ разрешения трудового спора.

D.S. Baysymakova¹, N.B. Kalkayeva¹, D.Zh. Belkhozhayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

ONE FORM OF PROTECTION OF INDIVIDUAL LABOR RIGHTS IN KAZAKHSTAN – REGULATORY COMMISSION

Abstract

In the article, the historical stages of formation and delivery of the Institute of internal legislation of the corresponding Commission, the law on the resolution of the protection of labor rights of workers, which have a legal framework for the results of negotiations and regulatory procedures on the basis of labor law are considered legislation of the Republic of Kazakhstan. The opinions of various authors on the advantages and disadvantages of the conciliation commission are considered.

Keywords: labor disputes; individual labor disputes; conciliation commission; employer; employee; out-of-court method of resolving labor disputes

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың VII шақырылымындағы Қазақстан Республикасы Парламенттің бірінші сессиясында «Қазіргі күрделі жағдайда Қазақстанның алдында тұрған басты міндет – әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты, жұмыс орындары мен халықтың табысын сақтау» қажеттілігін көрсетіп, депутаттар алдында бірнеше басымдылықтарды айқындап, «азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін еместігін, неғұрлым белсенді әрі ойластырылған жұмысқа нақты және табанды кірісу керектігін» нақтылады [1].

Өйткені елімізде жұмыскерлердің құқықтары мен бостандықтарының заңнамалық тұрғыда нақты айқындалып, кепілдік берілгенімен, тәжірибеде жұмыс орындарында жұмыскерлердің еңбек құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы орын алып жатады.

Қазіргі таңдағы әлеуметтік-экономикалық даму мен жалпы адамзат тарихындағы түбегейлі өзгерістер дауларды соттан тыс шешудің маңыздылығын көрсетіп отыр. Осыған байланысты елімізде дауларды шешудің оңтайлы жолдарына қатысты түбегейлі жаңартулар, оның ішінде еңбек дауларына да қатысты орын алып, заңнамалық тұрғыда бекуде. Еңбек дауларының себептері мен шарттары әрқашан оларды шешуді тудырады, бұл тек сотта ғана емес, соттан тыс тәртіпте де болуы мүмкін. Соңғыларының ішінде туындайтын мәселелерді шешудің үш жолы бар: еңбек құқықтарын әкімшілік жолмен қорғау, еңбек дауын еңбек даулары бойынша келісім комиссиясында шешу және медиация тәртібімен.

COVID-19 жаһандық пандемиясына байланысты жұмыс орындарының қысқаруына, жұмыс уақытының өзгеруіне, жұмыссыздықтың артуына және еңбек қатынастарындағы басқа да өзгерістерге әкелуде, ал бұның нәтижелерінде жұмыс беруші мен жұмыскерлердің арасында еңбек дауларының жиілеуіне алып келді. Осы ретте, мемлекет тарапынан жұмыскерлердің құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына, сақталуына баса назар аударылып, жұмыс беруші тарапынан еңбек шарты талаптарының бұзылуы көрініс тауып жатқан мезетте, олардың өзара келісімі арқылы даулы мәселені шешу мүмкіндігіне аса көңіл бөлінуі тиіс.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу құрылымы кіріспе бөлімді, зерттеу әдістемесін сипаттайтын бөлімді, мақаланың негізгі бөлігін, Қазақстан Республикасындағы еңбек даулары мәселелерін шешу мақсатында шетелдік авторлар мен Қазақстандық авторлардың ғылыми еңбектері мүмкіндігінше сараланып, қорытынды бөлімде тұжырымдалды.

Мақала жазу кезінде бірқатар жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері қолданылды. Ғылыми ізденістердің негізіне еңбек құқықтық қатынастарынан туындаған дауларды шешудің шетелдік тәжірибесін жан-жақты зерттеуге ықпал ететін диалектикалық әдіс тартылды, бұл зерттелетін пәннің қазіргі жағдайын ашуға мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім. Еңбек құқығы ғылымында баррикадалардың екі жағындағы адамдар арасындағы келіспеушілікті білдіретін ұғымдардың үш санаты қолданылады – бұл «келіспеушілік», «жанжал» және «еңбек дауы». «Келіспеушілік» ұғымы кеңірек және жанжал мен дауды қамтиды. Дау – бұл «әр тарап қарсыласының пікірін жоққа шығара отырып, өз пікірін қорғайтын ауызша жарыс немесе жазбаша пікірталас» [2]. «Дау» анықтамасының негізінде тараптардың жарысы жатыр. «Орыс тілінің қазіргі сөздігінде» С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведов «дау» сөзін «сөздік жарыс, бір нәрсені талқылау, онда әркім өз пікірін, өзінің дұрыстығын қорғайды; сот шешкен нәрсеге иелік ету туралы өзара талап» деп түсіндіреді [3]. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 1-бабының, 1-тармағының, 16-тармақшасына сәйкес, еңбек дауы – Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және (немесе) ұжымдық шарттардың, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер (жұмыскерлер) мен жұмыс беруші (жұмыс берушілер), оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болғандар арасындағы келіспеушіліктер [4].

Еңбек қатынастарына жұмыскерлер мен жұмыс берушілер, олардың негізгі субъектілері қатысады. Өкінішке орай, олардың мүдделері әрқашан бірдей бола бермейді. Әр түрлі жағдайларға байланысты әртүрлі жанжалды жағдайлар бар. Бірқатар жағдайда еңбек дауларының пайда болу себептері ретінде: жұмыс үшін жағдайлардың болмауы және еңбек міндеттерін орындау үшін сәйкес келмейтін жұмыс орны; төмен жалақы, жалақыны уақтылы немесе толық төлемеу; басшылық тарапынан адалдықтың болмауы және еңбекке қатысты негізсіз қатаң жүйе; ұйымдағы өз функцияларын түсінбеушілік; жұмыс берушінің еңбек заңнамасының талаптарын және еңбек құқығы қатынастары туралы жалпы ережелерді сақтамауын атап өтуге болады [5, 31 б.].

ҚР Конституцияның 13-бабының 1-тармағында әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау құқығы белгіленген. Осындай тәсілдердің бірі – еңбек кодексінде қарастырылған келісу комиссияларының дауларды қарауы.

Қазіргі таңда жұмыскерлердің еңбек құқығын қорғаудың келесідей негізгі екі тәсілдерін бөліп қарастыруға болады:

- еңбек құқығын қорғаудың соттан тыс тәсілдері;
- еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау.

Еңбек құқығын қорғаудың соттан тыс тәсілдеріне тоқтайтын болсақ, оларға еңбек заңнамасының сақталуына мемлекеттік бақылау органының қызметін, келісу комиссияларын, еңбек төрелігі, татуластыру комиссиясы, медиациялық келісім жасау арқылы еңбек дауларын шешу тәсілдерін жатқызамыз. Айта кету керек, келісім комиссияларының қызметі еңбек қатынастарында медиацияның көрінісі болып табылады.

Қазақстан Республикасы үшін келісу комиссиясы институты КСРО-ның құрамында болған кезеңде әрекет еткен болатын. Қазақ КСР Еңбек туралы заңдар кодексінде (2000 жылғы 1 қаңтарға дейін қолданыста болған) еңбек даулары жөніндегі комиссия жұмыс істеді, оның міндеттеріне бір жағынан жұмысшылар мен қызметшілер, екінші жағынан әкімшілік арасында кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда туындайтын еңбек дауларын (заңнамаға сәйкес тікелей соттарда қаралуға жататын дауларды қоспағанда) қарау кірді. Айта кету керек, бұл органның сол кезде кәсіпорындарда, мекемелерде және ұйымдарда болуы міндетті болды, ал жұмысшылардың мүдделерін кәсіподақтар білдірді.

Қазақ КСР Еңбек кодексінің орнына келген Еңбек туралы Заңға сәйкес еңбек даулары тараптардың келісімі бойынша (келісім комиссиясында) немесе сотта қаралды. Осылайша, келісім комиссиясының қызметі еңбек дауын қараудың балама және міндетті емес нұсқасына айналды.

2007 жылғы Еңбек кодексі қалыптасқан тәртіпті сақтады: еңбек даулары келісім комиссиясында немесе жұмысшының немесе жұмыс берушінің таңдауы бойынша сотта балама түрде шешілуі мүмкін болды. Аталған норма бұл институттың Қазақстанда іс жүзінде пайдаланылмауына алып келді, өйткені жұмыскерлер даулы мәселе бойынша тікелей сотқа жүгінуді жөн көрді.

Келісу комиссиясына қатысты кодекстің ескі және жаңа редакцияларындағы басты айырмашылығы 2016 жылдың 1 қаңтарына дейін келісу комиссиясы Қазақстан Республикасы соттарымен бірдей дәрежеде жеке еңбек дауларын қарастыру органы болып табылғандығында, яғни еңбек шартының тараптары өз таңдауы бойынша жеке еңбек дауын шешу үшін тікелей келісу комиссиясына (ол бар болған кезде) және (немесе) жергілікті соттарға жүгіне алатын. Осыған орай жеке еңбек дауларының көпшілігі сот тәртібімен шешіліп, тәжірибеде тараптар келісу комиссиясына өте сирек жүгінген және мұндай келісу комиссиялары қызметінің мақсаты жүзеге аспағандығы айқын болды.

Сондай-ақ тараптарды татуластырудың тиімді жүйесін әзірлеуге/еңбек дауын сотқа дейінгі немесе соттан тыс шешуге назар аудару қажет, бұл: 1) судьяларға жүктемені азайтуға

мүмкіндік береді және нәтижесінде олардың жұмыс сапасын жақсартуға ықпал етеді; 2) еңбек дауын шешуді жеделдетеді.

Дегенмен, сарапшылар мен практиктер олардың қызметіндегі бірқатар мәселелерді атап көрсетеді. Атап айтқанда, А. Чумаченко [6] келісу комиссияларының жұмыс істеуінің басты мәселелерінің бірі олардың шешімі еңбек дауының соңғы нүктесі болып табылмайтындығын атап көрсетеді, өйткені тараптар келісу комиссиясында олардың дауы қаралғаннан кейін сотқа жүгінуге құқылы. Еңбек кодексі мұндай өтініш үшін екі негізді белгілейді: 1) еңбек дауын келісу комиссиясы реттемеген немесе 2) келісу комиссиясының шешімін еңбек дауының тарабы (тараптары) орындамаған. Осылайша, автордың пікірінше, тараптар (екі тарап) бітімгершілік комиссиясының шешіміне қанағаттанбай, кейін сотқа жүгінген жағдайларда дауды бітімгерлік комиссиясында қарау іс жүзінде жанжалды соза түседі.

Сонымен қатар, келісім комиссиясының шешімдерінің объективтілігі мәселесін бөліп көрсетуге болады. Келісім комиссиясының құрылымына сол кәсіпорынның жұмыскерлері кіретіндіктен, жұмыс берушінің пайдасына шешім қабылдау қаупі бар, келісім комиссиясының мүшелері жұмыс берушінің қысымына ұшырауы мүмкін және сол арқылы туындаған дау шеңберінде жұмыскердің құқықтарының нақты мән-жайлары мен елеулі бұзылуына қарамастан, оның мүддесі үшін шешім қабылдауға итермелеуі мүмкін.

Осыған байланысты еңбек дауларын сотқа дейінгі реттеу жүйесінің негізіне Мемлекеттік еңбек инспекциясының аумақтық бөлімшелері жанынан құрылған және Литваның әлеуметтік қорғау және еңбек Министрлігінің құрылымына кіретін еңбек даулары жөніндегі комиссиялардың еңбек дауларын міндетті түрде алдын ала қарауы бойынша Литва тәжірибесін жатқызуға болады. Осыған байланысты келісу комиссиясына қатысты шетел тәжірибесіне шолу жасайтын болсақ, Австралияда 90-шы жылдардың соңында заңнама еңбек дауының тараптарына олардың жұмыс орнында дауды шешу үшін іс-қимыл жасағанын дәлелдеу міндетін жүктеді. Осы міндетті кезеңді қолданбай, қызметкер мен жұмыс берушінің дауды шешу үшін мемлекеттік органдарға жүгінуге құқығы жоқ.

Ресей Федерациясының Еңбек Кодексінің 391-бабына сәйкес соттарда жұмыскердің, олардың мүдделерін қорғайтын кәсіптік одақтың немесе жұмыс берушінің өтініштері бойынша, егер олар еңбек даулары жөніндегі комиссияның шешімімен келіспесе не жұмыскер еңбек даулары жөніндегі комиссияны айналып өтіп, сотқа жүгінсе, сондай-ақ егер еңбек даулары жөніндегі комиссияның шешімі еңбек заңнамасына және еңбек құқығы нормалары қамтылған өзге де актілерге сәйкес келмесе, прокурордың өтініші бойынша жеке еңбек даулары қаралады.

Еңбек құқығындағы еңбек даулары бойынша келісу комиссиясының тиімділігі не іімсздігі жайында бірқатар ғалымдар өз пікірлерін білдірген болатын. Осыған орай Ресей ғалымы Р.М. Агаповтың айтуынша, белгілі-бір ұйымдағы еңбек қатынастарының сипатын білетін адамдар болып табылатын органға, яғни комиссия мүшелері даулы жағдайды жақынырақ білетіндіктен, мәселенің мәнін түсіну және оны дұрыс шешу оңайырақ болады. Сондай-ақ бұл ретте туындаған даудың себептерін анықтау және оны шешу еңбек даулары бойынша комиссияның шешуі сотқа қарағанда белсендірек жүзеге асырылатынына аса мән берді [7, 79].

Ал, Қазақстандық ғалым Ж.А. Хамзина, өзінің зерттеуінде еңбек дауын шешетін органдарға қатысты келісім комиссиясының қызметі егжей-тегжейлі және нақты түрде реттеліп, нақты процедуралық формада болуы керек екенін дұрыс атап өтті. Дауларды шешу жөніндегі іс-қимылдарды жүзеге асыру процесіне қойылатын жалпы талаптар императивті бекітуді талап етеді. Құқықтық белгісіздік іс жүзінде әрбір комиссияның өз қалауы бойынша дауларды шешу тәртібін, комиссиялардың жұмысына қойылатын талаптарды, шығарылатын шешімдердің мазмұнын айқындайтынына әкеледі [8].

Жоғарыдағы көзқарастарды саралай отырып, біздің ойымызша елімізде келісу комиссияның сотқа дейінгі міндетті саты болып бекітілуі болашақта аталған институттың

маңыздылығын арттырады, еңбек даулары бойынша соттардың жүктемесін біртіндеп азайтады деп ойлаймыз.

Мұндай комиссияларды құру сотқа дейінгі кезеңде еңбек даулары бойынша неғұрлым объективті шешімдер қабылдауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде сот органдарына жүктемені қысқартуға ықпал етеді және даудың тезірек және әділ шешілуін қамтамасыз етеді. Мақалада ұсынылған және бірнеше жылдан бері талқыланып келе жатқан басқа да ұстанымдарды есепке алу еңбек әділеттілігін Қазақстандағы еңбек қатынастары тараптарының құқықтары мен бостандықтарын нақты қорғау деңгейіне шығаруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Ең алдымен, еңбек даулары – бұл біздің өміріміздің шындығы және сіз эмоциялардың «толқынымен» емес, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын мұқият және табанды түрде зерттей отырып қарауыңыз керек. Жеке еңбек дауының не екенін, оның немен байланысты екенін және оны еліміздің заңнамасын басшылыққа ала отырып, қалай лайықты және өркениетті түрде шешуге болатынын нақты түсінуіміз қажет. Келісу комиссияларына мүмкіндікті пайдалана отырып, құқықтық дауларды шешудің сотқа дейінгі және соттан тыс баламалы рәсімдері туралы білу қажет. Яғни, жұмыскерге сотқа дейінгі және сотқа жүгінудің орнына келісім комиссиясынан жеке еңбек дауын шешуге көмек сұрауға мүмкіндік беріледі. Сіз осы комиссияға әртүрлі негіздер бойынша (мысалы, тәртіптік жаза туралы дау, еңбек жағдайын бұзу және т.б.) сотқа дейінгі тәртіпте жүгіне аласыз. Сот талқылауына балама ретінде, егер жұмыскер оны заңсыз деп санаса, жұмыстан босатылған жағдайда келісім комиссиясына жүгінуге болады. Келісу комиссиясы Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы негізінде келіссөздер мен келісу рәсімдерінің нәтижелері бойынша заңды күші бар және жұмыскердің еңбек құқықтарын қорғайтын шешім қабылдауға құқылы. Сауатты құрылған келісу комиссиясы сотқа дейінгі саты ретінде ғана емес, еңбек дауларын соттан тыс қорғаудың бөлек механизмі ретінде де үлкен рөл атқарады. Осылайша, жұмысшылар мен жұмыс беруші арасында туындаған еңбек жанжалы таусылып, олардың арасында қалыпты іскерлік қатынастар қалпына келеді.

Зерттеу процесінде тұжырымдалған ұсынымдар оларды тәжірибелік іске асыру шартымен Қазақстан Республикасында еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын дауларды қараудың неғұрлым тиімді жүйесін құруға ықпал ететін болады. Осыған орай еңбек дауларына келісу комиссиясы объективті шешім шығарып (дауды сотқа жеткізбей), дауласушы тараптардың құқықтары мен мүдделері толық қорғалып, қоғамда келісу комиссиясына деген сенімділік артады деп ойлаймыз.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 15 қаңтарындағы VII шақырылымындағы ҚР Парламенттің бірінші сессиясында сөйлеген сөзі https://www.inform.kz/kz/tauelsizdik-barinenkymbat-kasym-zhomart-tokaev_a3737118 17. 01. 2021 (Жүгінген күн: 25.08.2023 ж.).*
- 2. Даль В.И. Толковый словарь Живого великорусского языка. // [http://slovari.299. Ru /word.php?id=38643](http://slovari.299.Ru/word.php?id=38643) (Жүгінген күн: 25.08.2023 ж.)*
- 3. Ожегова С.И., Н.Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. // [http://ozhegov. info/slovar/?ex=Y&q=](http://ozhegov.info/slovar/?ex=Y&q=) (Жүгінген күн: 25.08.2023 ж.)*
- 4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V (өзгерістер мен толықтыруларды қоса 30.08.2023 ж.) [Электрондық ресурс]. –Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Жүгінген күн: 30.08.2023 ж.)*

5. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Судебная форма защиты социально-трудовых прав человека в Казахстане: монография. – Москва. – 2023. – С. 278.

6. Чумаченко А. Согласительная комиссия: пережиток прошлого или эффективный инструмент для разрешения трудовых споров? // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36284083(Жүгінген күн: 25.08.2023 ж.)

7. Агапов Р.М. Порядок рассмотрения индивидуальных трудовых споров: дисс. ... канд. юрид наук. – Москва, 2007. – С. 168.

8. Хамзина Ж.А. Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» [Электронный ресурс] // Информационная система https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619 (Жүгінген күн: 25.08.2023 ж.).

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

10.51889/2959-6181.2023.73.3.005

D.Zh. Belkhozhaeva¹, A.M. Vartanyan²

¹ Innovative Eurasian University, Kazakhstan

² Yanka Kupala Grodno State University, Republic of Belarus

REMUNERATION OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATION: COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The relevance of the research topic and the identification of an unsolved problem. Compliance with the above conditions necessitates the development of such a remuneration system so that it is able to form among the teaching staff of universities the level of labor efficiency that is necessary for the implementation of both the goals of the university and the goals of employees. A very extensive experience of stimulating the labor activity of university teachers has been accumulated in foreign countries, therefore, it seems appropriate to study and analyze it in order to be able to extrapolate positive experience in stimulating the labor of some states to others. The article is devoted to a comparative analysis of the systems of remuneration and incentive of the teaching staff of higher educational institutions of Kazakhstan, Belarus and foreign countries. In particular, the foreign experience of paying and stimulating the work of university teachers from countries such as Germany, Great Britain, USA, Canada and Japan is considered.

Keywords: labor, labor remuneration, salary, teaching staff, higher educational institutions.

Д.Ж. Белхожаева¹, А.М. Вартамян²

¹ Инновациялық еуразия университеті

² Янка Купала атындағы Гродно Мемлекеттік университеті

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІНЕ АҚЫ ТӨЛЕУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Зерттеу тақырыбының өзектілігі және шешілмеген мәселені бөліп көрсету мақсатында, жоғарыда аталған шарттардың сақталуы жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамында жоғары оқу орнының мақсаттарын да, қызметкерлердің мақсаттарын да іске асыру үшін қажетті еңбек тиімділігінің деңгейін қалыптастыра алатындай еңбекақы төлеу жүйесін әзірлеу қажеттілігін негіздейді. Шет елдерде жоғары оқу

орындары оқытушыларының еңбек белсенділігін ынталандырудың өте кең тәжірибесі жинақталған, сондықтан кейбір мемлекеттердің еңбегін ынталандыру мәселелерінде оң тәжірибені экстраполяциялау мүмкіндігі мақсатында оны зерттеу мен талдау орынды болып көрінеді. Мақала Қазақстан, Беларусь және шет елдердің жоғары оқу орындарының профессор-оқытушылар құрамының еңбекке ақы төлеу және еңбекті ынталандыру жүйелерін салыстырмалы талдауға арналған. Атап айтқанда, Германия, Ұлыбритания, АҚШ, Канада және Жапония сияқты елдердің ЖОО оқытушыларының еңбегіне ақы төлеу мен ынталандырудың шетелдік тәжірибесі қарастырылды.

Түйін сөздер: еңбек, еңбекке ақы төлеу, жалақы, профессор-оқытушылар құрамы, жоғары оқу орындары.

Белхожаева Д.Ж.¹, Вартанян А.М.²

¹ Инновационный Евразийский университет

² Гродненский государственный университет имени Янки Купалы

ОПЛАТА ТРУДА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Актуальность темы исследования и выделение нерешенной проблемы. Соблюдение вышеуказанных условий обуславливает необходимость разработки такой системы оплаты труда, чтобы она была способна формировать у профессорско-преподавательского состава вузов тот уровень эффективности труда, который необходим для реализации как целей вуза, так и целей работников. В зарубежных странах накоплен весьма обширный опыт стимулирования трудовой активности преподавателей вузов, поэтому представляются целесообразными его исследование и анализ в целях возможности экстраполяции положительного опыта в вопросах стимулирования труда одних государств на другие. Статья посвящена сравнительному анализу систем оплаты и стимулирования труда профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений Казахстана, Беларуси и зарубежных стран. В частности, рассмотрен зарубежный опыт оплаты и стимулирования труда преподавателей вузов таких стран, как Германия, Великобритания, США, Канада и Япония.

Ключевые слова: труд, оплата труда, заработная плата, профессорско-преподавательский состав, высшие учебные заведения.

Introduction. Nowadays, the main source of income of workers, including those in higher education, is wages, that is the share of employees expressed in monetary equivalent in the part of national income directed to personal consumption and distribution by quantity and quality of labor spent by a particular employee in social production [1, p. 60].

Labor remuneration, being the key objective of labor activity, has a stimulating effect on employees in accordance with a number of conditions [2, p. 21-23]: the presence of a direct correlation between the labor activity of employees and remuneration; specificity, transparency and openness of labor remuneration principles; stability and adequacy of criteria for assessing the labor activity of employees; contractual principle of labor remuneration. Decent remuneration stimulates university teaching staff to strive for continuous improvement of personal qualification and professional skills and participation in educational, scientific, organizational and educational work of the university.

The purpose of this article is to analyze the experience of the organization of payment and incentives for the teaching staff of higher educational institutions in foreign countries.

Discussion. The teaching staff of universities is a key element of higher education, because the quality of training of specialists and the effectiveness of economic activity of the country in the future as a whole depend on the qualifications of teachers, their professional competence, working and living conditions, human and moral qualities, general culture. It can be said that the work of a higher school teacher is a work of high complexity, as it includes not only teaching activity, but also research, organizational and educational. Having such diverse components, the work of the teaching staff of higher education institutions, logically, should be paid accordingly.

In a large number of Western countries, the profession of a university teacher is prestigious and, if not the most profitable, then financially quite stable.

In Kazakhstan, one of the most pressing socio-economic problems today is the crisis of social and labor relations, which is manifested in the low level of evaluation of highly qualified intellectual labor and the transformation of the financial result of labor (wages) into a means of survival. This crisis is observed in many sectors of the economy, but most acutely in higher education.

The development of an effective system of labor remuneration is a rather difficult task, and its solution in higher education is associated with a number of peculiarities [3, p. 19-20]:

1) The labor intensity of the education sector. Due to the specificity of the education sector there is a predominance of living labor costs, therefore, the share of labor costs and social services of employees in its cost is high.

2) The complexity of labor rationing due to the complexity of reflecting its structural elements and its practical underestimation. Intellectual labor is much less amenable to rationing and regulation in itself, besides, one cannot ignore the fact that the duration of teaching labor goes far beyond the average working day.

3) The multifunctional nature of pedagogical labor, which manifests itself in the complexity of measuring quantitative and qualitative indicators of teachers' labor due to the large number of goals of the educational process of equal importance.

4) The individuality and collectivity of teaching labor. The system of remuneration of labor incentives should take into account both the results of a particular teacher and the whole team to achieve the goals of higher education institution.

5) The creative nature of teaching labor, which requires additional efforts and resources from teachers.

6) The necessity of continual improvement of professional and qualification level. It is the qualification category, determined by education, experience and acquired titles, that largely determines the size of a teacher's salary.

The amount of labor remuneration of higher education employees is influenced by numerous factors, which are divided into two groups: external and internal factors of labor remuneration [4, p. 298]. External factors of labor remuneration include: state regulation of labor; labor legislation of a given country; minimum wage; tax system of labor remuneration regulation in the country. Internal factors include the following: education of the employee, the presence of a title, degree; work experience; financial situation of the educational institution.

In recent years, the issue of the level of wages of higher education employees has been in the center of attention not only in Kazakhstan, Belarus, but also in a number of foreign countries. Currently, the level of salaries of teaching staff in Kazakhstan is incomparably lower than in most foreign countries.

Higher education institutions of foreign countries have quite a lot of experience in using various systems of incentives and remuneration of teaching staff. Let us analyze the systems of remuneration of university teachers in such countries as Germany, the USA, Japan, Great Britain and Canada.

Remuneration in the sphere of higher education in Great Britain is characterized by several features. Financing of higher education institutions and colleges is made separately from financing

of primary and secondary education and without involvement of local governments. The Higher Education Funding Council is the body that distributes central government funding to universities. However, the council does not determine the number of staff in universities and does not directly fund staff pay. These decisions are made by universities and colleges themselves.

Pay issues in higher education are resolved through negotiations. The Joint Negotiating Committee for Higher Education Employees, which includes the Association of University and College Employers, the Association of University Teachers (trade unions), the Scottish Institute of Education, and the National Association of Further and Higher Education Teachers, has the authority to conduct these negotiations. Salaries, as well as the criteria of remuneration and incentives in British universities largely depend on the research activity of teaching staff, which is monitored on a regular basis [5, p. 412].

Universities try to motivate their employees to research activities by creating a modern and comfortable research environment. According to Times Higher Education, the average annual salary of a lecturer in the UK is £79,000. Senior academic staff earn an average annual salary of £83,000. The average salary for a professor is £91,891 and associate professors typically earn £64,356. This is a typical annual salary with housing, transportation, and other amenities. Faculty salaries can vary widely depending on factors such as experience, skill level, gender or region [6].

Salaries at the US universities are governed by the respective regulations of higher education institutions, which are essentially advisory in nature. The conclusion of an academic contract with a teacher, as well as the establishment of the appropriate level of salary are purely individual in nature. The current situation in the labor market at the time of negotiations is also taken into account [7, p. 98].

In the USA all teachers of higher education institutions are divided into 4 categories: instructor; senior lecturer; adjunct professor; professor. The activity of higher education teachers in the USA has three directions [8, p. 118]: 1) teaching (there is a normative load for each teacher according to the number of subjects taught per semester or academic year); 2) research work with mandatory publication of its results, presentations, etc.; 3) organizational and administrative work (work in various committees, supervision, etc.).

The system of calculating teachers' salaries in the United States is quite complex and depends on many factors. Thus, in addition to academic degrees and work experience, the salary is influenced by such factors as the type and form of ownership of the university or college (teachers of private educational institutions can receive tens of thousands of dollars more per year than their colleagues from public educational institutions) and the state. A distinctive feature of the American system of labor remuneration is the dependence of a teacher's salary on the disciplines taught. Thus, the highest salaries are paid to teachers of legal, technical, medical, physical, economic, mathematical and IT disciplines. Teachers of natural sciences, psychology, agriculture, architecture, geography and pedagogical disciplines are somewhat lower paid. The lowest remuneration is paid for teaching philological, linguistic, humanitarian disciplines, as well as disciplines related to culture, art, service and tourism. In addition, consultations and lectures in other universities are paid, and many universities provide their teachers with a wide social package (pension contributions, various types of insurance, benefits, etc.) and additional paid vacations of up to one year for writing a thesis or a book. In addition to salaries, the budget of an educational organization includes funds for business trips and participation of each teacher in at least two conferences [8, p. 118].

The American Association of University Professors tracks academic pay in the country. According to their 2016-2017 study, the typical full professor's full-time income is \$102,402. Assistant professors earn an average of \$69,206 and associate professors earn an average of \$79,654 [6].

Statistics Canada reports that for the 2020-2021 academic year, the average salary for full-time academic professors in Canada (for all ranks) was \$135,451. The highest salaries in 2017-2018

were for professors (average of \$160,183), followed by associate professors (\$125,358) and assistant professors (\$103,023) [6].

In Western European countries, faculty members are assigned the status of civil servants, thus the level of teachers' salaries is regulated at the state level. Since universities in France are public, the staff of these educational institutions are civil servants and the state itself establishes the amount of remuneration for them. There are pay scales depending on grade and seniority. However, depending on the grade and level of academician, the remuneration of a full-time assistant / associate professor (maître de conférence) can vary from 25,225 to 53,828 euros per year. In addition, depending on grade and seniority, full-time professors (professeur des universités) can expect to earn between €36,560 and €73,343 per year. [6].

As for the system of remuneration of university teachers in Germany, it should be noted that the entire teaching staff is divided into 3 categories (W1, W2, W3), each of which has a fixed monthly salary without seniority bonuses. Teachers' salaries consist of two parts - mandatory (salary) and additional or incentive payments. The receipt of these additional payments, their amount and frequency depend directly on the efficiency of a particular teacher's work and his/her contribution to the development of the educational institution. The possibility of receiving such payments on a regular basis has a rather strong stimulating effect, as they are taken into account in the calculation of pension payments and, accordingly, significantly affect its size.

There are three types of additional (incentive) allowances [9, p. 75-76]:

1) For administrative work. Such additional payments are assigned to deans of faculties, deputy deans, directors of university laboratories, centers, etc.

2) For loyalty and dedication to their educational institution. Such additional payments can be assigned, for example, if a teacher, having received a favorable job offer from outside, refuses it and reports it to the management of his/her institution. Loyalty payments are usually given to the most prominent teachers and academics who often receive invitations to work from various organizations, including those outside Germany, but do not accept them. A loyalty allowance may also be given to a higher-ranking faculty member as compensation if he or she is officially employed in a lower position (e.g., if the required rate is not available).

3) For special achievements. Such allowances are usually of a short-term or one-time nature. Reasons for additional payments for special achievements may be scientific discoveries and achievements, fulfillment of a public or private order, publication of a textbook, successful scientific leadership, etc.

However, it should be noted that the additional payments, while not mandatory, are mainly of an incentive nature and are made only to W2 and W3 faculty members. In Germany, members of the teaching staff are also civil servants, hence the amount of remuneration is set by the state. German academics are considered civil servants and therefore their remuneration is set by state law. Junior academics (Junior Professors) earn between €4,713 and €5,301 per month. Full professors (Professur) earn from 5343 to 7578 euros per month, and associate professors (dozent) earn from 5365 to 6676 euros [6].

In the Netherlands, the collective labor agreement of Dutch universities (CAONU) contains a uniform wage scale for academic salaries. The biggest influence on remuneration is seniority. Naturally, salary increases as experience increases, and gender does affect compensation. Male faculty members earn an average of 4% more than female faculty members. According to the Collective Labor Agreement of Dutch universities, junior lecturers (universitair hoofddocent) are paid between 4800 and 9400 Euros per month, while professors (Hoogleraar) are paid between 5400 and 9400 Euros per month [6].

In Denmark, salaries are set by contractual agreement between academic unions and the government. An academic's remuneration is calculated based on a combination of length of service (years since receiving a doctoral degree) and position. The average monthly salary for an associate professor is DKK 38,344. Professors earn an average of DKK 58,236 per month compared to DKK

44,4204 for associate professors. In addition, taxes in Denmark range from 40 to 50 percent, depending on income.

Swiss professors are the highest paid in Europe. An assistant professor at a university such as Universite de Lausanne or ETH Zurich earns between 126,000 and 159,000 Swiss francs per year, while a full professor earns between 150,000 and 172,000 Swiss francs [6].

In Finland, faculty income is set by the collective labor agreement. The employee's salary level itself is determined by two criteria: job responsibilities and individual performance. A professor earns between 5170 and 9326 euros per month, while assistant professors/ associate professors earn between 3709 and 6051 euros [6].

Before analyzing the system of remuneration and incentives in higher education institutions of Japan, it is advisable to consider some features of the remuneration system, characteristic of this country as a whole and related to its culture and traditions [10]: 1) Dependence of the amount of wages on the length of service - almost everywhere the amount of wages automatically increases with each year of labor experience. The decision to increase the size of wages for each specific employee is made either by the management of the organization or by a special motivational service, if any. 2) Dependence of wages on age - the younger the employee is, the lower the amount of his/her wages. As an employee grows older, gets married, has children, his/her expenses increase, and accordingly, his/her salary increases. 3) Dependence of the amount of wages on the performance of both a particular employee and the organization as a whole. 4) The system of lifetime employment of workers, especially in large enterprises and public institutions.

As for the system of remuneration and incentives in higher education institutions of Japan, which have the status of national institutions, it is distinguished by the following features [11]: the amount of basic monthly and annual salaries is regulated by the tariff scale, according to which there are 14 levels of salaries; a wide system of incentive bonuses for different categories of teachers: bonuses for different performance results, bonus for position, bonus for overtime work, bonus for overtime work on vacation, bonus for night work, bonus for participation in the

The top 10 countries with the highest faculty salaries are compiled based on faculty experience and level of education. Academic salaries can vary greatly depending on rank, country, and institution. Professors at universities often fall into one of three categories: assistant professor, associate professor, or professor. Ultimately, most universities follow the order of academic ranks: lecturer, senior lecturer, reader, and professor. Salaries and salary ranges vary widely from country to country.

Thus, teachers of higher education institutions in developed foreign countries generally have a sufficiently high level of remuneration, which stimulates them not only to fulfill their direct labor duties in good faith, but also to devote time to improving and developing their professional and creative potential.

In Kazakhstan and Belarus, the problem of teachers' remuneration has been quite acute for many years. Researchers note that Kazakhstan and that Belarus turned out to be a country where faculty members receive less than the average GDP per capita - only 60%, while in the USA, Australia or Germany higher education teachers receive twice as much GDP per capita. However, until today there have been no cardinal changes in the amount of remuneration of university teaching staff. On average, a full-time lecturer receives \$3,500 per year, a senior lecturer receives slightly more - \$4,500, an associate professor - \$7,500, and a professor - \$9,000. To this amount may be added from time-to-time bonuses for one-time assignments, research grants. Another way to increase the size of your income is to take an additional position, which entails an increase in working hours.

In Kazakhstan and Belarus, teachers are mostly forced to work extra hours, which distracts them from scientific and research work. This circumstance negatively affects not only the standard of living and psycho-emotional state of the teaching staff, because in such conditions employees have to look for ways to increase their income often at the expense of their health, which negatively

affects the work of higher education institutions and the labor market in higher education in general. The activity of higher school teachers in Kazakhstan and Belarus in modern conditions is characterized by the following negative features: the departure of the most qualified teachers from education to other sectors of the economy due to insufficient social and financial assessment of their work, worsening living conditions; reluctance of young specialists to receive postgraduate education and to start their professional activity as higher school teachers, which leads to the "aging" of the cadre of teaching staff of higher education institutions, and to the "ageing" of the teaching staff of higher education institutions.

The problem of low incomes of the teaching staff of higher education institutions in our country is one of the main problems in the sphere of socio-economic relations. The solution of this issue is strategically important, as it is within the framework of higher education that the human resource potential of the whole country is formed, and it is in our interests to provide necessary and adequate financial support to higher education teachers so that they could fully focus on the main tasks of their activity-teaching and research.

Conclusion. Thus, we can conclude that the world experience of applying various systems of remuneration and incentives of labor causes the interest and desire of higher education teachers to improve their professional and qualification level, which can have a positive impact on the results of the university in particular and the system of higher education as a whole.

An effective system of remuneration and incentives for university teachers, despite the large number of means, forms and methods of implementation, should meet the following conditions: flexibility, that is, providing university management with the possibility of financial incentives for teachers by redistributing funds, as well as the ability to respond timely and adequately to changes in the labor market; openness and transparency, that is, demonstrating to employees the relationship between remuneration and the results of their work; social orientation, which means that the system should provide for a system of social guarantees to protect the interests of workers.

List of references:

1. *Musaev M.M. The essence and significance of the stimulating function of the company's employees' wages // Delovoy Vestnik Entrepreneur. – 2021. – № 4 (2). – P. 60-63.*
2. *Zotkina, N.S. Stimulating value of labor remuneration and its motivating function // Finance and Credit. – 2011. – № 48 (480). – P. 21-28.*
3. *Suleymanov V.Z. World trends in the development of labor remuneration systems in education: a review of modern research // Vesnik Adukatsii. – 2014. – № 6. – P. 18-27.*
4. *Bezhovcheva D.O. Comparative analysis of wages of employees of educational institutions in Russia and other countries // International Journal of Applied and Fundamental Research. – 2017. – № 6. – P. 297-300.*
5. *Verina Yu.Yu. System of motivation and labor stimulation of higher school employees // Young scientist. – 2016. – № 6 (110). – P. 411-413.*
6. *Top 10 Highest Paying Countries for Lecturers // <https://www.mikscholars.com/2023/01/30/top-10-highest-paying-countries-for-lecturers/>*
7. *Khalin V.G. Systems of remuneration and academic contracts of professors at the University of California, Los Angeles and St. Petersburg State University // Economics of Education. – 2014. – № 1. – P. 78-89.*
8. *Umurakova G.H. Foreign experience of the system of remuneration in education // Economics and Humanities: problems, trends, achievements: proceedings of the III International Scientific and Practical Conference, March 16 - April 17, 2018, Novosibirsk. – Novosibirsk: CRNS Publishing House, 2018. – P. 116-120.*
9. *Khodov, L.G. Payment of scientific and pedagogical personnel in Germany: problems and solutions // Modern Europe. – 2009. – № 4 (40). – P. 74-84.*

10. Kaoru I. *Japanese methods of quality management*. – Moscow: Deca, 2001. – 222 p.

11. *The University of Tokyo Rules on Application of the Annual Salary System*. – URL: <https://www.utokyo.ac.jp/content/400062345.pdf>.

МРНТИ: 10.77.01

10.51889/2959-6181.2023.73.3.006

УДК: 343.431

Бурибаев Е.А.¹, Хамзина Ж.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ И ЭКСПЛУАТАЦИЯ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ: АНАЛИЗ СИТУАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Торговля людьми является одним из наиболее сложных для доказывания видов преступлений. Часто жертвы таких преступлений не стремятся обращаться за помощью к правоохранительным органам. Культурные и социальные особенности, а также ценностные установки, делают обсуждение проблем торговли людьми, эксплуатации и проституции табуированными. Это затрудняет оценку истинного масштаба данной проблемы. На сегодняшний день имеются только отдельные статистические данные о торговле людьми, и реальное количество жертв остается под вопросом.

Ключевые слова: торговля людьми; рабство; незаконная миграция; пытки; эксплуатация людей.

Е.А. Бурибаев¹, Ж.А. Хамзина¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫН САУДА ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ

Андатпа

Адам саудасы дәлелденуі қиын қылмыс түрлерінің бірі болып табылады. Көбінесе мұндай қылмыстан зардап шеккендер құқық қорғау органдарынан көмек сұрамайды. Мәдени және әлеуметтік сипаттамалар, сондай-ақ құндылықтар адам саудасы, қанау және жезөкшелік мәселелерін талқылауды тыйым салады. Бұл мәселенің шынайы дәрежесін бағалауды қиындатады. Бүгінгі күні адам саудасы туралы бірнеше статистикалық мәліметтер ғана бар, ал құрбандардың нақты саны әлі де күмәнді.

Түйін сөздер: адам саудасы; құлдық; заңсыз көші-қон; азаптау; адамдарды қанау.

Ye.Buribayev,¹ Zh.Khamzina¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

TRAFFICKING AND EXPLOITATION OF LABOR MIGRANTS: ANALYSIS OF THE SITUATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

Human trafficking is one of the most difficult types of crimes to prove. Often, victims of such crimes do not seek help from law enforcement agencies. Cultural and social characteristics, as well as values, make it taboo to discuss the problems of human trafficking, exploitation and prostitution. This makes it difficult to assess the true extent of the problem. To date, few statistics on human trafficking are available, and the actual number of victims remains in question.

Keywords: human trafficking; slavery; illegal migration; torture; exploitation of people.

Введение. Торговля людьми развивается на фоне экономической и политической лабильности, отсутствия эффективного верховенства права, недостаточно развитых институциональных механизмов, эрозии семейных ценностей и социальной дезинтеграции, а также в условиях проявления насилия, социального неравенства и дискриминации. Жертвы такого рода эксплуатации подвергаются психологическому стрессу, глубоким эмоциональным травмам и стигматизации как в период эксплуатации, так и после освобождения.

В многих регионах земного шара доля мигрантов среди выявленных жертв торговли людьми превышает половину. Например, в Западной и Южной Европе этот показатель достигает 65%, тогда как на Ближнем Востоке он составляет 60%. Во многих обстоятельствах торговцы людьми эксплуатируют миграционный статус своих жертв как инструмент контроля, чтобы облегчить эксплуатацию и создать препятствия для попыток жертвы сбежать или сообщить о совершенном преступлении (UNODC). В связи с чем защита мигрантов является центральным элементом в борьбе с угрозой торговли людьми.

Республика Казахстан функционирует как страна происхождения, транзита и конечного назначения в контексте торговли людьми. Это обусловлено либерализацией граничного режима со странами Содружества Независимых Государств, интенсификацией миграционных процессов как на межгосударственном уровне, так и внутри территории республики, а также ростом экономической активности.

Обсуждение. По данным Международной организацией по миграции (CTDC, 2023) с 2002 года по 2022 год в Казахстане выявлялось в среднем 108 жертв торговли людьми в календарный год, являющихся иностранными гражданами (далее – ЖТЛ-иностранцев), что в 2 раза больше, чем жертв торговли людьми, являющихся гражданами РК (около 50). Страны происхождения ЖТЛ-иностранцев: граждане Узбекистана (84,5%), Кыргызстана (6,8%), России (2,5%), Китая (1,8%), Таджикистана (1,7%). География выявленных на территории РК ЖТЛ-иностранцев обширная и включает ЖТЛ- граждан таких стран, как Украина, Беларусь, Молдова, Туркменистан, Монголия, Нигерия, Филиппины и Южная Африка. Из общего числа выявленных с 2002 года на территории РК ЖТЛ-иностранцев, 66% являлись жертвами международной торговли людьми.

Согласно официальным статистическим данным в 2022 году в Казахстане было зарегистрировано 103 случая преступлений, связанных с торговлей людьми, в том числе несовершеннолетними, в 2021 году – 117 правонарушений было зарегистрировано в Едином реестре досудебных расследований, в 2020 – 179, 2019 – 151, 2018 – 190 (Казахстан, 2023а).

В ежегодном докладе, представленном в июле 2022 года Управлением Государственного департамента США по мониторингу и борьбе с торговлей людьми (USA, 2022) сказано, что «В течение последних пяти лет в Казахстане наблюдается продолжительная эксплуатация

как местного, так и иностранного населения торговцами людьми, при этом жители Казахстана также подвергаются эксплуатации за пределами страны. К числу наиболее уязвимых категорий, находящихся под угрозой попадания в руки торговцев людьми, можно отнести незарегистрированных мигрантов, лиц, у которых отсутствуют идентификационные документы, безработных, лиц без определенного места жительства и инвалидов.

Женщины и девочки, происходящие из стран Восточной, Центральной Азии, Восточной Европы, а также из сельских районов Казахстана, становятся объектами сексуальной эксплуатации на территории Казахстана. Все чаще торговцы людьми привлекают к принудительному труду граждан из стран Центральной Азии, в частности из Узбекистана, а также из Таджикистана и Кыргызстана, для работы в областях домашнего обслуживания, строительства, розничной торговли и сельского хозяйства в Казахстане. После введения в 2014 году ограничений на повторный въезд в Россию для мигрантов из Центральной Азии, многие из них направились в Казахстан в поисках временной работы, где они стали объектами эксплуатации. Ежедневно в Казахстан для сезонной работы в различных сферах поступает множество незарегистрированных мигрантов из Узбекистана. Из-за своего неоформленного иммиграционного статуса, они и их дети, которые часто остаются без образования, несмотря на законодательные права, становятся особенно уязвимыми перед торговцами людьми. Неправительственные организации отмечают рост использования долгового рабства для эксплуатации мигрантов. Торговцы людьми эксплуатируют строгую политику правоохранительных органов, используя ее для угроз и давления на жертв с целью их удержания в условиях эксплуатации, вызывая при этом недоверие к органам правопорядка.

В докладе Госдепа США отмечается, что Казахстан несколько улучшил ситуацию с профилактикой, выявлением жертв торговли людьми (ЖТЛ) отмечается активизация усилий со стороны Правительства в направлении искоренения торговли людьми, что способствовало перемещению Казахстана в 2022 году в «Категорию 2» из «Категория 2. Под наблюдением (Tier 2 Watch list)».

Исследовательское сообщество по вопросам торговли людьми значительно выросло за последние два десятилетия и, следовательно, выпустило большое количество литературы. Есть что отметить: объем научной и информационно-пропагандистской литературы оказал значительное влияние на формирование политики и приоритеты финансирования. В частности, был достигнут значительный прогресс в методах измерения и оценки распространенности, и постепенно формируется некоторый консенсус в отношении общих показателей и правил подсчета для количественной оценки торговли людьми (Zhang, 2022).

Достигнут значительный прогресс в оценке воздействия принимаемых мер по предупреждению и предотвращению торговли людьми в разных частях мира (Hepburn & Simon, 2010; Ibrahim и др., 2019; Stoyanova, 2013; El Houry, 2019; Kaye и др., 2013; Sarkar, 2014; McCarthy, 2010; Beck и др., 2017; Dean, 2018; Lasocik, 2019).

Современные научные исследования направлены на изучение трех основных сфер:

– определение понятия, параметров торговли людьми (Herdiana и др., 2019; Villacampa & Torres, 2017; Fernandes и др., 2020);

факторы, влияющие на распространенность торговли людьми (Smith и др., 2014; Jас-Kucharski, 2012);

– оценка мер по противодействию и профилактике торговле людьми (Munro-Kramer и др., 2020; Kreidenweis & Hudson, 2015; Davy, 2015; Dell и др., 2019).

Последнее из рассмотренных исследований по оценке эффективности мер противодействия торговле людьми фокусируется на анализе эффективности как международного, так и национального законодательства. Аналитический обзор проведенных ранее исследований позволил сформировать следующий ряд выводов.

Для достижения результативности в борьбе с торговлей людьми необходим комплексный подход, объединяющий множество факторов. Одним из ключевых элементов такого подхода является законодательная основа, включая как международные нормы, так и национальное законодательство (Montasari и соавт., 2021). Научное сообщество акцентирует внимание на необходимости гармонизации законов в области прав человека, налогового, торгового, деликтного права, а также законов в сферах общественного здравоохранения и трудовых отношений с целью противостояния этому все усиливающемуся международному правонарушению (Chuang, 2014).

Следует сказать, что научные исследования торговли людьми применительно к условиям Казахстана находятся на начальном этапе. Проекты, идеи и полевые стратегии только формируются, что следует из совокупности коллекции имеющих место в научном пространстве немногочисленных статей в этом направлении (Balgimbekov и др., 2016; Khanov & Boretsky, 2012; Leonov & Ayaganova, 2018; Khamzin и др., 2022; Khamzin, и др., 2023).

В контексте многогранности проблемы торговли людьми, она может быть рассмотрена через призму различных аспектов. В этом контексте множество международных договоров и соглашений, связанных с принудительным трудом, правами женщин и детей, миграцией, рабством и работорговлей, а также другие документы, регламентирующие гражданские, культурные, экономические, политические и социальные права, приобретают значимость в контексте борьбы с этим явлением.

Международное право в области прав человека выступает в роли ключевого инструментария, определяющего концептуальный фреймворк для анализа действий государства в деле противодействия торговле людьми (Natsir и др., 2017). Казахстаном при ратификации международных договоров в области борьбы против торговли людьми проводится большая работа по имплементации норм международного права прав человека в национальное законодательство РК.

Республика Казахстан активно интегрировалась в международную правовую систему в области противодействия торговле людьми, став стороной свыше 25 релевантных договоров. Среди ключевых инструментов, которые были ратифицированы Казахстаном, следует выделить:

Конвенция 1926 года о рабстве.

Международная конвенция 1949 года о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами.

Дополнительная Конвенция 1956 года об упразднении рабства, работорговли и аналогичных институтов и обычаев.

Конвенция Международной организации труда (МОТ) 1957 года об упразднении принудительного труда.

Международная конвенция 1979 года о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин.

Международная конвенция 1984 года против пыток и других жестоких, бесчеловечных или уничижительных видов обращения и наказания.

Конвенция 1989 года о правах ребенка.

Конвенция МОТ 1999 года о запрете и принятии мер по искоренению наихудших форм детского труда.

Конвенция 2000 года о транснациональной организованной преступности.

Протокол 2000 года о предупреждении, пресечении и наказании за торговлю людьми, в особенности женщинами и детьми, дополняющий Конвенцию против транснациональной организованной преступности.

Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху, дополняющий Конвенцию против транснациональной организованной преступности.

Согласно этим договорам, Казахстан принял на себя ряд обязательств, направленных на защиту прав жертв торговли людьми, основанных на принципах международного права.

Действующее законодательство по борьбе с торговлей людьми состоит из следующих основных правовых актов:

Закон от 29 декабря 2008 года № 114-IV «О специальных социальных услугах»,

Закон от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения»,

Закон от 10 января 2018 года № 131-VI «О Фонде компенсации потерпевшим»,

Приказ Министра здравоохранения и социального развития от 24 февраля 2016 года № 138 «Об утверждении стандарта оказания специальных социальных услуг жертвам торговли людьми»,

Постановление Правительства от 28 апреля 2022 года № 258 «Об утверждении Плана дальнейших мер в области прав человека и верховенства закона»,

Правила использования средств, предусмотренных в республиканском бюджете по программе «Оказание финансовой помощи гражданам Республики Казахстан, незаконно ввезенным в иностранные государства и ставшим жертвами торговли, а также пострадавшим за рубежом от других преступлений и оказавшимся в форс-мажорных обстоятельствах», утверждены приказом Министра иностранных дел от 28 ноября 2005 года № 08-1/361,

Совместный приказ Министра труда и социальной защиты населения от 1 июля 2022 года № 235 и Министра внутренних дел от 1 июля 2022 года № 550 «Об образовании Межведомственной комиссии по вопросам борьбы с незаконным вывозом, ввозом и торговлей людьми»,

Постановление Правительства от 24 февраля 2021 года № 94 «Об утверждении Плана мероприятий Правительства Республики Казахстан по профилактике, предотвращению и борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми, на 2021–2023 годы».

Статьи Уголовного кодекса РК, устанавливающие ответственность за преступления, связанные с торговлей людьми: статья 113 Принуждение к изъятию или незаконное изъятие органов и тканей человека, статья 125 Похищение человека, статья 126 Незаконное лишение свободы, статья 128 Торговля людьми, статья 132 Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий, статья 133 Торговля несовершеннолетними, Статья 270 Вовлечение в занятие проституцией.

Однако отдельно принятого законодательного акта, обеспечивающего профилактику и противодействие торговле людьми, в Казахстане не принято, а нормы международного права в области торговли людьми имплементированы в отдельных отраслевых законодательных актах РК.

Вместе с тем, в «Категорию 1» стран с наилучшими показателями работы противодействия торговли людьми из государств бывшего Советского Союза находятся: Эстония, Грузия, Литва (USA, 2022). Реализованные в этих странах усилия, направленные на ликвидацию торговли людьми, полностью соответствуют минимальным стандартам в этой сфере. Правительства данных стран продолжают демонстрировать серьезные и последовательные усилия, что послужило тому, что в 2022 году: Грузия, Литва остаются в «Категории 1» с 2016 года; Эстония остается в «Категории 1» с 2017 года.

Кроме того, к числу лидеров отнесены и Правительства Молдовы и Армении, которые прилагают значительные усилия на ликвидацию торговли людьми, но пока не в полной мере соответствует минимальным стандартам, и поэтому в 2022 году по сравнению с предыдущим отчетным периодом остаются на уровне «Категории 2».

Большими достижениями в некоторых из перечисленных стран стало принятие отдельных законодательных актов по защите прав ЖТЛ-иностранцев. Так, Грузия приняла в 2006 году Закон «О борьбе с торговлей людьми», который определяет, что жертва или лицо иностранного государства, пострадавшее от преступления торговли людьми, совершенного на территории Грузии, пользуется теми же правами, которые предусмотрены для всех жертв

и лиц, пострадавших от торговли людьми. Молдова в 2005 году приняла Закон «О предупреждении и пресечении торговли людьми», регулирующий правовые отношения, касающиеся предотвращения и пресечения торговли людьми, обеспечения защиты и помощи ЖТЛ и предполагаемым ЖТЛ, сотрудничество государственных органов и НПО. В 2014 году Армения приняла Закон «Об идентификации и поддержке лиц, подвергшихся траффингу и эксплуатации», устанавливающий стандартные процедуры идентификации, поддержки, защиты и реинтеграции предполагаемых и идентифицированных ЖТЛ с учетом возможностей государственных органов власти, НПО, международных организаций и гражданского общества. Согласно положениям законодательства Армении, иностранным жертвам предоставляются те же права и услуги, что и гражданам Армении.

В целом, передовые позиции Грузии, Литвы, Эстонии, Молдовы, Армении обеспечиваются в немаловажной степени принятием и постоянным совершенствованием всеобъемлющего национального законодательства, направленного на:

- выявление и идентификацию ЖТЛ;
- обеспечение ЖТЛ медицинской и психологической помощью, создание для них условий неприкосновенности частной жизни, защиты от причинения дальнейшего вреда;
- предоставление ЖТЛ периода восстановления и размышления;
- предоставление ЖТЛ временных видов на жительство (соблюдения принципа «не высылки»).

В сфере правового регулирования противодействия торговле людьми в Республике Казахстан выделяются следующие актуальные проблемы.

Диссонанс национального законодательства в части понятийного аппарата с международными стандартами. Это может породить неясности в различии торговли людьми и иных уголовных нарушений, усложняя международное правовое сотрудничество.

Текущее законодательство Казахстана не специфицирует органы, ответственные за различные аспекты противодействия торговле людьми, включая профилактику, выявление и расследование, а также оказание поддержки жертвам.

Необходимость консолидации вопросов координации между различными участниками в данной области, в том числе определение правового статуса межведомственных комиссий.

Уточнение законодательных норм, касающихся деятельности некоммерческих организаций в данной сфере, и их взаимодействия с государственными органами.

Необходимость интеграции норм, обеспечивающих комплексный подход к противодействию торговле людьми и поддержке жертв.

Разработка методологии национальной оценки рисков в области торговли людьми, фокусируясь на типичных преступных моделях и уязвимых зонах системы.

Определение механизмов контроля за организациями, занимающимися международными перевозками людей.

Систематизация и конкретизация прав жертв, учитывая разрозненность норм в текущем законодательстве.

Введение специфичных законодательных актов, касающихся прав несовершеннолетних жертв, с учетом их уникальной уязвимости и международных стандартов.

Адаптация законодательства касательно иностранных жертв торговли людьми в соответствии с международными рекомендациями.

Данные вопросы требуют детального научного изучения с целью оптимизации правового поля и усиления противодействия торговле людьми на территории Республики Казахстан.

В последние годы торговля людьми возрастает, при этом проблема существования в Казахстане современных форм рабства имеет объяснимые и объективные причины: прозрачность границ со странами СНГ и Центральной Азии; усиление миграционных потоков, как между государствами, так и внутри страны; благополучное положение в экономике и более высокие заработки, нежели в других постсоветских странах;

организованная преступность, которая рассматривает Казахстан в меньшей роли как поставщика, но в большей – как потребителя, а также в качестве транзитного коридора.

Казахстан является привлекательной страной сбыта для торговцев людьми из соседних государств – Кыргызстана, Узбекистана и Таджикистана, а для Европы, ОАЭ, Греции, Турции, Израиля, Албании, Катара и других, выступает страной происхождения и транзита «живого товара». В мировом рейтинге рабства (Index, 2018) в 2018 году Казахстан находился на 83 месте (из 167 стран), уступая таким постсоветским странам как Россия (64), Таджикистан (75), Узбекистан (69) и Грузия (78).

В контексте глобального экономического рецессии Республика Казахстан сохраняет свою привлекательность для мигрантов из менее экономически устойчивых государств Центральной Азии. Наблюдается тенденция увеличения случаев торговли людьми на территории страны, что может быть обусловлено ростом безработицы и интенсивной миграцией из сельских зон в городские агломерации. В рамках международных усилий по противодействию этому явлению Казахстан реализует комплексные меры, включая законодательные, социально-экономические и международные инициативы, направленные на борьбу с современными формами работорговли.

Проблемные вопросы, препятствующие эффективной профилактике, противодействию и предотвращению торговли людьми, имеют достаточно широкий характер и выходят за рамки полномочий только лишь правоохранительных органов, касаясь компетенции большинства уполномоченных государственных органов и деятельности кризисных центров и специализированных НПО. К числу актуальных проблем следует отнести:

- недостаток координированной работы между правоохранительными структурами, государственными учреждениями и представителями неправительственного сектора, включая кризисные центры;

- отсутствие определенности в законодательном регулировании компетенций и полномочий государственных инстанций, ответственных за мероприятия по предотвращению и пресечению торговли людьми;

- недостаточно эффективное законодательное обеспечение процессов предоставления помощи пострадавшим от торговли людьми;

- сниженная эффективность выявления правонарушений в сфере торговли людьми со стороны правоохранительных органов;

- не всегда последовательное исполнение положений Палермского Протокола, дополняющего Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности, особенно в части, касающейся защиты прав женщин и детей.

В ежегодном докладе Госдепартамента США о торговле людьми за 2019 год (USA, 2020), среди других 187 стран Казахстан был отнесен ко 2-ой категории государств, находящихся под наблюдением Watch List – Контрольный список (в этом же списке находились на указанный период такие постсоветские страны, как Азербайджан, Кыргызстан, Узбекистан). Этот факт повлек в последующий период некоторое усиление мер реагирования со стороны Правительства РК и устранение ошибочных представлений. Несмотря на отсутствие значительных усилий, Правительство приняло определенные меры для решения проблемы торговли людьми и уже по итогам 2021 года Казахстан смог улучшить свое положение в рейтинге.

В докладе Госдепартамента США (USA, 2020) указывалось, что в Казахстане наблюдается несоответствие международным минимальным стандартам по предотвращению торговли людьми. Это проявляется, в частности, в неэффективной работе правоохранительных органов в части расследования и пресечения соответствующих преступлений. Дополнительно были выявлены факты сотрудничества должностных лиц и полицейских с организаторами торговли людьми, при минимальном числе уголовных дел в данной сфере, включая дела против сотрудников правоохранительных органов.

Наши исследования указывают на отсутствие у государственных органов эффективных механизмов выявления и направления жертв торговли людьми на получение помощи. Текущий Уголовный кодекс Казахстана не предоставляет определения "жертва торговли людьми", что создает препятствия для их выявления и получения необходимой помощи. При этом жертвы подвергаются наказанию за различные нарушения, включая нарушения миграционного законодательства и обвинения в проституции, без должного рассмотрения контекста их эксплуатации. Более того, на государственном уровне отсутствует адекватное финансирование и специализированные программы для поддержки жертв.

Аналитический обзор международной практики показал, что для выполнения обязательств по защите прав человека и в рамках трансграничных программ противодействия торговле людьми, многие страны внедряют специфические законы для эффективного регулирования этой проблемы. Такая практика имеется в развитых странах: Австралия, Австрия, Бахрейн, Великобритания, Испания, Канада, Нидерланды, Сингапур, США Франция и других. В странах бывшего Советского Союза отдельный закон принят в Азербайджане, Белоруссии, Грузии, Кыргызстане, Молдове, Таджикистане, Туркменистане, Украине, Узбекистане.

Результаты. Наше исследование устанавливает, что отсутствие в настоящее время в правовой системе страны специального базового законодательного акта, комплексно и системно регулирующего весь спектр вопросов противодействия торговле людьми, образует определенный правовой пробел и может создавать сложности при практической реализации положений Палермского протокола, например, в части, касающейся реабилитации и оказания специализированной помощи жертвам торговли людьми. До некоторой степени отсутствие указанного базового законодательного акта компенсируется за счет выполнения принимаемых на регулярной основе Правительством Казахстана Планов мероприятий по профилактике, предотвращению и борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми. Однако полноценное и исчерпывающее исполнение в рамках правительственного Плана всех значимых позиций Протокола представляется вряд ли практически осуществимым.

Практика выявления правонарушений, связанных с торговлей людьми в Казахстане, является малочисленной. Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК (Казахстан, 2023б), ежегодно органами внутренних дел регистрируется более 100 досудебных расследований по преступлениям, связанным с торговлей людьми (2019 – 182, 2020 – 111, 2021 – 103, 2022 – 107), устанавливается до 90 потерпевших (2019 – 44, 2020 – 92, 2021 – 29, 2022 – 38). Как видно из приведенных данных, в последние годы наблюдается снижение указанных параметров,

Министерством труда и социальной защиты населения Республики Казахстан устанавливаются факты нарушений трудового законодательства, где в текущем году зарегистрировано по статье 86 Кодекса об административных правонарушениях, КоАП, (Допуск к работе лица без заключения трудового договора) – 45 административных производств, по статье 87 КоАП (Нарушение требований по оплате труда) – 370, по статье 89 КоАП (Незаконное превышение нормы рабочего времени) – 35, по статье 90 КоАП (Допущение дискриминации в сфере труда) – 53 и по статье 93 КоАП (Нарушение правил обеспечения безопасности и охраны труда) – 241.

За последние три года Министерством труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, в рамках предоставления специальных социальных услуг, помощь оказана 543 жертвам торговли людьми (2019 г. – 145, 2020 г. – 97, 2021 г. – 143, 2022 – 158), неправительственными организациями 614 лицу (2019 г. – 120, 2020 г. – 141, 2021 г. – 200,

2022 – 153) и Международной организацией по миграции в Республике Казахстан 151 жертвам (2019 г. – 76, 2020 г. – 21, 2021 г. – 16, 2022 – 38).

В законодательной системе Казахстана присутствует пробел, связанный с отсутствием специфических законодательных актов, регламентирующих ответственность за принуждение к труду. В настоящее время в данной области преимущественно применяются уголовные статьи, предусматривающие наказания за торговлю людьми, учитывая тесную связь этих явлений. Тем не менее, следует различать эти два преступления, так как они имеют разные объективные и субъективные характеристики. В то время как торговля людьми часто преследует цели трудовой и других форм эксплуатации, и может включать в себя элементы рабства или принуждения к труду, каждое из этих действий является самостоятельным правонарушением. На основании анализа можно сделать вывод, что текущее законодательство Казахстана по вопросам торговли людьми недостаточно развернуто и не предоставляет должного регулирования в вопросах принуждения к труду.

Сегодня в повестке дня органов государственной власти ответственность за принудительный труд остается вне фокуса внимания. Ресурсы законодательства для обеспечения гарантий недопущения принудительного труда остаются невостребованными и незадействованными, в том числе в отношении трудовых мигрантов, несмотря на значительную законодательную базу, закрепляющую запрет принудительного труда, это: конституционный запрет на принудительный труд, запрет принудительного труда в Трудовом кодексе РК, ратификацию Казахстаном Конвенции о рабстве 1926 года, Дополнительной Конвенции об упразднении рабства, работоторговли и институтов и обычаев, сходных с рабством 1956 года, Конвенции МОТ об упразднении принудительного труда 1957 года, Международной Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 года, Конвенции МОТ о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда 1999 года.

Отдельного закона, предусматривающего наказание за трудовое рабство, в Казахстане нет. Такие правонарушения, как правило, квалифицируются по следующим статьям Уголовного кодекса РК: 126 – «Незаконное лишение свободы» или 128 – «Торговля людьми». Поэтому реально привлечь к ответственности за трудовую эксплуатацию практически невозможно, а уголовная, административная ответственность за принуждение к труду отсутствует. В целях определения принудительного труда применяются два основных признака: работа должна выполняться недобровольно, и работа должна выполняться под угрозой наказания. Торговля людьми, вероятно, является самым распространенным явлением, связанным с принудительным трудом, но не его обязательным сопутствующим признаком.

В статье 25 ратифицированной Казахстаном Конвенции о принудительном или обязательном труде (Конвенция 29), принятой в Женеве 14-й сессией Генеральной конференции Международной организации труда 28 июня 1930 года, закрепляется следующая гарантия: незаконное привлечение к принудительному или обязательному труду преследуется в уголовном порядке, и каждый член МОТ, ратифицирующий Конвенцию, обязан обеспечить действительную эффективность и строгое соблюдение санкций, предписываемых законом.

Казахстан ратифицировал Конвенцию №29 14 декабря 2000 года, и уже 23 года не исполняет обязательства по закреплению уголовного преследования за привлечение к принудительному или обязательному труду. Статьи Уголовного кодекса РК, устанавливающие ответственность за преступления, связанные с торговлей людьми: статья 113 Принуждение к изъятию или незаконное изъятие органов и тканей человека, статья 125 Похищение человека, статья 126 Незаконное лишение свободы, статья 128 Торговля людьми, статья 132 Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий, статья 133 Торговля несовершеннолетними, Статья 270 Вовлечение в занятие проституцией.

Однако отдельного состава за привлечение к принудительному труду УК РК не предусматривает.

В уголовных кодексах стран ЕАЭС (России, Беларуси, Армении) закрепляется ответственность за использование рабского труда, однако, на наш взгляд, рабский труд является многомерной концепцией, а принудительный и несвободный труд являются родственными, но не тождественными понятиями. Востребован многоаспектный подход, который позволит лучше понять неоднородность явно несвободных трудовых отношений, которые характеризуют принудительный труд. Мы полагаем, что следует исходить в данном аспекте их международных стандартов определения принудительного труда и рабства, также понятия принудительного труда, закрепленного в статье 7 Трудового кодекса РК.

Предлагаем дополнить Особенную часть Уголовного кодекса РК, а именно главу 3 «Уголовные правонарушения против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина», следующим составом преступления.

Использование принудительного и рабского труда

1. Использование либо принуждение к принудительному труду, то есть к любой работе или службе, требуемой от какого-либо человека под угрозой какого-либо наказания, для выполнения которой это лицо не предложило добровольно своих услуг, а равно использование труда человека, в отношении которого осуществляются полномочия, присущие праву собственности, в случае, если лицо по не зависящим от него причинам не может отказаться от выполнения работ (услуг), или иная форма эксплуатации человека с целью принуждения к труду или оказанию услуг, а равно создание для человека такой ситуации, когда он с вознаграждением, неадекватным вознаграждением или без вознаграждения выполняет работу или оказывает услуги в пользу другого лица и не может изменить указанное обстоятельство ввиду зависимости от этого лица,

2. Квалифицированный состав должен содержать такие признаки, как деяние, совершенное:

– в отношении двух или более лиц;

– в отношении несовершеннолетнего;

лицом с использованием своего служебного положения;

– с применением шантажа, насилия или с угрозой его применения;

– с изъятием, сокрытием либо уничтожением документов, удостоверяющих личность потерпевшего;

– группой лиц по предварительному сговору;

в отношении заведомо для виновного беременной женщины;

3. Особо квалифицированный состав может содержать следующие признаки: деяния, повлекшие по неосторожности смерть, причинение тяжкого вреда здоровью потерпевшего или иные тяжкие последствия либо совершенные организованной группой.

Государственные инспекторы труда могут выступать в качестве одного из ключевых субъектов, выявляющих случаи трудовой эксплуатации. Тем не менее, национальные инспекционные органы сталкиваются с недостатком компетенций в области идентификации и направления жертв торговли людьми к соответствующим правоохранительным структурам. В соответствии с пунктом 1 статьи 191 Трудового кодекса РК, государственный контроль за соблюдением трудового законодательства Республики Казахстан осуществляют государственные инспекторы труда. Компетенция инспекторов, установленная нормативными актами, не предусматривает их обязанность сообщать о любом подозрительном случае торговли людьми в прокуратуру или полицию. Остается без внимания вопрос методического обеспечения инспекторов труда на местах необходимыми справочниками, рекомендациями, сборниками, которые бы разъясняли методологию выявления и оказания помощи ЖТЛ.

Органы, уполномоченные выявлять ЖТЛ – это правоохранительные органы, которые должны специализироваться на профилактике и борьбе с торговлей людьми, а также органы, уполномоченные на выявление и оказание помощи жертвам. При этом сотрудничество не урегулированы вопросы сотрудничества и взаимодействия в рассматриваемой сфере между различными субъектами, включая сотрудников полиции, пограничников, прокуроров, инспекторов труда, консульских должностных лиц, должностных лиц местных исполнительных органов.

Идентификация жертвы основывается, как правило, на трех элементах: оценка показателей, интервью с заинтересованным лицом и информация от третьих лиц. Оценка должна учитывать риски для возможной жертвы и включать предложение относительно требуемых мер защиты, безопасности и конфиденциальности. Законодательство Казахстана не содержит каких-либо базовых Рекомендаций, касающихся идентификации ЖТЛ, уголовных расследований и межведомственного сотрудничества.

Вместе с тем, базовые методические разъяснения, которые могут быть объединены в рамках межведомственных Рекомендаций по идентификации ЖТЛ, могут стать одним из главных инструментов выявления, идентификации, применения процедур к ЖТЛ. Соответствующие руководящие принципы могут стать оперативным инструментом, определяющим шаги, которые должны быть предприняты центральными и местными органами власти, НПО и поставщиками услуг в процессе идентификации. Они должны предоставлять методологию выявления жертв и потенциальных ЖТЛ и процедуры межведомственного сотрудничества, соблюдая при этом соответствующие положения о конфиденциальности. На наш взгляд методология должна исходить из того, что официальная идентификация ЖТЛ не требуется для получения помощи. Другими словами, к каждому лицу, предположительно являющемуся ЖТЛ, следует относиться, как к такому, со всеми соответствующими правами, если не доказано обратное.

Существуют проблемы, которые препятствуют своевременному оказанию помощи жертвам торговли людьми. На сегодняшний день одной из них является деятельность миграционной службы, которая любого иностранного гражданина (трудящегося-мигранта), выявленного на различных объектах труда, рассматривает, прежде всего, как потенциального правонарушителя. Основной акцент делается на отсутствии документов или на просроченных сроках пребывания в стране. При этом не выясняются причины его появления в Казахстане, условия проживания, выплачивалась ли заработная плата.

Таким образом, иностранное лицо в первую очередь привлекается к административной ответственности за нарушение миграционного законодательства. Впоследствии иностранные граждане зачастую депортируются без права въезда в Казахстан, а работодатель уходит от ответственности или оплачивает несущественный для него по сумме штраф за привлечение иностранной рабочей силы. Только в случае признания иностранных граждан, подвергшихся трудовой или сексуальной эксплуатации, потерпевшими, законодательством предусмотрено продление сроков пребывания их в стране до вынесения судебного решения по уголовному делу.

В течение последних трех лет не размещается государственный заказ для НПО по информированию о рисках торговли людьми и проведению информационной и превентивной работы с населением, соответствующие расходы не предусматриваются республиканским бюджетом. Информирование осуществляется НПО на волонтерской основе или в рамках проекта Международной организации по миграции.

Функционирующие в Казахстане приюты предоставляют пострадавшим от торговли людьми правовую, психологическую и медицинскую помощь и принимают всех пострадавших: граждан Казахстана, постоянно проживающих иностранных граждан и лиц без гражданства независимо от пола и возраста. Такие услуги предоставлялись гражданам независимо от их готовности сотрудничать с правоохранительными органами. Однако,

помощь иностранным пострадавшим оказывается при условии их сотрудничества с правоохранительными органами.

В целях определения четких компетенций и полномочий заинтересованных государственных органов по вопросам предотвращения и борьбы с торговлей людьми, повышения эффективности взаимодействия с НПО и кризисными центрами в сфере противодействия торговле людьми, а также во исполнение положений Палермского протокола на практике, рекомендуем разработать и принять отдельный Закон Республики Казахстан «О противодействии торговле людьми». Принятие специального базового законодательного акта, комплексно и системно регламентирующего все аспекты противодействия торговле людьми, позволит урегулировать весь спектр правоотношений в этой сфере, уделив особое внимание защите и реабилитации потерпевших. Важно закрепить и обеспечить реализации принципа реализации прав потерпевшего (ЖТЛ) для обеспечения законности, учета потребностей и интересов в системе уголовного правосудия, а также предоставления помощи и защиты в целях повышения уровня доверия и сотрудничества жертв торговли людьми по отношению к правоохранительным и судебным органам.

Принятие Парламентом РК специализированного законодательного акта, целостно регулирующего вопросы борьбы с торговлей людьми, позволит систематизировать и универсализировать правовое регулирование данной области. Основная задача государства в этом контексте – переход от декларативного заявления о правах жертв торговли людьми к формализованной системе конкретных действий, основанных на законодательно определенных механизмах.

Рекомендуется внести поправки в Уголовный кодекс РК, предоставив уточнения к понятиям «преступления, связанные с торговлей людьми», «купля-продажа и другие действия в рамках торговли людьми» и «согласие жертвы на предполагаемую эксплуатацию». Помимо этого, целесообразно дополнить Уголовный кодекс статьей, предусматривающей ответственность за «использование принудительного и рабского труда».

Также представляется необходимым уточнить понятия «торговля людьми» и «торговля несовершеннолетними» в соответствии с дефинициями Протокола ООН о предупреждении и пресечении торговли людьми, в частности женщинами и детьми, дополняющего Конвенцию против транснациональной организованной преступности. Для обеспечения более строгой уголовной ответственности за деяния в рамках торговли людьми актуально пересмотреть и ужесточить наказания за соответствующие правонарушения.

В дополнение, для решения проблемы компенсации материального ущерба жертвам торговли людьми рекомендуется разработать методологию расчета ущерба совместными усилиями Министерства труда и социальной защиты населения РК и Министерства внутренних дел РК.

В целях повышения уровня выявляемости преступлений, связанных с торговлей людьми, рекомендуем по опыту США и ряда развитых стран ЕС повысить эффективность взаимодействия правоохранительных и государственных органов с неправительственными организациями и кризисными центрами в сфере противодействия торговле людьми.

В целях повышения эффективности профилактики и выявления уголовных правонарушений, связанных с торговлей людьми, предлагаем ввести в обязанность сотрудников полиции, прежде всего сотрудников специальных учреждений и участковых, а также миграционной службы, проводить опросы по специально разработанным формам на предмет выявления возможных жертв торговли людьми.

В целях выявления фактов трудовой эксплуатации граждан и иных лиц на территории Республики Казахстан без оформления соответствующих документов о принятии на работу, а также исключения подобных правонарушений, рекомендуем Комитету миграции Министерства труда и социальной защиты населения РК создать постоянно действующую

мониторинговую группу совместно с заинтересованными государственными органами с посещением разных объектов деятельности, включая крестьянские и фермерские хозяйства.

Для повышения эффективности выявления фактов трудовой эксплуатации граждан и иных лиц, предлагаем на системной основе обучать государственных инспекторов труда вопросам и тактике идентификации и перенаправления жертв торговли людьми в правоохранительные органы.

Для оптимизации национального законодательства Республики Казахстан необходимо активизировать деятельность в контексте выполнения международных обязательств страны, учитывая высшие стандарты международной практики по предотвращению торговли людьми.

Востребовано, чтобы Министерство внутренних дел РК и Генеральная прокуратура, в партнерстве с неправительственными структурами и международными организациями, проводили регулярный мониторинг соблюдения Республикой Казахстан своих международных обязательств в области прав человека и борьбы с торговлей людьми.

Рекомендуется также проведение систематических обучающих курсов для представителей правоохранительных органов, включая участковых полицейских инспекторов и экспертов по делам несовершеннолетних. Главной задачей является адаптация методических рекомендаций, направленных на качественное расследование инцидентов торговли людьми, с акцентом на защиту прав и интересов пострадавших.

Рекомендуется провести анализ возможности признания полномочий Комитета ООН по вопросам насильственных исчезновений в рамках рассмотрения индивидуальных и межгосударственных жалоб в соответствии со статьями 31 и 32 Международной конвенции о защите всех лиц от насильственных исчезновений. Для повышения эффективности борьбы с торговлей людьми и защиты прав человека подчеркивается необходимость вовлечения неправительственных организаций и кризисных центров в процесс обучения представителей правоохранительных структур. Это способствует формированию у них гуманного и профессионального подхода к жертвам и расследованию соответствующих преступлений. Агентству Республики Казахстан по противодействию коррупции следует усилить меры по выявлению и предотвращению коррупционных нарушений среди государственных служащих и сотрудников правоохранительных органов, возможно связанных с торговлей людьми. Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, в сотрудничестве с соответствующими государственными учреждениями, НПО и научными кругами, должно инициировать создание глобальной программы или стратегической инициативы, фокусирующейся на социальной интеграции жертв торговли людьми. Для гарантирования безопасности жертв торговли людьми, их близких и свидетелей, правоохранительные органы Республики Казахстан обязаны обеспечивать защитные меры на протяжении всего уголовного процесса.

С целью социальной реинтеграции и обеспечения занятости жертв торговли людьми, Министерство труда и социальной защиты населения РК в партнерстве с соответствующими государственными органами, НПО и кризисными центрами следует инициировать разработку национальных программ.

Далее, предложено Министерству труда и социальной защиты населения РК создать и реализовать стандарты качества и методику оценки качества специализированных социальных услуг, предоставляемых жертвам торговли людьми.

Наконец, следует обдумать введение механизмов, мотивирующих частный сектор к исключению эксплуатации рабочей силы. Как пример, можно предложить налоговые преференции для корпоративного сектора, стремящегося к соблюдению установленных этических стандартов в своей деятельности.

Современные законодательные и правоприменительные подходы Казахстана преимущественно сконцентрированы на противодействии незаконной миграции, тогда как вопросы

предотвращения, выявления уголовных нарушений, связанных с торговлей людьми, и социальной защиты жертв этой торговли, остаются в меньшем приоритете. Эта диспропорция может способствовать ре-виктимизации жертв и их дальнейшей социальной дезадаптации.

Заключение. На основе нашего исследования можно подтвердить актуальность вопросов защиты прав жертв торговли людьми на территории Казахстана. Отмеченные проблемы в национальном законодательном и правоприменительном контексте, а также анализ защищенности и осведомленности жертв торговли о своих правах, обуславливают необходимость конкретных мер по их решению.

Национальные механизмы по обеспечению прав и доступу жертв торговли людьми к специализированным социальным услугам требуют пересмотра в соответствии с обязательствами Палермского протокола. Данный исследовательский обзор предлагает рекомендации, направленные на оптимизацию законодательных и правоприменительных мер в контексте международных стандартов.

В процессе модернизации законодательства Республики Казахстан следует учесть лучшие международные практики в области работы с жертвами торговли людьми, включая опыт стран, таких как США, Швеция, Канада, Австралия и Новая Зеландия.

Применение рекомендаций, сформулированных в этом исследовании, будет способствовать созданию культуры уважения к правам человека в сфере борьбы с торговлей людьми, повышению эффективности сотрудничества между государственными, неправительственными и международными организациями. В долгосрочном аспекте такие действия способствуют укреплению правовой базы Республики Казахстан, интеграции механизмов защиты прав жертв торговли людьми в соответствии с международными нормами и предотвращению включения страны в регуляторные реестры, формируемые Государственным департаментом Соединенных Штатов Америки.

Список использованной литературы:

1. Balgimbekov, D., Veselskaya, N., Au, T., Nurpeisova, A., & Karzhasova, G. (2016). *Scientific researches of counteraction of illegal I business in the sphere of human trafficking in the republic of kazakhstan. Social Sciences (Pakistan), 11(15), 3721-3727. doi:10.3923/sscience.2016.3721.3727*
2. CTDC, (2023). *Виртуальная карта с данными, собранными Международной организацией по миграции с 2002 года. Данные отражают жертв, которым была оказана помощь/идентифицирована/направлена/сообщена поставщикам помощи, которые могут не представлять всех жертв, выявленных в стране. Карта основана на глобальном наборе данных, размещенном Collaborative Data Counter-Trafficking Data Collaborative (CTDC) до анонимизации. Данные МОМ включают информацию примерно о 53 000 жертв торговли людьми 138 национальностей, которые подвергались эксплуатации в 171 стране. URL: <https://www.ctdatacollaborative.org/map/ctdc-iom>*
3. Dean, L.A. (2018). *Criminalizing human trafficking in latvia: The evolution and implications of human trafficking policies. Journal of Baltic Studies, 49(2), 129-155. doi:10.1080/01629778.2018.1441887*
4. El Houry, J. (2019). *Combating human trafficking in lebanon: Prosecution, protection, and prevention. The palgrave international handbook of human trafficking (pp. 1205-1217) doi:10.1007/978-3-319-63058-8_120*
5. Fernandes Á., Gonçalves M., & Matos, M. (2020). *“Who are the victims, who are the traffickers?” university students’ portrayals on human trafficking. Victims and Offenders, 15(2), 243-266. doi:10.1080/15564886.2019.1711276*

6. Herdiana, I., Suen M.W., & Artaria M.D. (2019). *The society's perspective of human trafficking. [Društvena perspektiva trgovine ljudima]* Collegium Antropologicum, 43(4), 241-250.

7. Ibrahim S.S., Halim A.A., & Adnan Z.H. (2019). *A review of human trafficking issues in malaysia and nigeria. Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 27(S1), 15-34.

8. Jac-Kucharski A. (2012). *The determinants of human trafficking: A US case study. International Migration*, 50(6), 150-165. doi:10.1111/j.1468-2435.2012.00777.x

9. Kaye, J., Winterdyk, J., & Quarterman, L. (2013). *Beyond criminal justice: A case study of responding to human trafficking in canada. Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 56(1), 23-48. doi:10.3138/cjccj.2012.E33

10. Khamzin A.Sh., Shakenov A.O., Boretskiy A.V. *International labor migration: features of the Eurasian model. Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2021. – № 3(103). – С. 56-64.*

11. Khamzin A.S., Khamzina, Z.A., & Buribayev, Y.A. (2015). *The decent work programme of Kazakhstan: Social and labor rights protection from an institutional aspect of international law. JE Asia & Int'l L.*, 8, 539.

12. Khamzin A.S., Khamzina Z.A., Buribayeva M.A., Sailibayeva, Z.Y., Kenzhibekova E.P., & Buribayev Y.A. (2023). *HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE INSTITUTE FOR COUNTERING HUMAN TRAFFICKING AND SLAVERY IN THE CENTRAL ASIAN STATES. BiLD Law Journal*, 8(1), 86-96.

13. Khanov T.A., & Boretsky A.V. (2012). *Interaction of the russian federation and the republic of kazakhstan-related crime trafficking. Criminology Journal of Baikal National University of Economics and Law*, (4), 76-81.

14. Kreidenweis, A., & Hudson, N. F. (2015). *More than a crime: Human trafficking as human (in)security. International Studies Perspectives*, 16(1), 67-85. doi:10.1111/insp.12066 Davy, D. (2015). *Understanding the support needs of human-trafficking victims: A review of three human-trafficking program evaluations. Journal of Human Trafficking*, 1(4), 318-337. doi:10.1080/23322705.2015.1090865

15. Lasocik, Z. (2019). *Response for human trafficking in poland in a nutshell. The palgrave international handbook of human trafficking (pp. 1033-1049) doi:10.1007/978-3-319-63058-8_55).*

16. Leonov, D., & Ayaganova, S. (2018). *Issues of improving the legislation of the republic of kazakhstan based on the international standards on counteraction to crimes connected with human trafficking. Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 9(3), 1026-1033. doi:10.14505/jarle.v93(33).29

17. McCarthy, L.A. (2010). *Beyond corruption: An assessment of russian law enforcement's fight against human trafficking. Demokratizatsiya*, 18(1), 5-27. doi:10.3200/DEMO.18.1.5-27

18. Munro-Kramer, M., Beck, D., Choi, K., Singer, R., Gebhard, A., & Carr, B. (2020). *Human trafficking Victim's service needs and outcomes: An analysis of clinical law data. Journal of Human Trafficking*, 6(1), 95-108. doi:10.1080/23322705.2019.1574476

19. Sarkar, S. (2014). *Rethinking human trafficking in india: Nature, extent and identification of survivors. Round Table*, 103(5), 483-495. doi:10.1080/00358533.2014.966499

20. Stoyanova, V. (2013). *The crisis of a legal framework: Protection of victims of human trafficking in bulgarian legislation. International Journal of Human Rights*, 17(5-6), 668-688. doi:10.1080/13642987.2013.832217

21. USA, (2020). *Доклад Управления Государственного департамента США по мониторингу и борьбе с торговлей людьми. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf>*

22. USA, (2022). *Доклад Управления Государственного департамента США по мониторингу и борьбе с торговлей людьми. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/kazakhstan>*

23. Villacampa C., & Torres N. (2017). Human trafficking for criminal exploitation: The failure to identify victims. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 23(3), 393-408. doi:10.1007/s10610-017-9343-4

24. Zhang, S. X. (2022). Progress and challenges in human trafficking research: Two decades after the palermo protocol. *Journal of Human Trafficking*, 8(1), 4-12. doi:10.1080/ 23322705.2021.2019528

25. Демографическая статистика. (2023). Численность населения Республики Казахстан (на начало 2023г.). URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/public-cations/6373>

26. Управление ООН по наркотикам и преступности. (2021). URL: [https:// www.unodc.org/toc/ru/crimes/human-trafficking.html](https://www.unodc.org/toc/ru/crimes/human-trafficking.html).

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

10.51889/2959-6181.2023.73.3.007

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ШАРТЫН ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША БҰЗУ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздерінің жалпы сипаттамасы және олардың жіктелуіндегі ерекшеліктерін заңнамада шешу, реттеу қарастырылады. Еңбек шартын бұзу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері, еңбек қатынастарын тоқтатуға негіздердің болуы оны әрдайым тоқтата бермейді. Кейбір жағдайларда, еңбек кодексінде көрсетілген негіздемемен қатар, тиісті тұлғаның әрекеті ретінде белгілі бір заңды акт қажет, ол жұмыс берушінің бұйрығы немесе жұмыскердің өтініші, белгіленген заңды тәртіппен ресімделген және оны бұзу туралы шарт тарапының еркін көрсететіндігі пікірталас ретінде көтеріледі. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу тәртібін сипаттайтын еңбек заңнамасын жетілдіру қажет деген ұсынымдар ұсынылды.

Түйін сөздер: жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек, еңбек құқығы, еңбек шарты, еңбек шартын бұзу, еңбек қатынастары, еңбек даулары, жұмыстан босату, жұмыс берушінің бастамасы бойынша.

K.Turlykhanqyzy¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

FOUNDATIONS FOR TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE EMPLOYER

Abstract

This article discusses the general characteristics of the grounds for termination of an employment contract at the initiative of the employer and the decision, regulation in the legislation of the specifics of their classification. Some issues of the application of legislation upon termination of an employment contract, the existence of grounds for termination of employment relations do not always stop it. In some cases, along with the justification specified in the Labor Code, a certain

legal act is required as an action of the relevant person, which is raised as an order from the employer or an employee's statement issued in accordance with the established legal procedure and indicating the will of the party to the contract to terminate it. At the initiative of the employer, recommendations were proposed on the need to improve labor legislation characterizing the procedure for termination of an employment contract.

Keywords: employee, employer, labor, labor law, employment contract, termination of employment contract, labor relations, labor disputes, dismissal, at the initiative of the employer.

Турлыханкызы К.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

ОСНОВАНИЯ РАСТОРЖЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ИНИЦИАТИВЕ РАБОТОДАТЕЛЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается общая характеристика оснований расторжения трудового договора по инициативе работодателя и решение, регулирование в законодательстве особенностей их классификации. Некоторые вопросы применения законодательства при расторжении трудового договора, наличие оснований для прекращения трудовых отношений не всегда его останавливают. В некоторых случаях наряду с обоснованием, указанным в трудовом кодексе, в качестве действия соответствующего лица требуется определенный юридический акт, который поднимается как приказ работодателя или заявление работника, оформленное в установленном правовом порядке и указывающее на волю стороны договора о его расторжении. По инициативе работодателя были предложены рекомендации о необходимости совершенствования трудового законодательства, характеризующего порядок расторжения трудового договора.

Ключевые слова: работник, работодатель, труд, трудовое право, трудовой договор, расторжение трудового договора, трудовые отношения, трудовые споры, увольнение, по инициативе работодателя.

Кіріспе. Еңбек шарты – жұмыс беруші мен жұмыскердің арасында пайда болатын келісімнің бір түрі. Бұл келісім отандық заңнамада көрсетілгендей негіздер бойынша бұзылады. Олардың бірі – жұмыс берушінің бастамасы бойынша, яғни қазіргі уақыттағы өзекті мәселе. Айтылған негіз бойынша, тек теориялық тұрғыда ғана емес, сондай-ақ практикалық тұрғыда да өзекті мәселе болып есептеледі. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тек заңнамада көрсетілген толық тізімнің негізінде ғана мүмкін болады, яғни заңмен белгіленген жұмыстан босатудың белгіленген тәртібі болған жағдайда ғана жүзеге асырылады. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу үшін негіздемелер ҚР Еңбек кодексінің 52-бабында көрсетілген.

Еңбек шартын бұзу негіздеріне байланысты еңбек құқығы шетелдік және отандық ғалымдар мен заңгерлердің ғылыми зерттеулерін, атап айтқанда, еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға арналған талдау жасалынып, осы уақытқа дейін осы тақырыптағы ізденістердің аздығын, арнайы кешенді зерттеулермен түсіндіріледі.

Материалдар мен әдістер. Қолданыстағы еңбек және азаматтық-процестік заңнамаларға сәйкес еңбек шартын бұзу ерекшеліктері еңбек құқығы ғылымының да, азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымының да арнайы зерттеу объектісі болған емес. Еңбек шартын бұзу, еңбек құқығы ғылымы тұрғысынан қаралып, ізденістер көбінесе еңбек дауының ұғымын анықтауға, жұмыс беруші мен жұмыскердің қарым қатынасын реттеудің жалпы мәселелеріне, еңбек-құқықтық жалпы сипаттамаларын жетілдіру т.б. мәселелерге арналған.

Нәтижелер. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзғаннан кейін, жұмысқа қайта алуға, жұмыскердің еңбекақысын төлеуге, материалдық жауапкершілікке, еңбек тәртібіне байланысты туындайтын зерттеу, оның шетелдік тәжірибесіне үңіле отырып ғылыми негізделген және пайымдауға лайықты қорытындылар мен тұжырымдарды әзірлеуге мүмкіндік береді. Біздің ойымызша Қазақстан Республикасының еңбек құқығында қаралған құқықтар мен бостандықтарды азаматтық процесте қорғауға деген тетіктерді жаңартып, заңнамалық олқылықтарды жоюға көмектеседі.

Қазақстан Республикасында Еңбек Кодексі мен Азаматтық процесстік Кодексінде еңбек шартын бұзуды қарау мен шешудің ерекшеліктеріне арналған теориялық және практикалық мәселелерін кешенді зерделеу, оларды қарау мен шешудің қолданыстағы тәртібін мен ерекшеліктерін талдау, еңбек және азаматтық процесстік заңнамаларға ұсыныстар мен ұсынымдар жобасын әзірлеу.

Еңбек шартын тоқтату әрқашан оның тараптарының мүдделеріне әсер етеді. Әсіресе бұл бір тараптың бастамасымен екінші тараптың еркі мен тілектеріне қайшы келетін жағдайларда. Еңбек шарттарын жиі және негізсіз тоқтату қоғамның мүдделеріне де әсер етеді, өйткені олар жұмыссыздық сияқты жағымсыз салдарларды тудырады. Сондықтан мемлекет еңбек және өзге де әлеуметтік қатынастарды тұрақтандыру мақсатын көздей отырып, еңбек шартын тоқтату тәртібін реттейді.

ҚР Еңбек кодексінің 49-бабында барлық жұмыскерлерге қолданылатын еңбек шартын тоқтату негіздері деп келтірілген. Еңбек шарты ҚР Еңбек кодексінде және басқа заңнамаларда көзделген негіздер бойынша да тоқтатылуы мүмкін. Еңбек шартының тоқтатылуы оның қолданылуын тоқтатады және шарт негізінде ерте туындаған еңбек құқықтық қатынастарын тоқтатады [1].

Талқылау. Еңбек құқығы саласындағы кейбір ғалымдардың пікірінше, еңбек заңнамасында қолданылатын "еңбек шартын тоқтату" термині кеңірек ұғым береді. Олар еңбек шартын тоқтатудың барлық негіздерін қамтиды. "Еңбек шартын бұзу" термині осы шартты еңбек шарты тараптарының бастамасы бойынша: жұмыскердің де, жұмыс берушінің де тоқтатуын қамтиды. "Еңбек шартын бұзу" термині жұмыскерге қатысты қолданылады және еңбек шартына қатысты "тоқтату" терминімен бірдей мағынаны білдіреді.

Басқа ғалымдардың пайымдауынша, "еңбек шартын бұзу" термині ең жалпы санат ретінде қолданылады, оның бастамашысы кім болғанына қарамастан, еңбек шарты одан тоқтатылатын немесе еңбек шарты оның тараптарына тәуелсіз себептермен тоқтатылатын барлық жағдайларды қамтиды. Ең бастысы, бұл жағдайда еңбек қатынастары тоқтатылады. "Еңбек шартын бұзу" тараптардың бірінің бастамасы болған кезде немесе еңбек шартының тарабы әдетте жұмыс беруші тарапынан еңбек қатынастары тоқтатылады. "Еңбек шартын бұзу" термині көбінесе еңбек шартын тоқтату процедурасын нақтылау үшін қолданылады.

А.Н. Миронова атап өткендей, "бұл терминдерді түсіндіру бірінші және екінші жағдайларда онша ерекшеленбейді, дегенмен "жұмыстан шығару" термині негізінен құқық қолдану практикасындағы қызметкерге қолданылады. Еңбек шартын тоқтату негіздеріне әдетте заңды фактілер, яғни заң еңбек шартын тоқтатуға мүмкіндік беретін өмірлік жағдайлар жатады. Бұл заңды фактілер екі түрлі болуы мүмкін: келісім-шарт тараптарының бірі немесе екі тарап немесе еңбек шартының тарабы болып табылмайтын, бірақ заң бойынша оны тоқтатуды талап етуге құқығы бар үшінші тұлға еңбек шартын тоқтату туралы бастама көтергенде немесе еңбек шарты тараптардың еркіне тәуелсіз мән-жайлар бойынша тоқтатылғанда ерікті әрекеттер. Осылайша, еңбек шартын тоқтату ерікті біржақты және екі жақты әрекеттерді де, оқиғаларды да қамтиды. Біржақты ерік білдірген кезде еңбек шартын бұзу туралы айтылады. Іс жүзінде еңбек шартын бұзу жиі кездеседі. Сондықтан, көп жағдайда жұмыстан босатудың негіздері - бұл келісімшартты бұзуға бағытталған біржақты әрекеттер.

Жұмыс беруші мен еңбек қатынастарында тұрған жұмыскер, ерте ме, кеш пе ұйыммен бұл қатынастарды өз бетінше немесе жұмыс берушінің бастамасы бойынша, сондай-ақ тараптардың бақылауынан тыс жағдайларға байланысты объективті және субъективті факторлардың әсерінен тоқтатылады. Қазіргі уақытта жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек қатынастарын тоқтату еліміздің өзекті мәселелерінің бірі болып есептеледі [2].

Себебі, Қазақстан Республикасының көптеген азаматтары үшін еңбек қатынастарын жүзеге асырудың негізгі нысаны – еңбек шартын жасау және сол еңбек шарты арқылы тәжірибесін айтуға болады. Осылайша, жұмыскердің немесе жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу не тоқтату өмірлік мүдделеріне әсер ететін құбылыс. Еңбек кодексінде көрсетілген негіздер орын алған жағдайда, тиісті тәртіппен жұмыс берушінің не жұмыскердің бастамасы бойынша еңбек шарты бұзылады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңнамасы азаматтардың таңдаған ұйымда жұмыс жасау құқығын қорғау мақсатында жұмыс берушілерге өз бастамасы бойынша қызметкерді жұмыстан босатуға құқық беретін негіздердің белгілі бір тізбесін белгілейді. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға әкеп соқтыратын заңды фактілерді көрсету үшін «негіздер», «себептер», «жағдайлар» сияқты терминдерді қолдануға болатындығын атап өткен жөн. Осы терминдердің әрқайсысы қызметкердің қалауы немесе ортақ келісімнің болмауы салдарынан жұмыстан шығаруға мүмкіндік беретін оқиғаны білдіреді [3].

Еңбек құқығы саласындағы көптеген ғалымдар жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі ірекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу мәселесін қарастырған. Соңғы жылдары жұмыс берушінің бастамасы негізінде еңбек шартын бұзу және туындаған дауларды шешу мәселесіне Агафонова Г.А., Зверев С.Б., Ломакина Л.А., Миронова А.Н., Черкашина А.В., және басқа да ғалымдар өз үлесін қосқан. Еңбек құқығы туралы ғылымда жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу негіздерінің әртүрлі классификациялары бар. Көптеген зерттеуші-ғалымдар, оның ішінде В.И. Егоров және Ю.В. Харитоновна еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың негіздерін үш топқа бөліп қарастырған. Олар: жұмыс берушінің, өндірістің, ұйымның меншік иесінің мүдделерін қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу; Бұл топта, ҚР Еңбек кодексінің 52-бабының 1-тармағының 1-4) тармақшаларын қарастырамыз. Осы топ бойынша екі негізді байқауға болады. Біріншісі, объективті сипатта болатын және қызметкердің кінәлі немесе заңсыз мінез-құлқынан туындайтын жағдайлармен байланысты. Екінші критерий бойынша, өндірістік қажеттілікке байланысты жұмыстан босатылған жағдайда орын алады. Яғни, оның кәсіпкерлік немесе басқа да өндірістік қызметіне ықпал ететін жағдайлар туындаған немесе анықталған жағдайда жұмыс берушінің мүдделерін қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді.

Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу. Жұмыстан шығару жұмыскердің кінәлі әрекеттері салдарынан туындаған жағдайларды қызметкердің еңбек қатынасындағы және кейбір жағдайларда олардан тыс жағдайларда заңсыз және кінәлі мінез-құлқына негізделген заңды фактілермен біріктіріледі.

Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың басқа жағдайлары [4];

Гашева И.А. жоғарыда көрсетілген негіздерді ұстанады. Ал, Цыпкина И.С. және Цынядйкин Е.П. жұмыс берушінің бастамасы негізінде еңбек шартын бұзуды екі негіз бойынша қарастырған. Олар: жұмыс берушінің бастамасы бойынша барлық санаттағы жұмыскерлерге қолданылатын еңбек шартын бұзудың жалпы негіздері; Жұмыскерлердің белгілі бір санатына қатысты еңбек шартын бұзудың арнайы негіздері.

Сонымен қатар, Цыпкина И.С. және Цынядйкин Е.П. секілді жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың екі негізге бөліп қарастырған келесі зерттеуші-ғалымдар Сучилкина Е.В және Сучилкина А.В.. Бұл зерттеушілер де еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың жалпы және арнайы негіздерге бөліп қарастырған [5].

Демидов Н.В. жұмыскерді жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатудың негіздерін мазмұн ерекшеліктеріне байланысты объективті және субъективті деп жіктеген. Сонымен қатар, Демидовтың пікірінше, жұмыстан шығарудың объективті негіздері жұмыскерді жұмыс берушінің жеке бағалауы салдарынан жұмыстан босату болып есептеледі. Бұл дегеніміз жұмыс берушінің еркі белгілі бір қызметкерді жұмыстан шығаруға емес, ұйымның өндірістік-экономикалық мәселелерін шешуге бағытталған. Субъективті негіз аясында, еңбек шарты бұзылған кезде жұмыс беруші өз бастамасы бойынша қызметкердің кәсіби және жеке қасиеттерін, ұйым үшін бағалауын көздеуді атап айтқан. Жұмыстан шығарудың объективті негіздері бойынша келесі жағдайларды қарастырған, олар: жұмыс беруші – заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған. Бұл жағдайда жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан шығаруды емес, өндірістік және экономикалық мәселелерді шешуді тырысады. Жұмыскерлер саны немесе штаты қысқартылған жағдайда; Ғалымның пікірінше, «осындай жағдайларда жұмыскерлерді босату жұмысты оңтайландыруға және оны қарқынды дамуына бағытталған».

Ал, субъективтік негіздер бойынша, Демидов келесідей тұжырымдарға тоқталады:

– аттестаттау нәтижелерімен расталған біліктілігінің жеткіліксіздігі салдарынан жұмыскер атқаратын лауазымына немесе орындайтын жұмысына сәйкес келмеген жағдайда;

– жұмыскер дәлелді себептерсіз бірнеше рет еңбек міндеттемесін орындамаған жағдайда жұмыстан босату;

– еңбек қатынастарын бір рет өрескел бұзуға байланысты жұмысты тоқтату;

– ерекше құқықтық мәртебесі бар қызметкерді жұмыстан босату [6].

Осылайша, жұмыскерді жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатудың негіздерінің жіктелуі қазіргі уақытқа дейін өз өзектілігін жоғалтпаған. Бұл жіктелулерге тағы мысал ретінде, Кантер В.В. жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзуды екі негіз бойынша қарастырған. Олар: -жұмыскердің кінәсіз әрекеттеріне байланысты; - жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты [7].

Агафонова Г.А. жұмыскердің кінәсінің болуы немесе болмауына байланысты, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатудың негіздері үш топқа бөлінеді:

1. Жұмыскердің кінәсі болмаған кезде, жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу;

2. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеті болған жағдайда бұзу;

3. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын жұмыскердің кінәсінің боуына немесе болмауына қарамасынан бұзу [8].

Заңнама бойынша жұмыс берушіге еңбек шартын бұзу құқығы беріледі, бірақ оған міндеттемейді. Сонымен қатар, жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан босатар уақытында, өзінен талап етілетін кейбір кепілдіктерді ескергені жөн. Еңбек нарығы жағдайында еңбек шартын бұзу кезінде пайда болуы мүмкін шығындардан аулақ болу үшін, жұмыс беруші заңды дұрыс қолдана алуы керек. Осылайша, еңбек заңнамасын дұрыс түсіну арқылы туындауы мүмкін аулардың алдын алады деп айта аламыз. Осылайша, аталған заңнама бойынша кез келген ұйым өз қызметкерін жұмыстан босату үшін қандай да бір себептің болуын түсіндіреді. Алайда, көп жағдайларда жұмыскерлер жұмыс беруші шығарған шешіммен келіспей жататынын байқауға болады. Әрине, бұл келіспеушілік үлкен даудың туындауына себеп болады. Жұмыскердің кінәсіз, яғни жұмыс берушінің өз мекемесінің қарқынды дамуы үшін қолданылатын негіздерге түсіндірме жасайтын болсақ, біріншіден Еңбек Кодексінің 52-бабының 1-тармағының 2)тармақшасында көрсетілген штат санының қысқартуына байланысты. Заңгерлердің айтуынша, көп жағдайда жұмыстан шығаруға штат санының қысқаруы себеп болады. Бұл негіз бойынша, қызметкерді жұмыстан босату заңды болып есептеледі. Кез келген ұйымның басшылықтары осы негізді (шешімді) қаржы жағдайы қиындағанда қабылдайды. Штат санының қысқартылған жағдайында еңбек шартын

жұмыс берушінің бұйрығымен, бір жақты тоқтатылады. Алайда, бұл норманың өзіндік ерекшеліктері де бар, яғни жүкті әйелдерге, 3 жасқа дейінгі балалары бар немесе он төрт жасқа дейінгі баланы (18 жасқа дейінгі мүгедек баланы) тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналарға қолданылмайды. Бұл тыйым салу нормасы ҚР Еңбек Кодексінің 53-бабының 2-тармағында көрсетілген. Осылайша, заңгерлер бұл тұжырымдамаға келесідей ұсыныстар береді, яғни кез келген басшылық тарапынан жоғарыда айтылған заң талабы орындалмаған жағдайда, жергілікті Бақылау және әлеуметтік қорғау департаментіне жазбаша шағымдануды қажет екенін түсіндіреді. Екіншіден, белгілі бір компания өз жұмысын тоқтататын болса, сөзсіз жұмыскер жұмыстан босатылады. Осындай жағдай орын алған сәтте, қызметкер басшылықтан басқа жұмыс орнын талап ете алмайды. Еңбек шарты дау-дамайсыз аяқталатын жағдай деп осы норманы айтуға болады. Келесі жағдай, жұмыскер еңбек кодексі нормаларын бұзған кезде орын алады. Осындай жағдайда басшылық жұмыскерді бірден жұмыстан шығара алады. Жұмыс беруші жұмыскерді бірден жұмыстан босату ережелеріне:

- Жұмысқа себепсіз келмеу, (басшылыққа ескертпеу);
- 3 сағаттан аса жұмысқа кешігетін болса;
- Өзі жұмыс жасап жатқан мекеме мүлкіне залал келтіретін болса;
- Компания құпиясын жария ету себептері жатады.

Сонымен қатар, заңгерлер жұмыстан шығаруға тағы бір себеп ретінде, жұмыскердің адамгершілікке жат қылықтар жасауын айтады. Кейбір пікірлер бойынша, ҚР еңбек нормасындағы ережелерге сәйкес, кез келген жұмыс орнының басшылығы өз жұмыскерлерін құлықсыз, адамгершілікке жат қылық танытқаны үшін жұмыстан босата алады. Бұл жағдайлар көбіне тәрбие-оқыту саласымен айналысатын мекемелерде көп кездеседі – балабақшалар, мектеп, мектепінтернаттар. Сондай-ақ, тәртіп бұзған қызметкердің әрекеті міндетті түрде заң бойынша еңбек кітапшасында көрсетіліп, акт толтырылуы керек [9]. Жұмыстан шығаруға келесі заңды себеп, жұмыскердің міндеттерін орындаудан бас тартуы болып есептеледі. Басшылық тарапынан немесе жұмыс жасау барысында өзіне тиесілі міндеттерді қызметкер орындаудан бас тартқан жағдайда оны жұмыстан шығаруға құқылы болып табылады. Сонымен қатар, еңбек заңнамасы бойынша, жұмыс беруші кез келген жағдайда еңбек жағдайын өзгерте алады. Бұл дегеніміз, өзгерте алатын нормалар, жұмыс уақыты, міндеттері және оның төлемдері. Өзгертілуі мүмкін жағдайлар жұмыскерге кемінде екі ай бұрын ескертілуі тиіс. Ал жұмыскер аталған өзгертулермен келіспеген жағдайда немесе талаптарды орындаудан бас тартатын болса, жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан босатуға құқылы.

Қорытынды. Жоғарыда көрсетілген жіктеулерді ҚР еңбек кодексінің түсіндірме кітаптарына енгізуге болады. Осылайша, заң мамандығы бойынша білім алмаған кез келген азаматшаға түсінікті болары сөзсіз. Аталған жіктелулерді қорытындалай келе отандық заңнама бойынша көрсетілген негіздерді 4 бағыт бойынша жіктеуге болады.

– жұмыскердің кінәсіз, яғни жұмыс берушінің өз мекемесінің қарқынды дамуы үшін қолданылатын негіздер;

– еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеті салдарынан бұзу негіздері;

– еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы өзге де негіздері бойынша;

– жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы моральдық қатынастарды ескеретін негіздер.

Бұл жіктелулер бойынша ҚР еңбек заңнамасында көрсетілген келесідей бөлуге болады. Жұмыскердің кінәсіз, яғни жұмыс берушінің өз мекемесінің қарқынды дамуы үшін қолданылатын негіздер еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеті салдарынан бұзу негіздері еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы өзге де негіздері бойынша жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы моральдық қатынастарды ескеретін негіздер: олар ҚР Еңбек Кодексінің 53- бабының 1-4- тармақтары ҚР Еңбек

Кодексінің 53- бабының 8-12, 15, 18, 21-22 және 25- тармақтары ҚР Еңбек Кодексінің 53- бабының 5, 5-1, 7, 19- тармақтары ҚР Еңбек Кодексінің 53-бабының 13-14, 17-тармақтары. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу ҚР Еңбек кодексі 49-бабының 3-тармағында қарастырылған және ҚР Еңбек кодексінің 52-бабының 1-тармағы 8-12, 14-18 тармақшаларына сілтеме жасайды. ҚР Еңбек кодексінің 52-бабында жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу негіздерінің тізімі, сондай-ақ осы тізбеден жекелеген негіздер бойынша жұмыскерді жұмыстан шығару тәртібі және басқа да нормалар қарастырылған.

Осылайша, жұмыскерді жұмыстан шығару жұмыскердің еңбек заңнамасында көрсетілген міндеттерін орындаудан босатуды білдіреді. Жұмыскер жұмыстан босатылған жағдайда, еңбек шарты тоқтатылған күннен бастап еңбек міндеттерін орындаудан босатылады. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың негіздерін қосымша екі негіз бойынша да қарастыруға болады. Оларға мысал ретінде, бірінші, жалпы барлық жұмыскерлер үшін, келесі қосымша жұмыскерлердің шектеулі санатына қолданылатын негіздер. Атап айтқанда әр зерттеуші өз зерттеулеріне қарай, бұл жіктеулерді жасаған. Отандық еңбек заңнамасы бойынша еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздері осы уақытқа дейін зерттеушілер мен заңгерлердің назарынан қалмаған құбылыс болып есептеледі. Заңнамада көрсетілген негіздер әрқашан өзгеріп тұратын норма деп есептеуге болады. ҚР кез келген заңнамасының өзгертулер мен толықтырулар енгізуі салдарынан еңбек нормалары да міндетті түрде өзгерістерге ұшырайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Жүзінген күн: 01.08.2023).
2. Бурибаев Е.А., Тұрлыханқызы Қ. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі мен тәртіптік жауапкершілік // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2022. – №1(70). – с. 10-17 (Жүзінген күн: 01.08.2023).
3. Гашева И.А. Расторжение трудового договора по инициативе работодателя в современном трудовом законодательстве // Право и практика. – 2015. – № 1. – С. 82. (Жүзінген күн: 01.08.2023).
4. Егоров В.И., Харитонов Ю.В. Трудовой договор: Учебное пособие. М.: КНОРУС, 2007. – С. 320-321. (Жүзінген күн: 01.08.2023).
5. Сучилкина Е.В., Сучилкин А.В. Классификация оснований прекращения трудового договора по инициативе работодателя и признание увольнения незаконным // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2015. – Т. 1. № 1 (23). – С. 135. (Жүзінген күн: 01.08.2023).
6. Демидов Н.В. Увольнение по инициативе работодателя: Автореферат канд. юрид. наук. Томск, 2009. – С. 17-19. (Жүзінген күн: 01.08.2023).

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

МРНТИ: 10.47.31

10.51889/2959-6181.2023.73.3.008

УДК: 347.63

Г.Б. Меирбекова¹, А.А. Альшуразова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫН КҮТІП БАҒУ
ЖӨНІНДЕГІ МІНДЕТТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада кәмелетке толғандардың ата-аналарды асырауға қаражатты келісім арқылы не сот арқылы мәжбүрлеп өндіріп алуға тура келетін жағдайлар туралы айтылады. 2023 жылы зейнеткер ата-аналарына алимент төлеу қажет болған жағдайда, заңнама мен сот практикасы соңғы жылдары айтарлықтай қатаңдатылды. Алимент төлеуден жалтарғаны үшін әкімшілік жауапкершілік туралы жеке бап пайда болды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің тиісті бабы өзгертілді, сонымен қатар 2021 жылдың сәуірінде Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Пленумының осы мәселе бойынша Қаулысы жарық көрді.

Мемлекеттің жалпы саясаты келесідей – кәмелетке толған балалардың ата-аналарын асырау жөніндегі міндеттерді бірінші кезекте мемлекет емес, олардың балалары орындауы керек.

Түйін сөздер: кәмелетке толғандар, ата-ана, алимент, келісім, нотариат, нотариаттық куәлік, нотариус, сот, талап қоюшы, жауапкер.

G.B. Meirbekova¹, A.A. Alshurazova²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Mukhtar Auevov South Kazakhstan University

PROBLEMS OF IMPROVING THE MAINTENANCE
RESPONSIBILITIES OF PARENTS OF ADULT CHILDREN

Abstract

The article describes cases when minors have to forcibly recover funds for the maintenance of their parents by agreement or through the court. If it is necessary to pay alimony to retired parents in 2023, legislation and judicial practice have significantly tightened in recent years. There was a separate article on administrative responsibility for evasion of alimony payments. The relevant article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was amended, and in April 2021 the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on this issue was published.

The general policy of the state is as follows -the responsibilities for the maintenance of parents of adult children should first of all be performed by their children, and not by the state

Keywords: adults, parents, alimony, consent, notary, notarial certificate, notary, court, plaintiff, defendant.

Меирбекова Г.Б.¹, Альшуразова А.А.²

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая
² Южно-Казахстанский университет им. Мухтара Ауэзова

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ ПО СОДЕРЖАНИЮ РОДИТЕЛЕЙ СОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье рассказывается о случаях, когда несовершеннолетним приходится принудительно взыскивать средства на содержание родителей по соглашению либо через суд. В случае необходимости выплаты алиментов родителям-пенсионерам в 2023 году законодательство и судебная практика в последние годы значительно ужесточились. Появилась отдельная статья об административной ответственности за уклонение от уплаты алиментов. Была изменена соответствующая статья Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также в апреле 2021 года опубликовано Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан по данному вопросу.

Общая политика государства такова-обязанности по содержанию родителей совершеннолетних детей должны в первую очередь выполнять их дети, а не государство.

Ключевые слова: совершеннолетние, родители, алименты, согласие, нотариат, нотариальное удостоверение, нотариус, суд, истец, ответчик.

Кіріспе. Қазақтың салт, дәстүрлері бойынша, ата-аналар балаларына кәмелетке толып, үйленіп, ұзақ уақыт бойы «ата-анасының ұясынан ұшып кетсе», өз отбасыларын құрып балалары болса да, тіпті егер олар өздерін қамтамасыз ете алса да қолдарынан келгендерінше әр түрлі көмек көрсетеді.

Керісінше, балалардың қарт ата-аналарына материалдық көмек көрсету жағдайын жиі кездестіруге болмайды. Ал қарт ата-аналардың алимент алу құқығы заңнамалық деңгейде бекітілген. Көптеген қарттар мүгедек немесе зейнеткер болу, күнкөрісі жоқ, алимент өндіріп алу үшін сотқа жүгінуі мүмкін екенін білмейді. Өйткені, балалар ата-аналарға материалдық қолдау көрсету міндеті туралы жиі «ұмытады».

Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабының 3-тармағында 18 жасқа толған еңбекке қабілетті балалардың еңбекке жарамсыз ата-аналарға қамқорлық жасау міндеті белгіленген [1]. Бұл конституциялық норма отбасы кодексінде жаңғыртылған.

Балалардың ата-аналарына деген қамқорлығы оларға жан-жақты көмек көрсетуді, қолдау көрсетуді және назар аударуды қамтиды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Неке (Ерлі зайыптылық) және Отбасы кодексінің 145-бабының 1-тармағында «Еңбекке жарамды кәмелетке толған балалар өздерінің көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз ата-аналарын күтіп-бағуға және оларға қамқорлық жасауға міндетті» делінген [2]. Біз кәмелетке толған балалардың еңбекке жарамсыз ата-аналарына моральдық ғана емес, сонымен бірге материалдық қолдау көрсету қажеттілігі туралы айтып отырмыз.

Сәби кезінен бастап балаларға көмек пен қамқорлық көрсеткен ата-аналар да қолдау мен назар аударуды қажет етеді. Бұл, ең алдымен, заңға сәйкесасырауға міндетті деп танылған ата-аналарға қатысты.

Олардың қатарына алдымен зейнеткерлік жастағы адамдар кіреді. Бүгінде олар алпыс жастан асқан әйелдер және алпыс үш жастан асқан ер адамдар. Зейнеткерлік жасқа жетпеген I немесе II топтағы мүгедектігі бар адамдарда балаларының қамқорлығына зәру.

Сонымен қатар, сирек жағдайларда, егер III топтағы мүгедек ата-ана өзінің мүгедектігіне байланысты өзіне ұсынылған ақылы жұмыс таба алмаса, материалдық қамсыздандыруға үміткер бола алады.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі де кәмелетке толған балалардың ата-аналарын асырау жөніндегі міндеттерін белгілейді, ең алдымен мүгедек қарт ата-аналардың құқықтарын қорғауға бағытталған [3]. Ата-аналар өздерінің кәмелетке толған балаларымен міндетті нотариаттық куәландыруға жататын, оларға мазмұн беру туралы жазбаша келісім, яғни алимент төлеу туралы келісім жасасуға құқылы

Негізгі бөлім. Кәмелетке толған балалардың ата-аналарын күтіп-бағу жөніндегі міндеттері 18 жасқа толмаған балаларын асырап-бағу бойынша ата-аналарға жүктелген қарсы міндеттен туындайды және кейбір басқа жағдайларда ерекшелік болып табылады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл қарсы міндеттер екі жақты да ерікті негізде орындалуы керек, өйткені отбасы институтының өзі өзара түсіністікті, қолдауды, оның ішінде материалдық, күтімді және т. б. қолдауды қажет етеді.

Бірақ ата-аналардың ата-аналық міндеттерін өз еркімен орындауы әрдайым мүмкін емес, өйткені, оған себеп, ата-аналардың ажырасып кетіп, бірге тұрмауы, бірге тұрған жағдайда да жұмыстың жоқтығынан, басқа әлеуметтік жағдайлардан өз міндеттерін орындамауы туындауы мүмкін. Ал ересек еңбекке қабілетті балалар, егер олар қарт болса да, оларды тәрбиелеген ата-аналардың алдындағы міндеттерін орындағысы келмейді, және олардың ата-аналарының жасы 70 жастан асып кетті, және олар биологиялық заңдылықтарға сәйкес өз бетінше қамтамасыз етуі және оларға қызмет етуі мүмкін емес.

Балалар ата-аналарын саналы түрде қолдамаса, ата-аналардың құқықтарын қорғаудың құқықтық механизмі күшіне енеді. Қазақстан Республикасының отбасылы заңнамасы, атап айтқанда, еңбекке жарамсыз ата-аналарға қамқорлық көрсетуді ғана емес, сонымен бірге олардың материалдық қолдауын қамтамасыз етуді де міндеттейді. Бұл ретте еңбекке қабілетті баланың материалдық жағдайы ескерілмейді.

Еңбекке жарамсыз ата-аналар әрдайым балаларынан материалдық көмек ала алмайды. Балалар тарапынан алимент төлеуді тағайындау үшін ата-аналарға материалдық көмек қажет екендігі анықталуы керек. Мұндай қажеттілік, әдетте, қашан расталады:

1. Ата-аналар зейнетақы алмайды;

2. Ата-аналар алатын зейнетақы мөлшері аз, мысалы, белгіленген күнкөріс деңгейінен төмен.

Қазақстан Республикасының Отбасы кодексі балалардың ата-аналарын келесі санаттағы балалардың өздерін қамтамасыз ету міндетін қарастырады: Яғни, біріншіден, балалар кәмелетке толған және еңбекке қабілетті болу керек. Екіншіден, ата-анасы сот тәртібімен мұқтаж деп танылған кәмелетке толмағандар және еңбекке жарамсыз адамдар болу қажет.

Сонымен бірге, табысы бар және ата-аналарының материалдық күтімі бойынша өз еркімен міндеттемелер қабылдаған кәмелетке толмаған балалар. [4, 15 б.].

Қазақстан Республикасының Отбасы заңнамасы кәмелетке толған балалардың ата-аналарын асырауы туралы мәселені шешудің бірнеше нұсқасын ұсынады:

Біріншісі келісім жасасуды көздейтін, ерікті, яғни соттан тыс нотариатта болатын процедура. Нотариус куәландыратын Келісім нысаны ерікті сипатқа ие және ол көмек көрсету тәртібін қамтиды. Келісімге екі тарапта қол қояды, бір тарапта – балалары, екінші тарапта – ата-аналары, Келісімге қатысушылар санына тең мөлшерде келісім беріледі. Нотариаттық куәлік міндетті емес, бірақ беріліп жатса ол артық болмайды. Бұл әдіс 14 пен 17 жас аралығындағы жас тобына қарамастан, өзінің жеке табысы бар және ата-аналарына, оларға және олардың мазмұнына қатысты саналы болып табылатын кәмелетке толмаған баланың өзіне алимент міндеттемелерін қабылдауға да жарамды.

Ата-аналарды күтіп-бағуға алимент төлеу туралы келісім міндетті түрде нотариаттық нысанда жасалуы тиіс, яғни тараптар нотариусқа жүгініп, осы құжатты куәландыруы тиіс.

ҚР Отбасы заңнамасына сәйкес мұндай құжаттың атқару парағының күші бар. Бұл дегеніміз, алимент алушы оны борышкердің тұрғылықты жері немесе орналасқан жері

бойынша сот орындаушыға өндіріп алуға ұсына алады, ал, сот орындаушысы Атқарушылық іс қозғайды, содан кейін ұстауға қаражат алименттің барлық кірістерінен, сондай-ақ кәмелетке толмаған балалармен болған жағдайда өндіріп алынады.

Екінші сот арқылы еріксіз түрде алимент өндіріп алу процедурасы. Бұл нұсқа заңда жазылған, себебі балалар ата-аналарына көмек көрсетуге әрдайым ерікті бола бермейді, тіпті ата-аналар өздерінің қарсы міндеттерін балаларға қатысты толық орындаған болса да. Мұндай жағдайда бір ата-ана немесе ата-ананың екеуі де сотқа тиісті өтінішпен жүгінуге құқылы. Талап-арыз жауапкердің тұрғылықты жері бойынша аудандық сотқа берілуі керек. Бірақ талапкердің тұрғылықты жері бойынша істі қарау туралы өтініш жасауға болады. Егер жауапкердің нақты тұрғылықты жері талапкерге белгісіз болса немесе қандай да бір себептермен онда талап қою қиын болса талапкердің тұрғылықты жері бойынша талап арыз тапсыра алады. Алимент өндіріп алу туралы істер бойынша талапкерлер баж төлеуден босатылды.

Заң бойынша балалардың ата – аналарын асырау жөніндегі міндеттері сөзсіз-бұл олардың адамда тұрақты және жеткілікті табыстың болуымен немесе болмауымен байланысты емес, сонымен қатар олардың материалдық және отбасылық жағдайына тәуелді емес екенін білдіреді. Заң ата-аналар және оларға теңестірілген адамдар ересек еңбекке қабілетті балалардан тіршілік әрекетін қолдау үшін қажетті мазмұн алуға құқылы деп санайды, өйткені кәмелетке толған еңбекке қабілетті адамдар өз өмірлерін табуы керек. Қарау нәтижелері бойынша соттың өзі балалардың немесе бір баланың ата-анасына төлеуге тиісті ай сайынғы соманы нақты ақшалай түрде белгілейді. [4, 91 б.].

Мұндай істер бойынша сот практикасы қайшылықты. Қиындық-бұл қажеттілік фактісін дәлелдеу, яғни өмір сүру үшін меншікті құралдардың болмауы немесе жеткіліксіздігі. Кейбір жағдайларда талапкерлер тұрғын үй, азық-түлік, емдеу және басқа да қажеттіліктерді төлеуге өз қаражаттарының жетіспейтіндігін дәлелдей алады, ал басқа жағдайларда соттар ата-аналарының зейнетақысы, жеке баспанасы бар және қосымша шығындардың қажеттілігі дәлелденбегендіктен бас тартады. Кейде соттар ата-аналардың талап-арызында сұрағанымен салыстырғанда балалардан жасына байланысты алиментті азайтады, өйткені олар балалардың материалдық жағдайы мен кейбір өмірлік жағдайларын ескереді.

Алайда, соттар бұл жағдайда ата-аналардың құқықтары балалардың құқықтарына қатысты басым сипатқа ие екенін көрсетеді, өйткені ересек еңбекке қабілетті адамдар күнкөріс таба алады, ал олардың еңбекке жарамсыз және қарт ата-аналары жоқ деп болжанады.

Соттың ата анаға төленетін төлем мөлшерін заңда тікелей көзделмеген. Бұл жерде ата-ананың балаға төлейтін алимент мөлшері заңда нақты көрсетілгенімен ерекшеленеді. Яғни онда ата ана бала санына қарай алимент төлеу мөлшері белгіленген. Ал кәмелетке толған бала ата анасына алимент төлеу мөлшерін анықтауына мыналар әсер етеді:

Ата-аналардың қаржылық қамтамасыз етілуі. Және балалардың қаржылық және отбасылық жағдайы, олардың асырауында балаларының болуы және олардың саны;

Ата-аналардың балаларға қатысты алименттік міндеттемелерімен қатар, Неке және отбасы заңнамасы балалардың ата-аналарына қатысты ұқсас міндеттемелерін де қарастырады. Олар, ең алдымен, кәмелетке толған балалардың ата-аналарын асырау міндетінен тұрады [5, 56 б.].

Балалар ата-аналарының пайдасына алименттік төлемдер тағайындаған кезде сот оларды ата-аналарын күтіп-бағу бойынша ортақ тәртіпте міндетін атқаратын балалар санынан есептейді. Егер кейіннен ата-аналар бір немесе бірнеше баладан материалдық көмектен бас тартса, онда төлемдер сомасы осы балалар төлеуге жататын сомаларға азайтылады. Мысалы, ананың 4 баласы бар, өтініште ол тек 3-тен бастап күтімді өндіріп алуды сұрайды. Сот шешім шығарған кезде ананы ұстауға қажетті соманы анықтайды және балалардың жалпы санына, яғни 4-ке бөледі. Кейін жалпы сомадан талап етілмеген бір баланың төлеуіне тиесілі

соманы алып тастайды және алынған айырмашылық анасына ай сайын қамтамасыз ету ретінде тиесілі болады. Қалған 3 бала оны тең мөлшерде төлейді.

Бұл, мысалы, қолда бар балалардың бірі ғана көмек көрсетпеуі керек дегенді білдіреді. Ата-аналарды асырау міндеті олардың барлық ұрпақтарына тең дәрежеде жүктелген.

Ата-аналарды кәмелетке толған балалары күтіп-бағу бойыншаміндет ҚР отбасылық Заңнамаларында көзделгенімен, алайда заң оны орындалудан босататын жағдайлар да бар. Алимент міндеттемелерінен босату туралы мәселені шешу Сотқа жүктелген.

Бала тарапынан материалдық қаржыландыру көмек алуға үміткер ата-ана оған қатысты ата-ана ретіндегі құқықтарынан айырылған болса, онда олда балалары тарапынан материалдық көмек, алимент алуға құқығы жоқ болады. Алайда, егер бала мұндай ата-анаға материалдық қолдау көрсетуге қарсы болмаса және сотта талаптарды қанағаттандырудан бас тартуды талап етпесе, бірақ оларды мойындаса, онда құқығынан айырылған ата-ана сот арқылы осы баланың көмегін, қолдауын алады.

Егер бұрын ата-ана қазір қарсы талаптар қойылған кәмелетке толмаған балаларды күтіп-бағу бойынша өзіне жүктелген алименттік міндеттемелерден жалтарса да ол кәмелетке толған балаларынан алимент өндіру құқынан айырылады.

Егер бұрын ата-ана Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне ата-ана ретінде жүктелген басқа міндеттерден жалтарса, яғни, жан-жақты дамуға мән бермесе, онда заң балаларды ата-анасына материалдық көмек көрсету міндетінен босатуға негіз береді. Алименттік міндеттемелердің екі кезегі бар. Біріншісі, әлеуметтік және биологиялық жағынан неғұрлым жақын адамдардың: ата-аналар мен балалардың, сондай-ақ ерлі зайыптылардың міндеттемелері жатады. Қалған барлық міндеттемелер екінші кезекке жатады және бірінші кезектегі борышкерлер қатарынан алименттік-міндетті адам болмаған жағдайда туындайды [6, 87 б.].

Қорытынды. Ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы ең алдымен моральдық нормаларға, ал сирек жағдайларда ғана құқықтық нормаларға негізделуі керек. Отбасы мемлекеттің негізі, қоғамның бірлігі деп бекер айтылмаған. Бірақ егер қандас адамдар өзара қамқорлық, құрмет пен қолдау көрсетудің орнына сот органдары арқылы бір-бірінен ақша талап етсе, біздің қоғамда не болады?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Жүгіну уақыты 5 тамыз 2023 жыл)

2. Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z317> (Жүгіну уақыты 5 тамыз 2023 жыл)

3. Қазақстан Республикасының Еңбек кқдексі 2015 жылы 23 қараша // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Жүгіну уақыты 5 тамыз 2023 жыл)

4. Кузнецов Ф.Н. Обязанности совершеннолетних детей по содержанию своих родителей // <https://advokat-malov.ru/alimenty/obyazannosti-soderzhat-roditelei.html> (Жүгіну уақыты 20 тамыз 2023 жыл)

5. Жумашикина С. Содержать и заботиться // https://online.zakon.kz/Document/?doc_ (Жүгіну уақыты 25 тамыз 2023 жыл)

6. Нурекешов Т.К. Смагулова А.Б. Қазақстан Республикасында алименттік міндеттемелердің құқықтық реттелуі. Монография. – Семей: Ақсуат, 2016 - 196 б.

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

МРНТИ: 10.33.01

10.51889/2959-6181.2023.73.3.009

УДК: 347.918

Г.Б. Меирбекова¹, Л.О. Бектогаева²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²№ 129 Ә.Жәмішев атындағы мектеп-лицей

ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМА ӘДІСТЕРІНІҢ
ТҮСІНІГІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі уақытта Қазақстанның құқықтық жүйесі даму сатысында, заңнаманы белсенді қайта құру сатысында көптеген жаңа заңдар қабылдау және бұрыннан бар заңдарға көптеген түзетулер енгізу болып жатқандығына байланысты дауларды шешудің балама әдістерін енгізу жайлы айтылады. Дауларды шешудің балама әдістеріндегі заңнамадағы олқылықтарды анықтау және оларды жою тәсілдерін ұсыну, заңнамалық ұсыныстарды тұжырымдау сөз болады.

Сондай-ақ дауларды реттеудің және оны азаматтық юрисдикция органдарының қызметіне біріктірудің дербес тәсілі ретінде дауларды шешудің балама әдістерінің жекелеген түрлерін ұйымдастыру және қолдану проблемаларын жан-жақты зерттеуден тұрады.

Түйін сөздер: азаматтық іс жүргізу, сот, дау, балама әдіс, төрелік, келіссөз, медиация, татуласу рәсімдері, бітімгершілік келісім.

G.B. Meirbekova¹, L.O. Bektogaeva²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Lyceum School No. 129 named after A. Zhamishev

THE CONCEPT AND FEATURES OF ALTERNATIVE
DISPUTE RESOLUTION METHODS

Abstract

The article talks about the introduction of alternative methods of dispute resolution due to the fact that currently the legal system of Kazakhstan is at the stage of development, at the stage of active reorganization of legislation, the adoption of many new laws and the introduction of many amendments to existing ones. It will focus on identifying gaps in legislation in alternative dispute resolution methods and providing ways to eliminate them, formulating legislative proposals.

Also, a comprehensive study of the problems of organizing and applying certain types of alternative dispute resolution methods as an independent method of dispute resolution and its integration into the activities of civil jurisdiction bodies.

Keywords: civil procedure, court, dispute, alternative method, arbitration, negotiations, mediation, conciliation procedures, settlement agreement.

Меирбекова Г.Б. ¹, Бектогаева Л.О. ²

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

² Школ-лицей № 129 им. А. Жамшиева

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

Аннотация

В статье говорится о внедрении альтернативных методов разрешения споров в связи с тем, что в настоящее время правовая система Казахстана находится на стадии развития, на стадии активной реорганизации законодательства, происходит принятие многих новых законов и внесение многих поправок в уже существующие. Речь пойдет об определении пробелов в законодательстве в альтернативных методах разрешения споров и предоставлении способов их устранения, формулировании законодательных предложений.

Также комплексное исследование проблем организации и применения отдельных видов альтернативных методов разрешения споров как самостоятельного способа урегулирования споров и его интеграции в деятельность органов гражданской юрисдикции.

Ключевые слова: гражданский процесс, суд, спор, альтернативный метод, арбитраж, переговоры, посредничество, примирительные процедуры, мировое соглашение.

Кіріспе. Соңғы онжылдықта Қазақстанда, жақын, алыс шетелдерде және бүкіл әлемде дауларды шешудің балама әдістері белсенді дамып, танымал бола бастады. Әдебиеттерде бұл дегеніміз-дауларды сотта шешпеуге ықпал ететін процедуралар жиынтығы. Әр түрлі елдердегі мұндай рәсімдерге істі шешудің әртүрлі соттан тыс формалары жатады. Олардың ең танымалдары – медиация, төрелік (аралық сот), келіссөздер, сот татуласуы.

Бұл өзгерістер, ең алдымен, жаһандану тенденцияларына және Қазақстанның адам құқықтары мен экономикалық айналым этикасына тән құқықтық стандарттары бар жалпыеуропалық құқықтық отбасына енуіне байланысты.

Еуропа мен батыс елдерінен айырмашылығы, Қазақстанда бұзылған құқықтарды қорғаудың ең көп таралған түрі сот болып табылады, дегенмен Конституция азаматтарға өз құқықтары мен бостандықтарын заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен дербес қорғауға мүмкіндік береді [1]. Сонымен бірге, қорғаудың сот нысаны айтарлықтай кемшіліктерге ие: ол жоғары іс жүргізу шығындары мен әуре-сарсаңға алып келеді және тараптардың іскерлік қатынастарына зиян келтіреді, қажетсіз жариялылық береді. Жаһандық ауқымда сот органдарының тиімділігіне және олардың жұмысының сапасына әсер ететін елеулі шамадан тыс жүктеме бар.

Соттарға шамадан тыс жұмыс жүктемесін болдырмау және азайту жөніндегі шараларға қатысты сот жүйесінен тыс, сондай-ақ сот талқылауына дейін немесе оның барысында тараптардың татуласуына жәрдемдесу ұсынылады. 2020 жылы өткен VIII қазақстандық судьялар съезінде, Мемлекет басшысы сот үдерістерін оңтайландыру және дау-дамайларды шешу барысында бітімгершілік тетіктерін енгізу мәселесіне де назар аударды. Осы мәселенің маңызы сот үдерісінде бюрократияның алдын алуға мүмкіндік береді. Бұл ретте, сот ісіндегі рәсімдерді шектен тыс регламенттеу процесстердің ұзаққа созылуына алып келеді және қоғам тарапынан әділ сынға ұшырайды. Сондықтан Қасым-Жомарт Тоқаевтың айтуынша, сот ісін оңтайландырып, керексіз рәсімдер мен регламенттерді алып тастау қажет. даулар мен бітімгершілік рәсімдерді сотқа дейінгі реттеудің белсенді дамуы судьялардың жүктемесін айтарлықтай төмендетуге және жауап ретінде олардың жұмысының сапасын айтарлықтай арттыруға көмектесетінін атап өтті [2].

Қазіргі Қазақстанның құқықтық ортасы – бұл дауларды шешудің екі жүйесі қатар жұмыс істейтін кеңістік. Біреуі, дәстүрлі, қалыптасқан сот институттарын қолдана отырып жұмыс істейді. Басқа жүйе негізінен шетелдік тәжірибеден алынған жаңадан құрылған балама құрылымдарды қамтиды.

Бірақ бүгінгі күні дауларды шешудің балама әдістері жүйесі Қазақстан тәрізді Ресейде де құқықтық ортасына интеграцияланған құрылым болып табылады, оның интеграция процесі әлі аяқталмаған. Сондықтан кейбір зерттеушілер мұны "Ресейдегі азаматтық қоғамның өркениетті өзін-өзі реттеу институттарының жемісті дамуына кедергі келтіретін" проблема деп санайды [3].

Жоғарыда аталған проблеманы жою және Қазақстан Республикасында дауларды шешудің балама рәсімдерін қолдану үшін құқықтық жағдайлар жасау, серіктестік іскерлік қатынастарды дамытуға және іскерлік айналым этикасын қалыптастыруға жәрдемдесу, әлеуметтік қатынастарды үйлестіру мақсатында "Медиация" Заңын қабылдады оған сәйкес Қазақстанда медиация институты енгізілді [4].

Медиация отандық құқықтық ортаға құқықтың әртүрлі салаларында көп аспектілі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін құрал ретінде интеграцияланды, бірақ бұл институтты реттеуде аз олқылықтар жоқ.

Медиациядан басқа, Қазақстанда дауларды шешудің балама нысандары ретінде төрелік сот талқылауы пайдаланылады, ол төрелік соттардың қызметіне байланысты көптеген проблемаларға қарамастан, құқықтық ортаға сәтті интеграцияланды, сондай-ақ келіссөздер институты аз таралған тәсілдердің бірі ретінде дауларды баламалы шешу біртіндеп сотқа дейінгі талқылау жүйесінде өз орнын алады, бұл дайындыққа деген осы саладағы мамандардың қызығушылығының артуымен дәлелденеді.

Сондай-ақ, 2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процесіне сәйкес Қазақстанның іс жүргізу заңнамасына соттық келісім, яғни, татуластыру институты енгізілді, бұл Қазақстандағы дауларды шешудің балама әдістерінің үнемі дамуы мен динамикасын көрсетеді [5].

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта Қазақстанда даулы немесе бұзылған құқықтарды, бостандықтар мен мүдделерді қорғаудың негізгі әдісі сот талқылауы болса да, дауларды шешудің балама әдістері белсенді дамып, үлкен танымалдылыққа ие болуда. Зерттеу нәтижелері бойынша дауды балама тәсілдермен шешуге тән бірқатар жағымды белгілерді ажыратуға болады. Біріншіден, ол Тараптар арасында туындаған дауларды неғұрлым қысқа мерзімде шешуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мүдделі тұлғалар шағымды дайындау және қарау кезінде дәлелдеуге жататын мән-жайлардың шеңберін айқындайды, залалдарды, тұрақсыздық айыбын есептейді, дәлелдеуге жататын нақты мән-жайлардың шеңберін айқындайды, осылайша талап арызды дайындау және дәлелдемелерді жинау үшін қажетті уақыт кезеңі қысқарады. Екіншіден, дауларды балама тәсілдермен шешу рәсімдерінің көпшілігі құпия сипатқа ие, хаттамалар жүргізілмейді, барлық тыңдаулар жабық отырыстарда өтеді. Мәселен, мысалы, төрелік сотта істі қарау кезінде бөгде адамдарға тек екі тараптың келісімімен қатысуға рұқсат етіледі, ал шешімдерді тараптардың келісімінсіз жариялауға тыйым салынады. Үшіншіден, бұл тараптарға таңдау еркіндігін береді, бұл тараптардың делдалды, медиаторды, аралық судьяны, төрешіні, сарапшыны өз бетінше таңдауға құқылы екендігінде көрінеді.

Сонымен қатар, аралық талқылауға, төрелікке жүгінген кезде Тараптар сотты өз бетінше таңдай алады, олар тұрғылықты жерімен, заңды тұлғаның орналасқан жерімен, жылжымайтын мүліктің орналасқан жерімен және т.б. байланысты емес. Қажет болған жағдайда дауды аралық соттың көшпелі отырысы Қазақстанның кез келген жерінде немесе шет мемлекеттің аумағында қарауы мүмкін. Төртіншіден, дауды балама әдіспен шешуді қолданудың негізгі міндеттерінің бірі соттардың жүктемесін азайту болып табылады. Мәселен, мысалы, медиация рәсімін жүргізу арқылы дауларды реттеу пайызы аз, 2020 жылы ол бірінші сатыдағы соттар қараған істердің жалпы санының 0,007% -1 құрайды, бірақ оң динамика қазірдің өзінде байқалады. Сонымен қатар, бұл статистикада сотта іс қозғалғаннан кейін жүргізілген медиация туралы айтылады. Соттан тыс медиацияға келетін болсақ, мұндай статистиканы дәл анықтау мүмкін емес, өйткені құпиялылық принципі үлкен рөл атқарады. Медиация – дауласушыларды келісімге итермелейді. Олардың дауларын өзара

түсінушілікпен шешуге көмектеседі, белгілі бір мақсатқа жеткізеді, істі сотқа жеткізбеудің жолын қарастырады. Ол тұлғаны медиатор деп атайды. Медиатор-ол құқықтан, адам психологиясынан және басқада білімнен хабардар болу керек. Ол екі жақтың дауын әділ шешуі керек. Осы даулардың шешілу жүйесінің баламасы, яғни медиация қазіргі уақытта тез дамуда және түрлі жағдайларда қолданылып, көп цивилизациялық елдердің құқықтық инфраструктураларында қолданылуда. Халықаралық статистикаға сәйкес, медиация арқылы бүкіл даулардан 30-40 пайызы өтеді екен. Соның ішінде 85 пайызы дұрыс оң шешім қабылданған. Қазіргі уақытта медиация институтының қажеттігі зор деп айтуға болады [6, 44 б.].

Бесіншіден, Тараптар арасындағы қарым-қатынас әрдайым талапкерлер мен жауапкерлер, жеңімпаздар мен жеңілгендер болатын сот талқылауының болмауына байланысты бұзылмайды. Алтыншыдан, дауды балама тәсілмен шешудің кейбір әдістерін қолданған кезде сот шығындарын үнемдеуге болады, жанжалға қатысушыларға адвокаттардың қызметтері үшін ақы төлеудің, мемлекеттік баждарды төлеудің қажеті жоқ. Жетіншіден, ол процедураларын жүргізу қаупі минималды екенін есте ұстаған жөн, бұл тараптар кез-келген уақытта, егер олар дауды шешу мүмкін емес деп санаса, процедурадан бас тарта алады.

Қорытынды. Қазақстанда дауды балама жолмен шешудің одан әрі дамуына жетістіктермен бірге кедергі келтіретін бірқатар проблемалар бар, оларды келесіге дейін азайтуға болады:

Біріншіден, біздегі Менталитет мәселесі. Бұл объективті, өйткені тарихи тұрғыдан алғанда, біздің қоғамда адамдар өз дауларын сот арқылы шешуге дағдыланған және ынтымақтастықты іздеуге бағытталмаған. Пайда болу себебі, әдетте, дауларды соттан тыс шешу мүмкіндігі туралы ақпараттың болмауы, сондықтан мәселені шешу азаматтық айналымға қатысушыларды хабардар ету болып табылады. Ақпараттандыруды жүзеге асыратын субъектіге келетін болсақ, мысал ретінде шет елдердің тәжірибесіне жүгінуге болады, мысалы, Германия, Англия, Австрия, онда судьялар осындай рөл атқарды. Азаматтарды ақпараттандырудың неғұрлым тиімді тәсіліне мыналар жатады: судьяларға делдалдың қатысуымен дауды реттеу құқығы туралы түсіндіру; медиаторлармен азаматтарға кеңес беру; ақпараттық стендтер ресімдеу, дауларды шешудің соттан тыс тәсілдері туралы жалпы мәліметтерді қамтитын буклеттерді тарату. Мұндай әдістерді белсенді қолдану, сайып келгенде, дауларды баламалы түрде шешуді танымал етуге әкеледі, нәтижесінде негізгі міндеттердің біріне қол жеткізу-соттардың жүктемесін азайту. [7, 93 б.].

Екіншіден, барлық мәселелерді балама тәсілдермен шешуге болмайды және делдалдың қатысуы тиімді болмайтындай күрделі және өте күрделі даулар бар. Мәселен, мысалы, "Медиация" туралы заңда "медиабельдік" деп аталатын даулардың тізбесі бекітілген, бұл медиация рәсімін жүргізу арқылы реттелуі мүмкін даулардың санаттары, оларға азаматтық, әкімшілік және қоғамдық құқықтық қатынастардан, оның ішінде кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті, отбасылық және еңбек қызметін жүзеге асыруға байланысты туындайтын даулар жатады. Бұларға ұжымдық еңбек дауларын, сондай-ақ, үшінші тұлғалардың мүдделерін қозғайтын дауларды қосуға болмайды.

"... Медиация некені бұзу кезінде құқықтарды қорғау мен дауды шешудің сот нысанына қатысты балама рәсім болып табылады. Медиативтік рәсімдер соттарды ажырасу істері бойынша дауларды шешудің тиімділігін едәуір арттыруға, отбасыларды жойылудан сақтауға немесе ерлі-зайыптылық жанжалды өркениетті түрде шешуге мүмкіндік беретіні даусыз [8, 48 б.].

Үшіншіден, Экономикалық жоспарлы мәселелер негізінде Кейбір дауды балама әдістермен шешу, мысалы, медиация ақылы және ақысыз негізде жүзеге асырылады. Кәсіби медиаторлардың қызметтері өте қымбат. Яғни, қосымша шығындар орын алады, ал оларды сот шығындарына жатқызу мүмкін емес. Жанжалдасушы ұйымдардың сот өкілдері де тараптарды татуластыруға мүдделі емес. Шынында да, бұл жағдайда олардың сыйақысы айтарлықтай төмендейді.

Төртіншіден, Соттан тыс медиативтік келісімдердің, аралық сот шешімдерінің жеткіліксіз орындалуы. Медиативтік келісім азаматтық-құқықтық мәміле болып табылады және қорғау тәсілдері азаматтық заңнамада көзделген тиісінше қолданылады.

Тараптар медиативтік келісімде жауапкершілікті дербес көздей алады. Бірақ мұндай жауапкершілікті енгізу проблеманы шешпейді, келісімнің өзі әлі де мәжбүрлеп орындауға жатпайды, оның ішінде жауапкершілік бөлігінде. Мәселені шешудің нұсқасы медиативті келісім өзінің құқықтық табиғаты бойынша жазбаша түрде жасалу керек.

Осылайша, бүгінгі күні дауларды шешудің балама жүйесі өзінің барлық артықшылықтары мен кемшіліктері үшін қазақстандық құқықтық ортаға интеграцияланған құрылым болып табылады. Сонымен қатар, 2020-2021 жылдар ішінде процестік кодекстеріне елеулі түзетулер енгізу заң шығарушының дауларды шешудің және реттеудің баламалы тәсілдерінің қолда бар тәсілдерін жетілдіруге ұмтылысын айғақтайды. Алайда, дауды балама әдістермен шешу Қазақстанмен қатар көршілес Ресейдің құқықтық ортасына біріктіру процесі осы уақытқа дейін аяқталмағанын айту керек. Кейбір зерттеушілер мұны "Ресейде азаматтық қоғамның өркениетті өзін-өзі реттеу институттарының жемісті дамуына кедергі келтіретін мәселе деп санайды, өйткені жоғары құқықтық білім беру стандарттарында дауларды шешудің баламалы тақырыптары жоқ: аралық сот,, халықаралық коммерциялық арбитраж, делдалдық (медиация) және басқа тәсілдер" [3, 96 б.].

Қорыта келгенде, мемлекеттік соттармен салыстырғанда дауларды шешудің мұндай балама әдістері көпшілікке танымал емес, ал кейбіреулері Қазақстан құқығы үшін жаңа, сондықтан олар қалыптасқан тәжірибені түсінуді, әлі де кеңінен зерттеуді, талдауды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Жүгіну уақыты 5 тамыз 2023 жыл)*
2. *Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан судьяларының VIII съезіне қатысты. 23 қазан 2020 жыл // <https://www.akorda.kz/kz> (Жүгіну уақыты 22 тамыз 2023 жыл)*
3. *Хрестоматия альтернативного разрешения споров. / Г.В.Севастьянов. – СПб.: АНО - Третейский суд. 2009. – С.365.*
4. *Қазақстан Республикасының Медиация туралы 2011 жылғы 28 қаңтардағы Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (Жүгіну уақыты 25 тамыз 2023 жыл)*
5. *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік 2015 жылғы 31 қазандағы кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (Жүгіну уақыты 23 тамыз 2023 жыл)*
6. *Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Орта Азия елдеріндегі және тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерінде медиация институтын қолданудың құқықтық жағдайы // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», No2(60), 2020 г.-96 б.*
7. *Современные тенденции развития АРС в России // Развитие медиации в России: теория, практика, образование: Сб. ст. / О.В. Аллахвердова, Р.Ю. Банников, О.И. Величкова и др.; Под ред. Е.И. Носыревой, Д.Г. Фильченко. М.: Инфотропик Медиа, 2012. Серия "Библиотека медиатора". Кн. 4. – С.215.*
8. *Молдахметова Ж.Е., Наурызбаева Р.К. Медиация как средство защиты прав и интересов супругов при расторжении брака // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», No2(60), 2020 г.-96 б.*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY**

МРНТИ:10.83.21

10.51889/2959-6181.2023.73.3.010

УДК:343.81

Г.Н. Рахимова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА
ТАРТУ ЖАЗАСЫН ҚОЛДАНУ ШАРТТАРЫ**

Аңдатпа

Бұл мақалада автор қолданыстағы қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес түзеу жұмыстарына тарту жазасын қолдану және оны жүзеге асырудағы кейбір мәселелерді, оның ішінде шетелдік тәжірибеде қалай қолданылып жүргендігіне тоқталып, жаза түрлерін жан-жақты қарастырып, зерттеу жүргізеді. Жазаларды ізгілендірудің маңыздылығы Қазақстан Республикасында жазаларды орындау жүйесінде қалыптасқан күрделі жағдаймен расталады: бас бостандығынан айыру орындарының толық қаржыландырылмауы, жыл сайын олардың контингентінің криминогендік деңгейінің артуы, қамаудағыларды орналастырудағы қиындықтардың шиеленісуі, түзеу мекемелерінде туберкулезбен және АИТВ жұқтырған науқастардың өсуінің жалғасуы. Жоғарыда аталған мәселелерді шешудің кілтін іздеу әр түрлі бағыттарда жүзеге асырылады, басым бағыттардың бірі отандық жазалау жүйесін жетілдіру болып табылады, оның нәтижесі бас бостандығынан айыруға балама жазаларды кеңінен қолдану болуы керек, өйткені ауыр қылмыс жасамаған адамдарды бас бостандығынан айыру тиісті қылмыстық саясат та, мемлекеттің лайықты таңдауы да емес.

Түйін сөздер: жаза, түзеу жұмыстары, жазалау, пробация, қылмыстық жазаны жүзеге асыру.

Рахимова Г.Н.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ ЗА ПРИВЛЕЧЕНИЕ К
ИСПРАВИТЕЛЬНЫМ РАБОТАМ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ПРАВЕ**

Аннотация

В данной статье автор подробно рассматривает и исследует некоторые вопросы применения и осуществления наказания за привлечение к исправительным работам в соответствии с действующим уголовно-исполнительным законодательством, в том числе применяемые в зарубежной практике. В данной статье автор подробно рассматривает и исследует некоторые вопросы применения и осуществления наказания за привлечение к исправительным работам в соответствии с действующим уголовно-исполнительным законодательством, в том числе применяемые в зарубежной практике. Важность гуманизации наказаний подтверждается сложной ситуацией, сложившейся в системе исполнения наказаний в РК: неполное финансирование мест лишения свободы, ежегодный рост криминогенного уровня их контингента, обострение трудностей с размещением заключенных, продолжающийся рост больных туберкулезом и ВИЧ-инфекцией в исправительных учреждениях. Поиск ключа к решению вышеуказанных вопросов осуществляется в разных направлениях, одним из приоритетных

является совершенствование отечественной системы наказаний, результатом которой должно стать широкое применение альтернативных наказаний к лишению свободы, поскольку лишение свободы лиц, не совершивших тяжких преступлений, не является ни соответствующей уголовной политикой, ни достойным выбором государства.

Ключевые слова: наказание, исправительные работы, наказание, probation, осуществление уголовного наказания.

G.N. Rakhimova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF PUNISHMENT FOR INVOLVEMENT IN CORRECTIONAL LABOR IN CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Abstract

In this article, the author examines in detail and explores some issues of the application and implementation of punishment for involvement in correctional labor in accordance with the current penal enforcement legislation, including those used in foreign practice. In this article, the author examines in detail and explores some issues of the application and implementation of punishment for involvement in correctional labor in accordance with the current penal enforcement legislation, including those used in foreign practice. The importance of humanizing punishments is confirmed by the difficult situation that has developed in the penitentiary system in the Republic of Kazakhstan: incomplete financing of places of deprivation of liberty, the annual increase in the criminogenic level of their contingent, the aggravation of difficulties with the placement of prisoners, the continued growth of tuberculosis and HIV patients in correctional institutions. The search for the key to solving the above issues is carried out in different directions, one of the priorities is the improvement of the domestic system of punishments, the result of which should be the widespread use of alternative punishments to imprisonment, since the deprivation of liberty of persons who have not committed serious crimes is neither an appropriate criminal policy nor a worthy choice of the state.

Keywords: punishment, correctional labor, punishment, probation, implementation of criminal punishment.

Кіріспе. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында [1] Құқықтық саясаттың маңызды бағыттарының бірі мемлекеттің жеке адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің криминалдық қауіп-қатерлерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы қазіргі заманғы саясаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді әзірлеудің маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл ретте қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай мәселелерді шешу қажет екендігі атап көрсетіледі:

– адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

– қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

– қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

– еліміздегі криминогендік жағдайдың сапалы жақсаруына қол жеткізу.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 30 жылдығы қарсаңында мемлекетте жүргізілген кең ауқымды саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және құқықтық реформалардың қалыптасуы үлкен табыстарға әкелгенін сеніммен тұжырымдауға болады. Мемлекеттің қылмыстық саясатты ұйымдастыру және жүргізу саласындағы қағидатты ұстанымын қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресті одан әрі ізгілендіруге, мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың дайындалатын теріс қылықтар мен қылмыстардың олардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жұмысын жандандыруға бағытталған нақты шараларды іске асыруға бағытын құрайды.

Қазіргі уақытта қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды қолданудың аздығы өзекті болып отыр. Түзеу мекемелерінде көптеген азаматтарды ұстау мемлекет бюджеті үшін экономикалық тұрғыдан тиімсіз. Сондықтан, Қазақстан Республикасы мен Ресей үшін де, бас бостандығынан айырудың баламаларын іздеу экономикалық, әлеуметтік және моральдық сипаттағы бірқатар мәселелерді шешуге көмектесетін қоғамның жаһандық проблемасы болып табылады.

Аталған мақалада, қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жаза түрлерінің бірі - түзету жұмыстары түріндегі жазаны егжей-тегжейлі қарастыруға тырысамыз. Жазаның бұл түрі сотталған адамды – Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген және қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде қолданыста болған айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір санына сәйкес келетін мөлшерде тағайындалатын ақшалай өндіріп алу .

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негіздемесі ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару заңнамасы және түзеу жұмыстарына тарту жазасын орындауға байланысты құқықтық статистикалық мәліметтер қарастырылған. Мақаланы жазу барысында жеке ғылыми әдістер құрылымдық-жүйелік талдау, қисындық, салыстырмалы - құқықтық талдау мен синтездеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-ҚР ҚАК) 42-бабында, «Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес жаза мөлшерін толық өтегенге дейін Жәбірленушілерге өтемақы қорына жалақының (ақшалай үлестің) оннан елуге дейінгі пайызын ай сайын аударып отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады. Түзеу жұмыстарына сотталғандар сот үкімнің көшірмесімен бірге соттың тиісті өкімі пробация қызметіне келіп түскен күннен бастап он бес күндік мерзімнен кешіктірілмей жазаны өтеуге тартылады. Ұстап қалу негізгі жұмыс орны бойынша, сотталған адамға наразылықтардың бар-жоғына қарамастан, жалақы төлеу кезінде әрбір жұмыс істеген ай үшін атқарушылық құжаттар бойынша жалақысының барлық түрінен жүргізіледі.

Заңнамаға сәйкес, сот түзету жұмыстарын тағайындаудың басты шарты сотталушының тұрақты жұмыс орны болуы болып табылады, бұл оның жалақысынан ай сайын ұстап қалуға кепілдік береді. Осылайша, ҚК-нің 42-бабының 7-бөлігінде: «Түзеу жұмыстары еңбекке жарамсыз деп танылған не тұрақты жұмысы жоқ немесе оқу орындарында өндірістен қол үзіп оқитын адамдарға тағайындалмайды» делінген.

Зерттеу барысында келесі жағдайлар анықталды. Біріншіден, қылмыстың әлеуметтік тамыры бар екені белгілі, сондықтан көптеген қылмыскерлер бастапқыда жұмыссыз немесе тұрақты жұмыс орны болмаған. Екіншіден, тіпті тұрақты жұмысы бар адамдар да жұмыс беруші өз қызметкерін қылмыстық қудалау туралы білген бойда алдын ала (сотқа дейінгі) тергеу кезеңінде одан айырылды. Ал жұмыс беруші бұл туралы барлық жағдайда білді, өйткені қылмыстық қудалау органы одан күдікті (айыпталушы) туралы мінездеме сұрады. Сонымен қатар, жұмыс берушіден оның қызметкеріне қатысты әртүрлі жағдайлар туралы куәгер ретінде жауап алу сирек емес. Сондықтан, барлық жағдайда дерлік жұмыс беруші

аталған қызметкерді кідіріссіз жұмыстан шығарады. Еркін нарықтық қатынастар дәуірінде оның бұған толық құқығы бар және оны психологиялық тұрғыдан түсіну қиын емес.

Осы жағдайды түсіне отырып, көптеген судьялар жазаның бұл түрін үкім шығарылған кезде де жұмысты сақтап қалғандарға тағайындамауға тырысты, өйткені келесі кезеңде қызметкерді жұмыстан шығарудың жоғары ықтималдығы түзету жұмыстарын жазаның басқа түріне ауыстыруды талап етті, бұл соттарға жүктемені қажетсіз арттырды.

Егер тұрақты жұмыс орны бар мемлекеттік қызметші қылмыстық жауапкершілікке тартылса, онда мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға сәйкес айыптау үкімі оны автоматты түрде жұмысынан айырады.

Сонымен қатар, сотталған адамның жұмыс орны бойынша қылмыстық-атқару инспекциясының тұрақты бақылауына байланысты қолайсыздықтарға қарамастан, жұмыс істеуді және түзеу жұмыстарын өтеуді жалғастырған адамдардың аз ғана санын жеке жұмыс берушілердің жұмыстан босатпау себептерін көптеген жағдайларда жұмыс беруші мен жазаның осы түрін өтеуші арасында туыстық қатынастар немесе жұмыс берушінің мұндай қызметкерді жұмыстан шығармауға деген жасырын мүдделілігіне негізделген басқа қатынастар болды, оның мәнін жұмыс берушінің өзі жарияламауды жөн көрді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы қылмыстық жазаның бір түрі ретінде түзету жұмыстарының қазіргі экономикалық жағдайындағы архаизм туралы ғана емес, сонымен бірге олардың жазалау мақсаттары тұрғысынан тиімсіздігі туралы да айтады.

Бір кездері қылмыстық заңнаманың ортақ негізі болған көршілеріміз бұл мәселені қалай шешеді деген сұрақ қызығушылық тудырады. Мысалы, Ресей Қылмыстық кодексінің 50-бабының 1-бөлігінде: «Түзеу жұмыстары негізгі жұмыс орны бар, сонымен бірге жұмыс істемейтін сотталушыға тағайындалады. Негізгі жұмыс орны бар сотталған адам негізгі жұмыс орны бойынша түзеу жұмыстарын өтейді. Негізгі жұмыс орны жоқ сотталған адам қылмыстық-атқару инспекцияларымен келісу бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары айқындайтын орындарда, бірақ сотталған адамның тұрғылықты жері ауданында түзеу жұмыстарын өтейді».

Ұстап қалу сотталғандар жалақысының ақшалай және заттай бөлігінен жүзеге асырылады. Сотталғандардың жалақысынан ұстап қалынған заттай бөлік жұмыс берушінің иелігінде қалады, ал оның құнын ол ай сайын жәбірленушілерге өтемақы қорына аударады» [2].

Түзеу жұмыстарының мерзімін сот белгілейді, ол екі айдан екі жылға дейін болуы мүмкін және сотталған адамның жұмыс орны бойынша өтеледі. Өз кезегінде, сотталған адамның жалақысынан мемлекет кірісіне шегеру жүргізіледі, олар 5-тен 20 пайызға дейін құрайды. Ұстап қалу әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдерден, сондай-ақ шекті жасқа толғаннан кейін немесе кепілдіктен туындамайтынын айту керек.

Қазақстан Республикасындағы түзеу жұмыстары тұрақты жұмыс орны жоқ азаматтарға, сондай-ақ медициналық көрсеткіштерге сәйкес еңбекке жарамсыз деп танылған адамдарға тағайындалмайды. Бұл жағдайда түзету жұмыстарының орнына айыппұл түрінде жаза тағайындалады. Оның мөлшері Қазақстан Республикасында ресми белгіленген ең төменгі жалақы есебінен төленетін баламалы соманы құрайды.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда сот өтелмеген мерзімнің қалдығын түзеу жұмыстарының бір күнінен бас бостандығынан айырудың бір күніне бас бостандығынан айыруға ауыстыруға құқылы. Мұндай қатаң жаза сотталған адам үшін түзету жұмыстары түріндегі жазаны өтеу кезеңінде олардың ережелері мен болу тәртібін бұзбау үшін өте тиімді уәждеме болып табылады. Салыстыру үшін, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 4-бабының 50-тармағына сәйкес, Мемлекеттік жұмыс түріндегі жазаны орындаудан қасақана жалтарған жағдайда, Ресей заңнамасының шамадан тыс адамгершілігінің мысалын келтіруге болады. сот өтелмеген мерзімді бір күндік бас бостандығынан айыру есебімен үш күндік түзету жұмыстарына ауыстыра алады [3].

Сот үкімінің орындалуын бақылау сотталған адамның тұратын жері бойынша пробация қызметіне жүктеледі. Пробация қызметі қызметкерлерінің негізгі міндеттері мен қызметі олардың мынадай функцияларында болады:

- сотталған адамдардың есебін жүргізу;
- сотталғандармен профилактикалық және түсіндіру әңгімелерін жүргізу;
- сотталғандарға түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындау тәртібі мен ережелерін түсіндіру;
- сот ережелеріне сәйкес ұстап қалудың уақтылы және дұрыс жүргізілуін бақылауды жүзеге асыру.

Сотталған пробация қызметінің бақылауынан жасырынған жағдайларда, қызметкерлер алғашқы іздестіру іс-шараларын жүргізеді.

Түзеу жұмыстарын өтеу кезеңінде сотталған адамға жүктелген негізгі міндеттерді қарастырыңыз.

- сотталғандар айына бір рет пробация қызметіне олармен қоректік-профилактикалық әңгімелесу жүргізу үшін келуі қажет;
- жазаны орындау кезеңінде сотталған адамның пробация қызметінің қызметкерлерін жазбаша хабардар етпестен тұрғылықты жерін ауыстыруға құқығы жоқ;
- шақырту алған кезде сотталған пробация қызметіне дереу келуі тиіс. Келмей қалудың дәлелді себептері болған кезде сотталған адам өзінің іс-әрекетінің заңдылығын құжат жүзінде растауға міндетті.

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзған кезде пробация қызметі сотталған адамға сот үкімімен жүктелген міндеттемелерді орындаудан қасақана жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы ресми жазбаша ескерту шығарады. Шығарылған ескерту негізінде және сотталған адамның іс-әрекетінде қаскүнемдікті ескере отырып, пробация қызметі сотқа түзеу жұмыстарының өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым қатаң түрімен ауыстыру туралы ұсыныспен шығады.

Түзеу жұмыстарын соттар қылмыстық жаза ретінде өте сирек тағайындайды, бұл туралы ҚАЖ комитетінің статистикасы да куәландырады: 2019 жылғы 1 қаңтарға бүкіл республика бойынша түзеу жұмыстарына 78 сотталған (қылмыстық жазаны өтеушілердің жалпы құрылымында 0,10%), 2021 жылғы 1 қаңтарға – 93 сотталған (0,13%), 2022 жылғы 1 қыркүйек – 43 сотталған (0,2%) болған [4].

«Баламалы жазалар» кейбір англо-американдық құқықтық жүйелерде ерекше қолданылған, ал заңды әрекеттің көп жылдық тәжірибесі Америка Құрама Штаттарында реттеуге жатады. Дәл Америка Құрама Штаттарында 20-шы ғасырдың 70-ші жылдары арнайы мемлекеттік түрме бағдарламалары аясында «түзету қоғамдастығы», алдымен үкіметтің немесе қаржылық қолдаудың аз болуынан эксперименттер күндері ретінде дүниеге келіп, қазіргі таңда жалпыұлттық қолдау тапты [5].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Уикипедия жобасының тұжырымдамасының авторларымен түзеу жұмыстарының даму перспективалары жоқ екендігімен келісу керек пе? Осы жазаның қолданыстағы заңнамалық құрылымы аясында-иә, сөзсіз. Бірақ, егер сіз басқа елдердің, атап айтқанда посткеңестік кеңістіктегі тәжірибеге қарасаңыз, онда кейбір перспективаларды әлі де көруге болады.

Мысалы, Ресей Федерациясының ҚАК-нің 39-бабында түзету жұмыстары қылмыстық-атқару инспекцияларының келісімі бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары анықтаған жерлерде, бірақ сотталушының тұрғылықты жерінде жүзеге асырылады» делінген.

Осылайша, басқа елдердің оң тәжірибесін ескере отырып, қылмыстық жазаның түрі ретінде түзету жұмыстарын оның заңнамалық құрылымын жақсарту арқылы қайта жандандыруға болады.

Сонымен бірге, жазаның осы түріне сұраныстың нашарлығының себептерін нақтылау қажет, өйткені олар «жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін

ұйымды жою» емес. Осы мәселе бойынша бұрын жүргізілген зерттеулер түзеу жұмыстарының талап етілмеуіне жазаның осы түрінің сәтсіз, дәлірек айтқанда ескірген және қазіргі жағдайларға сәйкес келмейтін заңнамалық құрылымы ықпал ететіндігін көрсетті.

Мәселен, ҚК-нің 43-бабына және ҚАК-нің 7-тарауына сәйкес түзеу жұмыстары сотталған адамның жұмыс орны бойынша жалақының бір бөлігін мемлекет кірісіне ұстап қалумен өтеледі.

Қорытынды. Қазіргі нарықтық жағдайда, жұмыс объектілерінің көпшілігі жеке меншікте болған кезде, жұмыс берушіге қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан шығару қиын емес, бұл көбінесе іс жүзінде болады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, мұндай жұмыс берушіні түсінуге болады, оның айыпталушыны сипаттайтын мәліметтерді алу үшін оның құқық қорғау органдарына шақырылу фактісі мұндай қызметкерден тез арада құтылудың табиғи тілегін тудырады. Сондықтан, үкім шығарылған кезде, Жақында жұмыс істеген сотталушы жұмыссыз болып қалады және соттың түзету жұмыстарын тағайындауға заңды негізі жоқ. Басқаша айтқанда, «жұмыс орындарын қысқарту немесе сотталғандар жұмыс істейтін ұйымды тарату» туралы емес, қылмыстық жауапкершілікке тартылған қызметкерді жұмыстан босату туралы айту керек.

Көріп отырғанымыздай, түзеу жұмыстарын атқарудағы көрсетілген тәсіл оны даму перспективаларынан айырмайды, өйткені жазаны өтеу орнының болуы біздің жағдайдағыдай сотталған адамның проблемасы емес, жергілікті атқарушы орган мен қылмыстық-атқару инспекциясы тұлғасындағы мемлекеттің проблемасы болып табылады. Сондай-ақ, бұл жерде түзету жұмыстары қоғамдық жұмыстардағыдай білікті мамандарды төмен білікті жұмысқа тартпай-ақ, мамандық бойынша пайдалануға мүмкіндік беретіні маңызды.

«Сот үкіміне сәйкес жазаны толық өтегенге дейін» деген сөздердің мағынасы түсініксіз. Жаза мөлшерін өтеуге болмайды. Берешек өтеледі, залал немесе зиян өтеледі.

Сондықтан ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабымен келісілген «түзеу жұмыстары» деген тұжырым ұсынылады: «1.Түзеу жұмыстары сот үкіміне сәйкес ақшалай өндіріп алу толық жүзеге асырылғанға дейін жалақының (ақшалай қамтылымның) жиырма пайызынан қырық пайызға дейінгі мөлшерін ай сайын мемлекет кірісіне аудара отырып, сотталған адамның негізгі жұмыс орны бойынша орындалады».

Қылмыстық жазаны ізгілендіру және түрме халқын қысқарту қағидатына сәйкес келмейтін ҚР ҚАК 54 – бабы, 2 - тармағының нормасы болып табылады, оған сәйкес «Жұмысынан айырылған немесе еңбек шарты бұзылған күннен бастап үш ай ішінде жұмысқа орналаспаған сотталған адамға қатысты пробация қызметі сотқа қылмыстық теріс қылық үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-қоғамдық жұмыстарға тартуға не қамаққа алуға, ал қылмыс үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін-бас бостандығынан айыруға ауыстыру туралы ұсыныс енгізеді».

Жазаны өтеуден қасақана жалтару және сот үкімін орындау жағдайларын қоспағанда, түзеу жұмыстарына сотталған адамды неге бас бостандығынан айыру керек. Қылмыстық саясаттың халықаралық стандарттарын негізге ала отырып, мұндай мән-жайлар туындаған жағдайда, қылмыстық теріс қылықтар жағдайындағыдай, түзеу жұмыстарын қоғамдық жұмыстарға ауыстырған дұрыс. Сонымен қатар, жұмысқа қабілетсіздік субъективті жағдайларға емес, объективті жағдайларға байланысты болуы мүмкін.

Біріншіден, мақала мәтінінен түсініксіз: әңгіме Қазақстаннан тыс жерлерге уақытша кету (іссапарға, демалысқа) немесе тұрақты тұрғылықты жерге кету туралы болып отыр.

Екіншіден, мұндай тыйым сот үкімі бойынша қозғалыс еркіндігін шектеуге байланысты жаза түрі ретінде белгіленуі мүмкін. Басқа жағдайларда, ол ақталмайды.

Мысалы, адам жұмыс орнында жасаған түзеу жұмыстарына сотталуы мүмкін, ал оның жұмысы шетелге іссапармен байланысты. Адам үкімді дұрыс орындайды, оның жалақысынан ұстап қалу жүзеге асырылады. Осы ережені енгізу сотталушыны өзінің еңбек

міндеттерін орындай алмау себебінен жұмыстан шығуға (немесе жұмыстан шығаруға) мәжбүр етеді. Яғни, сотталған адам жұмысынан айрылады, бұл әлеуметтік оңалту әсерінің мақсаты бола алмайды.

Қазақстан аумағынан кетуге тыйым салу жазаның жекелеген түрлерінің бір бөлігі ретінде белгіленіп, оны сот белгілеуі тиіс.

Жазадан шартты және шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған кезде, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға және шектеуге байланысты емес жаза түрлері бойынша сотталған, шартты түрде сотталған немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамның елден уақытша кетуге рұқсат алу міндетін белгілеуге болады.

Қорытындылай келе, қылмыстық жазалар институтының жалпы проблемасы – отандық қылмыстық кодекске көптеген түзетулер мен толықтыруларды әзірлеушілер әрдайым пенитенциарлық тәжірибе мен статистиканы ескермейді, тек теориялық тұжырымдармен шектеліп, жазаларды орындау мәселелерін талдамайды. Мен бұл олқылықтардың уақытша екеніне сенгім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 29 сәуірдегі № 264 қаулысы. [https:// adilet. zan.kz/kaz/docs/P2200000264](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000264) (өтініш берген күні: 15.07.2023).

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487> (өтініш берген күні: 09.09.2023).

3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) [https://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=30397073](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073)

4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық талдамалық жүйесі [https://taldau. Stat . gov.kz/kk/NewIndex/GetIndex/704779](https://taldau.Stat.gov.kz/kk/NewIndex/GetIndex/704779)

5. Дворянсков И.В. Применение альтернативных видов наказания в Западной Европе, США и России (сравнительно-правовое исследование)/ И.В. Дворянсков, В.В. Сергеева, Д.Е. Баталин. – М., 2019. – 90 с.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

МРНТИ:10.79.01
УДК:343.1

10.51889/2959-6181.2023.73.3.011

Э.П. Кенжибекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ СОТ БАҚЫЛАУЫ
ФУНКЦИЯСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ**

Аннотация

Жалпы автор өз мақаласында сотқа дейінгі іс жүргізудегі сот бақылауының маңызды мақсаты адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері жөнінде зерттелген. Аталған мәселе сотқа дейінгі іс жүргізуде заң шығарушы белгілеген сот бақылауының пәнін талдау кезінде айқын көрінеді. Сонымен қатар, сот бақылауын жүзеге асыратын тергеу судьясының пайда болуының да себебі, осы қылмыстық процес аясына түсетін азаматтардың құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қорғау мен бақылау болып табылатындығы да тілге тиек етіледі.

Түйін сөздер: сот бақылауы, тергеу судьясы, прокурор, құқықтар, адам құқықтары, бостандықтар, заңды мүдделер.

Кенжибекова Э.П. ¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**МЕСТО СУДЕБНО-КОНТРОЛЬНОЙ ФУНКЦИИ
В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА**

Аннотация

В целом в своей статье автор исследовал важное назначение судебного контроля в досудебном производстве по вопросам защиты прав и свобод человека и гражданина. Этот вопрос становится понятным при анализе предмета судебного контроля, установленного законодателем в досудебном производстве. Кроме того, указывается, что причиной участия в уголовном процессе следственного судьи, осуществляющего судебный контроль, является защита и контроль за сохранением прав, свобод и законных интересов граждан, участвующих в данном уголовном процессе.

Ключевые слова: судебный контроль, следственный судья, прокурор, права человека, права и свободы, законные интересы.

E.P. Kenzhibekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE PLACE OF THE JUDICIAL AND CONTROL FUNCTION
IN THE FIELD OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS**

Abstract

In general, in his article, the author explored the important purpose of judicial control in pre-trial proceedings on the protection of the rights and freedoms of man and citizen. This issue becomes clear when analyzing the subject of judicial control established by the legislator in pre-trial proceedings. In addition, it is indicated that the reason for the appearance of the investigating judge

exercising judicial control is the protection and control over the preservation of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens participating in this criminal process.

Keywords: judicial control, investigating judge, prosecutor, human rights, rights and freedoms, legitimate interests.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабының 1-бөлігінде аталып өтілген [1].

Қазіргі таңда қылмыстық процесті реформалау шеңберінде прокурордың процесуалдық өкілеттілік институтын одан әрі өңдеу мен жетілдіру жүргізілуде. Процестік қадағалауға және прокурорлардың процесуалдық жауапкершілігін одан әрі жетілдіру мен дамыту бағытына баса назар аудару туралы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев атап өткен болатын. 2020 жылдың 1 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауында олар прокурордың қылмыстық процестегі рөлін қайта қарастыруды, қылмыстық ізге түсу функциясын және қылмыстық қудалау органдарының қадағалау, құқық қорғау функцияларын одан әрі тіркеу мен зерделеуді талап етеді. Жаңартылған нақтылығы мен қылмыстық сот ісін жүргізудің оңтайландырылған моделі шеңберінде олардың арақатынасы белгілі бір дәрежеде өзгеріп отыр [2].

Сондай-ақ, мемлекеттік органдардың іс-әрекеттері мен шешімдеріне тәуелсіз сот бақылауы идеясының ұмыт болғаны соншалық, оны тек заңнамалық деңгейде ғана емес, тіпті елеулі ғылыми деңгейде жаңғырту әрекеттері сөзсіз қажет болды. Себебі жүргізілген барлық зерттеулер нәтижесіз болып шықты.

Сотқа дейінгі тексеруде сот бақылауын енгізу, ең алдымен, қылмыстық процесте соттың қандай да бір ведомстволық мүдделермен байланысты емес тәуелсіз орган ретінде сотқа дейінгі сатыларда жеке құқықтарының сенімді кепілі ретінде әрекет етуіне байланысты. Бұл ереже қазақстандық құқық жүйесіне сенімді түрде енген адам құқықтары саласындағы жалпы танылған халықаралық нормалар мен стандарттарға сәйкес келеді.

Әдістер мен материалдар. Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде ғылыми танымның жалпы және арнайы әдістерінің жүйесі құрайды. Зерттеу ғылыми танымның жалпы – объективтілік, әмбебаптылық, ұқыптылық, жүйелік талдау қағидаларына негізделген. Ресми логикалық жалпы ғылыми әдістерін қолдану жұмыскерлердің әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың қазіргі заманғы өзекті мәселелерін зерттеу және анықтау қажеттілігімен байланысты болды. Қазақстан Республикасының заң саласындағы ғалымдарының ғылыми еңбектерімен, қылмыстық және қылмыстық процестік заңнамалар зерделенді және талданды. Зерттеу барысында сот бақылауы функциясының азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы алатын орны туралы мәселелерін талдауда жалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ, диалектикалық, логикалық, тарихи, жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, социологиялық және формальды-құқықтық танымның арнайы әдістері кеңінен қолдау тапты.

Нәтижелер. Қылмыстық процестік кодексінің қабылдануы қылмыстық процестік құқық ғылымының алдында, олар адам құқықтары жөніндегі жалпыға бірдей танылған халықаралық және сәйкес ұлттық конституциялық нормалар шеңберінде шешілуі тиісті прокурорлық қадағалау мен сот бақылауына қатысты жаңа мәселелер қойды [3].

Сот бақылауы функциясының кеңеюімен қатар, прокурорлық қадағалаудың белгілі бір ығысуы орын алғаны сөзсіз. Профессор Д.Н. Козактың ойынша, Қылмыстық-процестік кодексінің қабылдануы прокурорлық үлгіден бас тартып, қылмыстық тәртіппен жауапқа тартылған адамның бостандығы мен жеке қол сұғылмаушылығын шектеуді бақылаудың сот үлгісіне көшуге мүмкіндік берді [4, 14-19 бб.].

Сотқа дейінгі іс жүргізудегі соттың кең өкілеттіктері, әрине, прокурордың және, ең алдымен, тергеуші мен анықтаушының аса маңызды процессуалдық әрекеттерді жасағаны үшін санкциялар берудегі оның бастапқы қадағалау қызметіндегі өкілеттіктерін шектеді. Бірақ бұл прокурорлық қадағалау сот бақылауымен ауыстырылады деген сөз емес. Керісінше, сайысушылық элементтері бар сот ісін жүргізу қылмыстарды тергеу кезінде адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын неғұрлым тиімді қорғауды білдіреді және қаралып жатқан қылмыстық сот төрелігі саласындағы заңдылықтың қосымша кепілі болып табылады.

Талқылау. Қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатыларындағы прокурордың негізгі өкілеттігі қылмыстарды тергеудің заңдылығын қадағалау функциясы болып қала береді. Сотқа дейінгі іс жүргізудегі сот бақылауының маңызды мақсаты адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау болып табылады. Бұл сотқа дейінгі іс жүргізуде заң шығарушы белгілеген сот бақылауының пәнін талдау кезінде айқын көрінеді. Анықтау мен сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыратын органдардың заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалаудың пәні мен заты әлдеқайда кең. Осыған орай, прокурордың осы қызмет саласындағы қадағалау нысанасына адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалаумен қатар, сондай-ақ тергеуді жүзеге асыратын органдар қабылдаған шешімдердің заңдылығын тексеру, жасалған және алдағы қылмыстар туралы арыздар мен хабарламаларды шешудің, тергеу жүргізудің заңмен белгіленген тәртібі кіреді. Соттың сотқа дейінгі сатылардағы қызметі, әрине, тергеуші қабылдаған негізгі процессуалдық шешімдердің заңдылығына әсер етеді.

Сонымен бірге, ол қылмыстық процеске қатысушылардың конституциялық құқықтарын қозғайтын және тұрақты прокурорлық қадағалауды алмастыра алмайтын тергеушінің шешімдеріне ғана қатысты болғандықтан, қылмыстарды тергеу жөніндегі барлық қызметті қамтымайды. Сондықтан да, заңдылықты қадағалау соттың емес, прокуратураның негізгі қызметі болып табылады. Прокурор, соттан айырмашылығы, қылмыстарды тергеп-тексерудің бүкіл кезеңінде әрекет етеді: арыз тіркелген сәттен бастап, СТБТ-да (сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бірыңғай тіркеу) жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы хабарлама және қылмыстық іс сотқа жіберілгенге дейін немесе оның өндірісі тоқтатылғанға дейінгі аралық. Прокурорлық қадағалау тұрақты, пәрменді болып табылады, ерекшеліксіз барлық қылмыстық істерге қолданылады және бұл туралы тергеуге қатысушылардың және басқа да мүдделі тұлғалардың өтініш білдіруін талап етпейді. Осыған орай, біз көптеген ғалымдар мен практиктердің прокуратураның негізгі қызметі ретінде прокурорлық қадағалауды сақтау туралы айтқан көзқарасын қолдаймыз.

Сот пен прокурор өз функцияларын бір-бірінен тәуелсіз жүзеге асырады, ал соттың бақылау қызметі прокурордың қадағалауын ауыстырып қана қоймайды, қайталамайды. Прокурорлық қадағалау функцияларын сот бақылауына беруге болмайды, өйткені соттың заң бұзушылықтарды анықтау мүмкіндігі прокурорлықпен салыстырғанда айтарлықтай төмен.

Жалпы прокурорлық қадағалау сот рұқсатынсыз жүргізілетін тергеу әрекеттеріне ғана қатысты болуы керек деген пікір бар. Себебі, академик Г.С. Сапарғалиев «сотқа прокурормен өтініштерді алдын ала бекіту тергеушінің процессуалдық тәуелсіздігіне нұқсан келтіреді және уақытты негізсіз ысырап етуге, бюрократиялық қағазбастылыққа әкеп соғады...» деген болатын [5, 210 б.].

Тергеушінің әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне шағымданудағы прокурорлық қадағалау мен сот бақылауының арақатынасы өте екіжақты. Прокурорға және сотқа шағымдану рәсімдері бірін-бірі жоққа шығарып қана қоймай, бірін-бірі толықтырып отырады. Шынында да, шағымдарды қараудың сот тәртібі сотқа дейінгі тергеп-тексеруден бас тарту және қылмыстық істі тоқтату туралы қаулылар, сондай-ақ сотқа қатысушылардың

конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіруі мүмкін өзге де әрекеттер (әрекетсіздік) мен шешімдерді білдіреді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, прокурорлық қадағалаудың, ведомстволық және соттық бақылаудың арақатынасын анықтау кезінде оларды өзара жоққа шығармай, керісінше, бақылаудың осы үш нысанындағы артықшылықтардың ақылға қонымды үйлесімі дұрыс деп қорытынды жасауға болады. Мұндай шешім қылмыстық қудалауды қамтамасыз ету мүдделеріне де, процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға да барынша ықпал етеді.

Тәжірибе көрсеткендей, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі қабылданғанға дейін сотқа дейінгі сатылардағы заңдардың орындалуына сот бақылауы аз болған жоқ. Іс жүргізу нормаларының конституциялық нормаларға сәйкес келмеуі, соттың бақылау функциясын жүзеге асыру тәртібінің егжей-тегжейлі және ойластырылған құқықтық реттелуінің жоқтығы, егер ол заңда қарастырылған болса, сот қызметі оның беделін түсірді, яғни бұл нысанның тиімділігін күрт төмендетті. Бұл олқылықтардың көптеген себептері болды. Мысалы, процесуалист Н.А. Колоколов олардың кейбіреулерін атап көрсетеді:

– біріншіден, істі мәні бойынша қараған кезде олар өздерінің шешімдерімен байланысты болатындықтан көпшілік соттардың сотқа дейінгі тергеу сатысында өйткені сот бақылауын жүзеге асыруға құқығы жоқ;

– екіншіден, қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатыларында сот бақылауының объектісіне қатысты толық, нақты әзірленген тұжырымдама болған жоқ және оның болмай-тындығын;

– үшіншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы сот-сараптамалық бақылау қызметінің шегі туралы мәселе мүлдем зерттелмегендігін;

– төртіншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында олардың құқықтарының дамуына судьялар да қарама-қайшылық танытты, бұл сот қауымдастығы арасында оның рөлі мен орны туралы реформалар басталған кезден-ақ нақты және біртұтас ұстанымның болмауымен байланыстырып атап көрсетті [6, 65 б.].

Бұл мәселелерді шешу, бір қарағанда, сот бақылауын тағайындау мәселесін, оның қылмыстық процестегі сот билігінің функциялары арасындағы орнын, сот бақылауы қызметінің бағыттарын түсінуден бастау керектігі аталып өтті.

Заң әдебиетінде соттың бірден-бір қылмыстық процесуалдық қызметі оның сот төрелігін жүзеге асыруы болып табылатыны жалпы қабылданған деп саналды. Сот бақылауын жүзеге асыру тек сот төрелігін жүзеге асыруға байланысты қарастырылды. Сонымен бірге, әдетте, сот төрелігін жүзеге асыру актісімен – сот үкімі немесе шешімімен қатар оны жүзеге асыру нысаны ретінде жеке ұйғарым шығару танылды. Осыған орай, сот төрелігі түсінігі судьяның тінту, алу, күдіктіні күзетпен ұстау, күзетпен ұстау мерзімін ұзарту туралы тергеу органдарының өтініштерін қараудағы қызметін қамтиды ма деген сұрақ заңды түрде туындайды?

Заң ғылымдарының докторы, профессор С.К. Жүрсімбаев бұл жағдайда сот сот төрелігінің элементі болып табылатын қызметті – алдын ала тергеуді сот бақылауын жүзеге асырады деп есептейді. Ол алдын ала тергеу барысында туындайтын нақты процесуалдық мәселені шеше отырып, сот функцияларын орындайды. Мұндай сұрақтарды (тәркілеу, қамауға алу, т.б. қатысты) сот талқылауы сатысында да шешеді, бірақ мұның «ақиқат» екеніне ешкім күмән келтірмейді. Судьяның азаматтардың конституциялық құқықтарын шектейтін тергеу әрекеттерін жасау туралы шешім қабылдау тәртібі дәл соттық (ресми кездесу, өтінішхат берген лауазымды адамның сөзі, ұсынылған құжаттарды жариялау және зерделеу, жаңа құжаттарды талап ету, шешім қабылдау). Дегенмен, судья тергеу әрекеттерін жүргізу құқығы туралы қаулылар шығара отырып, істі тұтастай шешпейтіндіктен, алдын ала тергеуде тек әділеттілік элементтерінің болуы туралы айтуға болады [7, 113 б.].

Баршамызға белгілі сот төрелігі және сотқа дейінгі тергеу барысында кінәлі адамға жаза қолдану арқылы қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешу түрінде де, қылмыстық қудалау органдары қызметінің заңдылығына және сотқа қатысушылардың құқықтарының сақталуына сот бақылауы түрінде де көрінеді. «Сотқа дейінгі тергеуде сот бақылауы не сот төрелігімен сәйкес келеді (сот сатыларында), не оны жүзеге асырудың ерекше тәсілі бар (сотқа дейінгі өндірісте). Ол сот төрелігі мен сот бақылауының мақсаттарының ұқсастығына негізделеді. Сот төрелігін қылмыстық сот ісін жүргізудің міндеттері мен мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған қызмет ретінде қарастыра отырып, олар: адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, меншікті, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ қылмыстың алдын алу, сот бақылауы институтының мақсаты – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаумен параллельді жүргізеді. Мен бұл негіздемемен дауласқым келеді. Менің ойымша, сот төрелігі мен сот бақылауының қылмыс құрбандары болған адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға және адамды заңсыз және негізсіз айыптаулардан, соттаулардан, олардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуден қорғауға өзара бағытталуы осы нысандардың қатысуын растайды.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы сот бақылауы қызметін сот төрелігін жүзеге асыру деп айтуға болмайды. Бұл ретте сот бақылауын жүзеге асыратын судья сот төрелігі құрылатын қағидаларды басшылыққа алуы тиіс. Қылмыстық процесс құрылатын және жүзеге асырылатын іргелі қағидалардың құрамдас бөлігі болып табылатын қылмыстық істер бойынша сот төрелігінің нысандары. Соттық бақылау қызметі өз мақсаты бойынша құқық қолданушылық сипатта болады.

Профессор Н.Н. Ковтун сот бақылауын «жалпы юрисдикциядағы соттарда сот төрелігін жүзеге асырудың ерекше нысаны» деп анықтайды [8, 72 б.].

Жалпы «сот бақылауын сот төрелігін жүзеге асырудың ерекше нысаны ретінде бағалауға қарсылық білдіреді». Ол сотқа дейінгі тергеу сатысында соттың өкілеттіктеріне тәуелсіз мән бермейтін ұстанымын сыни тұрғыдан бағалайды және өзара байланысты екі сот функцияларын шектеудің негізгі критерийлерін анықтайды: сот актісін шығару кезінде кінә және жауапкершілік мәселесін шешу; сот бақылауы барысында қабылданған шешім соттың түпкілікті актісіне қатысты көмекші жүктемені алып, сот төрелігінің функциясына кірмейтін сотқа дейінгі тергеп-тексеру мәселелеріне қатысты болса; сот бақылауы функциясын жүзеге асыру сотқа дейінгі тергеп-тексеру стандарттарын қалыптастырады және сотқа кейіннен сот төрелігі актісіне негіз болатын дәлелдемелер жүйесін құруға қатысуға мүмкіндік береді.

Процесуалист Н.А. Колоколов соттың бақылау функциясы бірқатар себептер бойынша келесі негіздер бойынша сот төрелігіне бағынышты деп танылуы керек деп дәлелдеп көрсетеді:

- аталған дүниені – сот органы және жалғыз сот төрелігі органы жүзеге асырады;
- бақылау функциясын жүзеге асыру заңда көзделген нысандарда, онда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады;

- конституциялық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бұлтартпау шарасын таңдау туралы, жекелеген тергеу әрекеттерін жасауға санкция беру туралы қаулылар қабылдау кезінде не сот процесінде жасалған әрекеттер мен шешімдердің заңдылығы мен негізділігін тексеру кезінде көрсетілетін сот бақылауының түрлерін айқындайды. анықтау органының, тергеушінің және прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеру;

- қылмыстық іс жүргізу заңнамасы сотқа дейінгі тергеп-тексеруге қатысушылардың өтінішхаттары, арыздары немесе шағымдары болған кезде соттың бақылау функциясын жүзеге асыру тәртібін де айқындады;

- заңнамада сот бақылауының кезеңдері де көрсетілген: олардың *біріншісі* – сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында болса, ал *екіншісі* – осы кезеңнің соңында іс сотқа түскен кезде, оны сотқа тағайындау мәселелері шешілген кезде жүзеге асырылады. сот отырысында тыңдау шешіледі.

Қылмыстық процестің алдағы кезеңіне қатысты – сот талқылауы. алдын ала тергеудегі сот бақылауы іс-шаралары нақты қылмыстық іс бойынша сот төрелігін жүзеге асыруға жағдай жасайды. өйткені тергеу органдары мен прокурордың жіберген қателері мен заң бұзушылықтары жойылады. бұл қылмыстық процестің сот сатыларында істің қалыпты қозғалысына кедергі келтіреді.

Осылайша, сотқа дейінгі тергеп-тексерудегі соттық бақылау қылмыстық процестің орталық сатысы ретінде өзіндік процесуалдық және құқықтық сүзгі рөлін атқарады, соның арқасында заң бұзушылықтарды анықтауға және жоюға, адамның құқықтары мен бостандықтары, оның ішінде конституциялық, қылмыстық іс қаралғанға және шешілгенге дейін, мәні бойынша. Сот ісін жүргізуде сот бақылау функциясы да жүзеге асырылады, бірақ түбегейлі жаңа деңгейде, әртүрлі жағдайларда және фактілік және құқықтық мәселелердің кең жағдайлары бойынша әлдеқайда кең ауқымда жүзеге асырылады.

Сот төрелігін процесуалист Н.М. Чепурнова сот билігін жүзеге асырудың жалғыз емес, маңызды нысаны ретінде анықтайды. Сот билігі сот төрелігі, жоғары тұрған соттардың төмен тұрған соттарға сот қадағалауы, сот әкімшілігі, сот бақылауы, сот конституциялық бақылауы сияқты конституциялық-құқықтық нысандарда жүзеге асырылады [9, 75 б.] деп атап кетеді.

Сот бақылауының алдында заңды қолданудағы бұзушылықтардың алдын алу немесе анықтау міндеті тұр. Осыған орай, зерттеуші Л.Н. Масленникова Сот бақылауының мәнін талдай отырып, бұл сот билігін жүзеге асырудың, заңдардың сақталуын және сайып келгенде, қоғамда дұрыс заңдылықтың сақталуын қамтамасыз ететін нысандардың бірі деген қорытындыға келді.

Сотқа дейінгі тергеу органдарының және прокуратураның қылмыстық қудалау функцияларын орындауы, тергеуші мен прокурордың мүдделерінің өзара тәуелділігі олардың құқық қорғау қызметінің тиімділігін төмендетеді.

Үнемі қылмыстық процесуалдық заңнамасын анықтау мен тергеудегі сот бақылауының жаңа құқықтық институтын құрайтын нормалармен толықтыру жөніндегі ұсыныстарды алға тартқан және қорғаған авторлардың осы саладағы прокурорлық қадағалаудың сақталуын жоққа шығармағанына назар аударады.

Отандық қылмыстық сот ісін жүргізуді бақылаудың (қадағалаудың) әртүрлі нысандарының – прокурорлық, ведомстволық және соттың табысты үйлесімімен ерекшеленеді. Бұл нысандар бұрыннан белгілі және мойындалды: олардың жиынтығында қылмыстарды сәтті ашу және кінәлілерді қылмыстық жауапкершілікке тартумен қатар, қылмыстық процеске тартылған азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға кепілдік берді.

Отандық қылмыстық сот ісін жүргізу бақылаудың (қадағалаудың) әртүрлі нысандарының – прокурорлық, ведомстволық және соттың табысты үйлесімімен ерекшеленеді. Бұл нысандар бұрыннан белгілі және мойындалды: олардың жиынтығында қылмыстарды толық, объективті ашу және кінәлілерді қылмыстық жауапкершілікке тартумен қатар, қылмыстық процеске тартылған азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға кепілдік берді.

Соңғы өзгерістерге орай, прокурорлық қадағалау мен ведомстволық бақылаудың басым болғанына, ал сот бақылауы, әдетте, айыптау қорытындысымен сотқа келіп түскен қылмыстық істі тексерумен шектелгеніне қарамастан, қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатыларында соттың өкілеттіктері айтарлықтай кеңейді. Конституцияға және Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес соттарға алдын ала тергеуге, сондай-ақ анықтауға қатысты бірқатар бақылау функциялары жүктелген. Сот тәжірибесінің бұл түрінің кенеюі конституциялық мемлекетте соттың прокурорға қарағанда адам құқықтарының алдын ала тергеу кезіндегі сенімді кепілі болуымен түсіндіріледі. Қадағалау мен бақылауды саралаудың ең өткір мәселесі прокуратураның жалпы қадағалау қызметінде көрініс тапты.

Аталған мәселені шешу тек теория үшін ғана емес, сонымен бірге прокурорлық функцияларды іс жүзінде жүзеге асыру үшін де заң шеңберінде маңызды болып табылады. Себебі ол, біріншіден, прокурордың орны туралы мәселені зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, мүмкіндік береді, (сот) мемлекеттік механизмдегі қызмет, прокурорлық қызметті мемлекеттік (сот қызметі) қызметтің басқа түрлерінен, атап айтқанда бақылау сияқты түрлерінен ажырату, олардың өзара байланысын, заңдылықты қамтамасыз етудегі рөлін көрсету және осы негізде прокуратура мен қадағаланатын органдар мен ұйымдар арасындағы қарым-қатынасты дұрыс құруға өз ықпалын тигізеді; екіншіден, прокуратура органдарының күш-жігерін қоғам мен мемлекет мүддесі үшін басым салаларға шоғырландыру арқылы

қадағалаудың тиімділігі мен тиімділігін айтарлықтай арттыру: үшіншіден, өмірдің белгілі бір саласындағы заңдылық жағдайы үшін прокурорлардың жауапкершілігінің шекарасын нақты белгілеу.

Қорытынды. Заң әдебиетінде қадағалау мен бақылаудың арақатынасы мәселесіне аса назар аударылған. Сондықтан сот бақылауы мен прокурорлық қадағалаудың аражігін ажыратуды мынадай критерийлерге негіздеді: «мемлекеттік құрылыстың белгілі бір кезеңінде осы немесе басқа органның шешілуі үшін құрылған негізгі міндет; тиісті бақылау және қадағалау органдарының өкілеттіктерінің сипаты; олардың әрқайсысының мемлекет органдары жүйесінде алатын орны. Оның ойынша, прокуратураның басты міндеті – заңдардың дәл және тұрақты орындалуын қамтамасыз ету, демек, прокуратура қадағалаушы органдардың қызметіне тек заңдылық тұрғысынан баға береді. Сот бақылау органдары үшін бұл, ең алдымен, нормативтік құқықтық актілердің нақты орындалуын тексеру, қызмет нәтижелерінің саны мен сапасын, басқару құралдары мен әдістерін таңдаудың орындылығын бағалау болып табылады. Анықталған бұзушылықтарды жою және кінәлілерді жазалау үшін бұл органдарға прокуратурада жоқ әкімшілік өкілеттіктер берілген. Сол сияқты прокурорлық қадағалау бақылау қызметінің басқа түрлерінен де шектелген.

Сот бақылауы мұндай қасиеттерге ие емес, сотқа дейінгі тергеу органы немесе прокурор ол, бір жағынан, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қылмыстық процесстік кодексіне сәйкес іс жүргізушілік мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы шешім қабылдау кезінде жүзеге асырылады. сот шешімін (қамауға алу, тінту және т.б.) талап етеді, екінші жағынан адамның, азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін бұзу туралы шағым түскен кезде сот бақылауы әрбір нақты жағдайда қажет.

Сонымен, сот бақылауы сотқа дейінгі тергеу органдарының әрекеттеріне, азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың қажетті кепілі болып табылады.

Дегенмен, біздің ойымызша, әдіс ақиқаттың теориялық және тәжірибелік даму жолы болып табылады. Процессуалдық бақылау мен қадағалауды зерттеушілер көбінде нысандар мен әдістерді анықтайды. Өйткені нысан бақылау және қадағалау қызметінің мазмұны қалай ұйымдастырылғанын айқындап көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы/ 995 жылғы 30-тамызда республикалық референдумда қабылданған. [Электрондық ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Жүзінген күн: 17.08.2023).
2. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020_ . (Жүзінген күн: 17.08.2023).
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық – процесстік кодексі. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күн: 17.08.2023).
4. Козак Д.Н. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Российский судья. – 2001. №10. – С.14 – 19.
5. Сапарғалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: академический курс. – Алматы: Жеті жарғы, 2002. – 730 с.
6. Колоколова Н.А. Судебный контроль на предварительном расследовании (сравнительно-правовое исследование). - Курск, 2007. – 132 с.
7. Журсимбаев С.К. Прокурорский надзор в Казахстане: учебник. – Алматы: ИК «НАС», 2014. – С. 304 .
8. Ковтун Н.Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России. Н. Новгород, 2012. – С. 143.
9. Чепурнова Н.М. Судебный контроль в Российской Федерации: проблемы методологии, теории и государственно-правовой практики. Ростов-на-Дону, 2019. – С. 176.

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ: 10.01.11
УДК: 340.115

10.51889/2959-6181.2023.73.3.012

Толеубекова Б.Х.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹, Хведелидзе Т.Б.^{*1}

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

**ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ДО 2030 ГОДА ПО ВОПРОСАМ
ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация

Вопросы высшего и послевузовского юридического образования в Республике Казахстан всегда вызвали повышенный интерес всех слоев населения страны. История формирования, становления и развития юридического образования в советский период развития права во всех союзных республиках бывшего СССР характеризуется признаками плановости, распределением квот, обязательным трудоустройством по специальности всех выпускников вузов и факультетов университетов, осуществлявших подготовку юристов высшей квалификации. Ситуация изменилась начиная с момента распада СССР и суверенизации бывших союзных республик, включая Казахстан, и утверждения ими статуса самостоятельных государств. Укрепление института частной собственности повлекло приватизацию вузов, а также открытие новых, которые в условиях молодого рынка высшего образования достаточно быстро определились в перечнях специальностей, пользующихся наибольшим спросом среди потенциальных абитуриентов. Превалирующее большинство частных вузов осуществляет подготовку юристов высшей квалификации. Однако надлежащее качество юридического образования не обеспечивается в полном объеме. В создавшейся ситуации приобретает актуальность приоритет, обозначенный в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, связанный с изменением подходов к стратегии подготовки юристов высшей квалификации.

Ключевые слова: высшее юридическое образование, Концепция правовой политики РК, стратегия подготовки юристов высшей квалификации.

Б.Х. Толеубекова¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, Т.Б. Хведелидзе^{*1}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ 2030 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ
ЗАҢГЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ**

Аннотация

Қазақстан Республикасындағы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі заңгерлік білім беру мәселелері әрдайым ел халқының барлық топтарының жоғары қызығушылығын тудырды. Бұрынғы КСРО-ның барлық одақтас республикаларында құқық дамуының кеңестік кезеңінде заң білімінің қалыптасу, қалыптасу және даму тарихы жоспарлылық белгілерімен, квоталарды айқындаумен, жоғары білікті заңгерлерді даярлауды жүзеге асырған университеттердің жоғары оқу орындары мен факультеттерінің барлық түлектерінің маман-

дығы бойынша міндетті жұмысқа орналасуымен сипатталады. Жағдай КСРО ыдыраған және Қазақстанды қоса алғанда бұрынғы одақтас республикалардың егемендігі және олар дербес мемлекеттердің мәртебесін бекіткен сәттен бастап өзгерді. Жеке меншік институтын нығайту ЖОО-ларды жекешелендіруге, сондай-ақ жоғары білім берудің жас нарығы жағдайында әлеуетті талапкерлер арасында сұранысқа ие мамандықтар тізбесінде тез анықталатын жаңаларын ашуға әкелді. Жеке жоғары оқу орындарының басым көпшілігі жоғары білікті заңгерлерді даярлауды жүзеге асырады. Алайда заң білімінің тиісті сапасы толық көлемде қамтамасыз етілмейді. Қалыптасқан жағдайда Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында белгіленген, жоғары білікті заңгерлерді даярлау стратегиясына көзқарастардың өзгеруіне байланысты басымдық өзектілікке ие болады.

Түйін сөздер: жоғары заң білімі, ҚР құқықтық саясат тұжырымдамасы, жоғары білікті заңгерлерді даярлау стратегиясы.

*B.Kh. Toleubekova¹, Zh.Yu. Sailibaeyva¹, T.B. Khvedelidze¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University*

WAYS TO REALIZE THE CONCEPT OF LEGAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN UNTIL 2030 ON THE ISSUES OF LEGAL EDUCATION

Abstract

The issues of higher and postgraduate legal education in the Republic of Kazakhstan have always caused increased interest of all segments of the population of the country. The history of formation, establishment and development of legal education in the Soviet period of development of law in all union republics of the former USSR is characterized by signs of plannedness, determination of quotas, mandatory employment in the specialty of all graduates of universities and university faculties that trained lawyers of higher qualification. The situation has changed since the collapse of the USSR and the sovereignty of the former union republics, including Kazakhstan, and their assertion of the status of independent states. Strengthening of the institution of private property entailed privatization of HEIs, as well as opening of new ones, which in the conditions of the young market of higher education quickly enough determined the lists of specialties in the highest demand among potential entrants. The prevailing majority of private higher education institutions train lawyers of the highest qualification. However, the proper quality of legal education is not fully ensured. In the current situation, the priority outlined in the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, associated with a change in approaches to the strategy of training lawyers of higher qualification, becomes relevant.

Keywords: higher legal education, Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan, strategy of training of lawyers of higher qualification.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках программы исследования по проекту «Образовательное право: методологические основы обязательного компонента педагогических специальностей», финансируемому из бюджета НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» (2023г.).

Введение. В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в Разделе 1 «Анализ текущей ситуации» указывается: «Восстановление качества юридического образования является принципиальным условием устойчивого развития правовой системы Казахстана» [1, с. 4] (далее – Концепция). Связь и обусловленность устойчивости правовой системы страны с качеством юридического образования ко многому обязывает.

Интерпретация приведенного из Концепции тезиса позволяет относить проблемы качества юридического образования к проблемам государственного значения. В ряде документов отраслевого министерства констатировалось снижение качества подготовки юридических кадров. Отмечалась тенденция к объяснению данного фактора в основном двумя обстоятельствами: 1) снижением уровня требований, предъявляемых к претендентам на получение высшего юридического образования; 2) значительным увеличением количества вузов, осуществляющих подготовку юристов высшей квалификации. При этом гораздо реже упоминались, на наш взгляд, основные причины – слабость материально-технической базы, обслуживающей правовые специальности, и недостаточный уровень профессорско-преподавательского состава, непосредственно осуществляющего обучение, воспитание и формирование личности будущих юристов.

За прошедшие два года реализации положений Концепции в сфере юридического образования мало что изменилось. Так, в Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 2 сентября 2022 года самостоятельный Раздел V «Закон и порядок» был посвящен правовым приоритетам во всех отраслях национальной системы права [2]. Очевидно, что разработка целого ряда новых законодательных актов потребовала усилий не только заинтересованных ведомств, но и широкого круга юристов, осуществляющих научно-исследовательскую деятельность как в рамках программно-целевого, так и грантового финансирования. Кроме того, вузовские профессорско-преподавательские составы внесли свои научно обоснованные предложения по вопросам усовершенствования действующего законодательства. Сохранение надлежащего уровня профессионализма юристов требует не только систематического повышения квалификации правоведов, но и в целом повышения качества вузовского образования по юридическим специальностям.

На постсоветском пространстве в бывших союзных республиках созданы и функционируют государственные юридические вузы, например, в Кыргызской Республике – Кыргызская государственная юридическая академия КГЮА), насчитывающая 7 факультетов; в Узбекистане – Ташкентский государственный юридический университет (ТГЮУ); в Республике Таджикистан – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики; в Республике Туркменистан – Институт государства, права и демократии Туркменистана.

В Республике Казахстан в период с 14 марта 1994 года по 23 октября 2001 года существовала Казахская государственная юридическая академия (КазГЮА). Краткая история КазГЮА такова: 14 марта 1994 года был создан Казахский государственный юридический институт Министерства юстиции Республики Казахстан; затем, 5 ноября 1996 года институт был преобразован в Казахский государственный юридический университет (КазГЮУ); позднее, 14 февраля 2000 года статус КазГЮУ изменился – он стал Казахской государственной юридической академией (КазГЮА); 24 октября 2001 года КазГЮА была акционирована и исключена из списка государственных вузов. Истинные причины такого преобразования авторам неизвестны. Но факт остается фактом: единственный самостоятельный государственный юридический вуз Казахстана стал коммерческой образовательной организацией.

В современных условиях политика в области высшего юридического образования направлена на сужение этой сферы путем профилизации государственных вузов, в которых функционируют юридические факультеты и институты. От профилизации выигрывают только вузы частного сектора экономики. О степени соответствия качества юридического образования предъявляемым требованиям, осуществляемого негосударственными вузами, отраслевым ведомствам хорошо известно. Как нам представляется, предпринимаемые подходы к решению проблем качества юридического образования в Казахстане могут быть оценены как недостаточно эффективные.

Материалы и методы исследования. В качестве материалов использованы данные официальной статистики по кругу исследуемых вопросов, положения Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, приоритеты, указанные в ряде Посланий Президента Республики Казахстан народу Казахстана, связанные с юридическим образованием.

В работе применены следующие методы исследования: 1) общеправовые: диалектический, сравнительно-правовой анализ, статистический метод; 2) частноправовые: интерпретационный метод, авторское видение и др.

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [3] по состоянию на 12 декабря 2022 года в Казахстане осуществляло высшую образовательную деятельность 83 университета, включая исследовательские, 16 академий, 12 институтов, консерваторий, высших школ, высших училищ, 9 национальных вузов. Были представлены различные формы собственности: государственная – 23,8%; частная – 74,6%; иностранные вузы – 1,6% от общего количества вузов. По формам получения высшего образования из 575,5 тыс. обучаемых: по очной форме – 90,6 %; по заочной форме – 7,3%; по вечерней форме – 2,1%.

На начало 2022/2023 учебного года обучалось студентов по специальностям:

- педагогические науки – 28,3%;
- бизнес, управление и право – 17,1%;
- инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли – 16,8%;
- здравоохранение и социальное обеспечение (медицина) – 8,4%;
- информационно-коммуникационные технологии – 8,1%;
- искусство и гуманитарные науки – 5,4%;
- услуги – 4,7%;
- естественные науки, математика, статистика – 3,9%;
- социальные науки, журналистика, информация – 3,0%;
- другие – 4,3%.

Если исходить из того, что в целом в Казахстане насчитывалось 120 вузов (без специальных вузов МВД РК, Министерства обороны РК), в которых на начало 2022/2023 учебного года обучалось 575, 5 тыс. студентов, то распределение вузов и обучающихся по регионам Казахстана характеризуется большой неравномерностью, что наглядно представлено в приведенной ниже таблице (табл. 1).

Таблица 1.

Сведения о количестве вузов Казахстана и обучаемых в них студентах по регионам (по состоянию на 12 декабря 2022 года)

№	Наименование региона (город, область)	Количество вузов	Количество обучаемых студентов (тыс.)
1.	г. Алматы	42	172,2
2.	г. Шымкент	8	82,8
3.	г. Астана	15	62,8
4.	Карагандинская обл.	9	41,2
5.	Восточно-Казахстанская обл.	7	32,2
6.	Западно-Казахстанская обл.	4	26,9
7.	г. Актюбинск	6	24,9
8.	Жамбылская обл.	2	22,4
9.	Костанайская обл.	6	18,4
10.	Павлодарская обл.	4	16,7
11.	Туркестанская обл.	3	13,2
12.	Кызылординская обл.	3	12,5
13.	Акмолинская обл.	4	12,0

14.	Атырауская обл.	3	11,8
15.	Алматинская обл.	2	11,6
16.	Северо-Казахстанская обл.	2	7,3
17.	Мангистауская обл.	2	6,6
	Всего:	120	575,5

Показатели по городу Алматы – самые высокие, почти в три раза ниже в Астане. Юридическое образование осуществляет преобладающее большинство вузов этих городов. При этом необходимо учитывать то обстоятельство, что в свое время Казахская государственная юридическая академия дислоцировалась в городе Алматы. После неоднократных преобразований, став частным вузом, в статусе университета КазГЮУ передислоцировался в столицу Казахстана город Астану.

Таким образом, юридические и инженерные специальности по степени своей востребованности в образовательном пространстве находятся в относительно сбалансированном состоянии. Значительный рост спроса на получение высшего образования по педагогическим специальностям во многом объясняется изменением государственных подходов к школьному образованию, в том числе значительным увеличением заработной платы школьных педагогов.

Ключевой приоритет, обозначенный в Концепции, сформулирован в следующей редакции: «Профессия юриста – одна из немногих профессий, подготовку специалистов по которым могут осуществлять только отечественные высшие учебные заведения», - и далее: – «Неизбежным следствием тесной связи юридической профессии с национальным законодательством является необходимость иметь собственный профессорско-преподавательский состав и собственную учебно-методическую базу» [1, с.4]. Действительно, наша казахстанская система права может быть правильно воспринята, по достоинству оценена только отечественными правоведами. Иностранцам наше национальное право не нужно ни в практическом, ни в теоретическом смыслах. Зарубежное юридическое образование не найдет в Казахстане практического применения, а для сравнительного исследовательского направления все равно необходимо знание казахстанского законодательства. В силу этих соображений обособленность юридического образования, его жесткая отечественная обусловленность, привязанность к казахстанской сфере права – отчасти объясняет высокий уровень востребованности получения высшего юридического образования именно в Казахстане, тогда как иные специальности, особенно цикл естественных и точных наук, медицина, инженерия, информационно-коммуникационные отрасли и другие специальности, - более универсальны по отношению к иностранным условиям получения образования (латынь во всех уголках мира, как и анатомическое строение тела человека, воспринимается врачами одинаково, математику, физику и химию во всем мире объединяет язык символов и знаков, созданных учеными разных времен и разных стран и т. д.). Отсюда, зарубежное образование по большому перечню специальностей относительно легко адаптируется к нашим казахстанским условиям работы и науки. Но, как отмечено в Концепции, в отношении юридического образования ситуация складывается иная.

Акцент на обязательных компонентах отечественного высшего юридического образования в виде собственного профессорско-преподавательского состава и собственной учебно-методической базы – представляется само собой разумеющимся следствием выполнения условия подготовки юридических кадров непременно в условиях казахстанских вузов. Реализация данного приоритета сопряжена с комплексом организационно-управленческих мер, связанных с эффективным контролем за качеством высшего юридического образования. Решение этой проблемы мы усматриваем в дальнейшем шаге по обособлению юридического образования путем возврата к ранее существовавшей практике – созданию государственного высшего юридического вуза с ведомственным его подчинением Министерству юстиции Республики Казахстан. Предлагаемый подход не препятствует функционированию юриди-

ческих факультетов при вузах любой формы собственности. Конкурентная среда скажется на объективном разрешении вопроса о предпочтениях, которые сформируются у потенциальных абитуриентов в части выбора вуза, в котором они намерены получить высшее юридическое образование.

Элементами конкуренции должны быть не только форма собственности, вид вуза (университет, академия, высшая школа), но и образец заключительного документа – диплома об образовании. Частный вуз должен иметь свой собственный образец, в отличие от государственного образца, который должен выдаваться только государственным вузом. Кроме того, выдача государственных грантов частным вузам должна быть дозированной. Образовательный грант не должен выступать в качестве финансового поплавок частного вуза. Образовательный грант, выдаваемый частному вузу, должен быть подтвержден максимальным трудоустройством выпускников по полученной специальности, высокими отзывами работодателей о качественных характеристиках выпускников, соответствием всем обязательным требованиям вузовского образования.

Основные выводы и предложения

1. Приоритет Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в части подготовки юридических кадров в настоящее время не обеспечен надлежащей программой своей реализации.

2. Одним из подходов к реализации приоритета, направленного на повышение качества юридического образования, на обеспечение эффективной связи юридической профессии с национальным законодательством, является создание самостоятельного юридического вуза в государственном секторе экономики по аналогии с практикой стран постсоветского пространства, в которых подготовку юристов осуществляют государственные юридические университеты или академии.

3. Одновременно учредить собственные образцы дипломов о высшем образовании вузам, относящимся к негосударственному сектору экономики. Тем самым в определенной степени устранить уравниловку между частным и государственным секторами экономики.

4. При выдаче образовательных грантов применять жесткие критерии к оценке качества предоставляемых образовательных услуг в отношении всех видов вузов независимо от формы собственности.

Список литературы:

1. *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента РК К.-Ж. К. Токаева от 15.10.2021 г. № 674//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 04.09.2023 г.).*

2. *Токаев К.-Ж. К. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество. – Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 2 сентября 2022 года.//akorda.kz/ru/ (дата обращения: 05.09.2023 г.).*

3. *Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан//stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics (дата обращения: 05.09.2023 г.).*

Хведелидзе Т.Б.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹, Толеубекова Б.Х.¹.

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

О РАЗУМНЫХ СРОКАХ ПОДГОТОВКИ ЮРИСТОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ПРИОРИТЕТОВ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ДО 2030 ГОДА

Аннотация

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года по вопросам повышения качества юридического образования и укрепления связи юридической профессии с национальным законодательством обозначен следующий приоритет: совершенствование образовательной программы высшего юридического образования. Процесс совершенствования образовательных программ применительно к любому направлению подготавливаемых специалистов не ограничен. В динамично меняющейся действительности этот процесс носит непрерывный и постоянный характер. Проблема в особенностях юридической профессии. Достаточно полно и качественно освоить и усвоить огромный отечественный законодательный массив в академических строгих рамках бакалавриата и кредитной системы практически невозможно. Законодательный массив имеет тенденцию к постоянному увеличению и расширению. А совершенствовать образовательные программы только путем сокращения времени на изучение правовых дисциплин или отказа от одних дисциплин в пользу новых нерационально.

Авторы предлагают иной подход к решению проблем в сфере юридического образования, которые с годами становятся все более острыми.

Ключевые слова: высшее юридическое образование, особенности юридической профессии, образовательные программы.

Т.Б. Хведелидзе.¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, Б.Х. Толеубекова¹.

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНЫҢ ЗАҢҒЕРЛЕРІН ДАЯРЛАУДЫҢ ОРЫНДЫ МЕРЗІМДЕРІ ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАМАНЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ ТҮРҒЫСЫНДА БІЛКІТІЛІК ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ 2030 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫ

Аңдатпа

Заң білімінің сапасын арттыру және заң мамандығының ұлттық заңнамамен байланысын нығайту мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында мынадай басымдық белгіленген: жоғары заң білімінің білім беру бағдарламасын жетілдіру. Даярланатын мамандардың кез келген бағытына қатысты білім беру бағдарламаларын жетілдіру процесі шектелмеген. Қарқынды өзгеріп отыратын шындықта бұл процесс үздіксіз және тұрақты сипатта болады. Мәселе заң мамандығының ерекшеліктерінде. Бакалавриат пен кредиттік жүйенің академиялық қатаң шеңберінде үлкен отандық заңнамалық массивті жеткілікті түрде толық және сапалы игеру және игеру іс жүзінде мүмкін емес. Заңнамалық алаптың тұрақты ұлғаю және кеңейту үрдісі бар. Ал білім беру бағдарламаларын құқықтық пәндерді зерделеу уақытын қысқарту немесе жаңасының пайдасына бір пәннен бас тарту арқылы ғана жетілдіру ұтымсыз.

Авторлар заң білімі саласындағы мәселелерді шешудің өзгеше тәсілін ұсынады, олар жылдар өткен сайын өткір болып келеді.

Түйін сөздер: жоғары заң білімі, заң мамандығының ерекшеліктері, білім беру бағдарламалары.

T.B. Khvedelidze¹, Zh.Yu. Sailibaeva¹, B.Kh. Toleubekova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

ON REASONABLE TIMEFRAMES FOR THE TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED LAWYERS IN THE CONTEXT OF THE PRIORITIES OF THE CONCEPT OF OF LEGAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN UNTIL 2030

Abstract

The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 on the issues of improving the quality of legal education and strengthening the connection of the legal profession with the national legislation outlines the following priority: improvement of the educational programme of higher legal education. The process of improvement of educational programmes in relation to any direction of prepared specialists is not limited. In a dynamically changing reality, this process is continuous and constant. The problem is the peculiarities of the legal profession. It is practically impossible to master and assimilate the huge domestic legislative array in the academic strict framework of the bachelor's degree and credit system. The legislative array tends to constantly increase and expand. And it is irrational to improve educational programmes only by reducing the time for studying legal disciplines or abandoning some disciplines in favour of new ones.

The authors propose a different approach to solving problems in the field of legal education, which are becoming more and more acute over the years.

Keywords: higher legal education, peculiarities of the legal profession, educational programmes.

Благодарность: Статья подготовлена при финансовой поддержке НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» (грант по проекту: «Образовательное право: методологические основы обязательного компонента педагогического специалитета» - 2023 г.)

Введение. Юридическая профессия всегда относилась к той категории специалистов высшей квалификации, которая пользовалась повышенным спросом во всех направлениях и сферах жизни и деятельности общества, государства в целом. Данное обстоятельство объясняет в определенной степени высокий социальный спрос на высшее юридическое образование. Данный спрос сохраняет свою актуальность начиная с советского периода развития государственности и по сегодняшний день. Наряду с этим, все более обостряется вопрос о полноценном трудоустройстве выпускников юридических факультетов вузов по полученной специальности. Образовательные программы на уровне бакалавриата не позволяют выпускникам рассчитывать на карьерный рост. Бакалавр-юрист может рассчитывать на получение работы, не связанной ни с судейской, ни с прокурорской, ни с адвокатской профессиями. Спектр выбора у юриста с квалификацией бакалавра невелик: юрист-консультант, судебный исполнитель, секретарь судебного заседания, медиатор, участковый инспектор и т. п. При этом высшее юридическое образование – один из дорогостоящих образовательных процессов. Дальнейшее карьерное продвижение по юридической профессии требует получения степени магистра, что доступно не каждому выпускнику бакалавриата.

Приоритет, обозначенный в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее – Концепция» [1, с. 4], обусловленный необходимостью обеспечения тесной связи юридической профессии с национальным законодательством, предполагает два способа достижения поставленной цели:

1) наличие собственного профессорско-преподавательского состава и собственной учебно-методической базы;

2) совершенствование образовательной программы высшего образования.

В современных условиях необходимости соблюдения параметров, предъявляемых Болонским процессом, и правил кредитной технологии высшего образования, применение названных выше способов проблемы повышения качества высшего юридического образования в Казахстане в полном объеме не решает.

Материалы и методы исследования. В качестве материалов использованы положения нормативных правовых актов по вопросам высшего образования, представленных на международном и республиканском уровнях, а также ведомственные предписания, регулирующие порядок учебно-методического обеспечения по направлениям бакалавриата. Для обоснования отдельных подходов, предпринятых авторами настоящей работы, использованы данные официальной статистики.

Методы исследования составляют комплекс традиционных подходов, проверенных юридической наукой и обеспечивающих объективность оценки полученных результатов. В числе таких методов: диалектический и статистический подходы, системность, научная обоснованность, историко-правовой анализ, привлечение данных из нарративных источников.

Результаты и их обсуждение. По данным КазИНФО, количество вузов в Казахстане имеет тенденцию к сокращению. И это относится как к государственному, так и частному секторам экономики. По состоянию на 2019 год в Казахстане подготовку юристов высшей квалификации осуществлял 71 вуз. В 2021 году их количество снизилось до 59 вузов. За период с 2018 по 2022 годы было подготовлено 82 тысячи юристов [2]. На конец 2021/2022 учебного года в Казахстане обучалось 45 тысяч студентов по направлению «Право». В среднем ежегодный выпуск юристов составлял 16 400 юристов на примерно 20 миллионов казахстанского населения. Опять же усредненный подсчет показывает, что на 100 тысяч казахстанцев ежегодно приходится 82 юриста-выпускника.

Бывший Министр МОН РК Аймагамбетов в мае 2022 года озвучил конкретные меры, предпринятые в то время еще функционировавшим Министерством образования и науки РК для реального сокращения количества вузов и объемов подготовки юристов. В числе таких мер были названы следующие:

а) увеличение порогового балла ЕНТ (Единого национального тестирования) для поступления в вуз (с 50 - и баллов рост до 75 - и баллов);

б) возросло требование к вузам, состоящее в разработке и реализации не менее 3-х образовательных программ по подготовке юристов;

в) подавляющая часть профессорско-преподавательского состава по юридической специальности должна иметь минимум 5-летний практический опыт;

г) вузам необходимо проходить международную лицензию;

д) в перспективе планировалось закрыть еще 30 вузов и колледжей [2].

Эти меры привели к ожидаемым результатам, а именно к значительному сокращению вузов, осуществляющих подготовку юристов, а значит и к соответствующему сокращению количества ежегодных выпусков специалистов в области права.

Однако эти меры не соответствуют приоритету Концепции, реализация которого состоит в достижении высокого качества юридического образования, усовершенствовании учебно-

методической базы образовательного процесса, формировании и воспитании собственного профессорско-преподавательского состава. Так, преподаватель с 5-летним опытом работы в практической сфере – это, как показывает небольшая вузовская практика в данной части, выливается в формальное участие в учебном процессе (практик-юрист есть в расписании, но в силу огромной занятости по основному месту работы занятия за него ведут штатные преподаватели, не получая за это зарплаты), либо это практик, который не смог состояться в своей профессии и не представляет кадровой ценности ни как практик, ни как преподаватель. Есть еще одна форма, направленная на соблюдение данного требования, – это гостевая лекция с приглашением опытного, знающего право юриста. Но это всего лишь два часа занятий, которые зачастую плавно переходят в конференцию в вопросно-ответной форме. Эта форма дает лучшие результаты в конце семестра, когда студенты уже изучили основные темы учебного курса. Приглашать на преподавательскую работу слабых или случайных практиков ради соблюдения формального требования не имеет смысла.

Нет ясности в вопросе о получении международной лицензии при осуществлении подготовки юридических кадров. В чем стратегический смысл этого требования, если зарубежное право не отвечает системе и структуре казахстанского национального права? В Концепции четко и ясно констатируется, что казахстанского юриста высшей квалификации может подготовить только и исключительно казахстанский вуз. И это действительно так. Какому зарубежью нужно наше национальное законодательство и право? Только небольшому количеству дипломатов и консулов, работающих в Казахстане. Для восприятия международных правовых стандартов и их имплементации в нашу правовую систему гораздо нужнее не международная лицензия, а сильный научно-педагогический корпус. Как нам представляется, требование о наличии международной лицензии – это трудно преодолимое препятствие на пути к получению права на подготовку юристов высшей квалификации.

Иные меры также не имеют отношения к качеству вузовской подготовки юристов. Повышение порогового балла ЕНТ – это мера повышения качества полученного абитуриентом среднего образования. Однако это вовсе не означает участия университета в повышении качества подготовки юристов.

По результатам исследований, проведенных казахстанцами М.Г. Аубакировым и Э.П. Хисамутдиновой, интерес представляет зарубежный опыт подготовки юристов. Так, ими представлена следующая таблица в разрезе данных по пяти странам (США, Великобритания, ФРГ, Россия, Республика Корея) по состоянию на 2014 год [3, с. 80] (табл. 1).

Таблица 1.

Наименование страны	Общее количество юристов на текущую дату (2014 год)	Общее количество выпускников с юридическим образованием в 2014 году	Количество юристов на 100 тыс. чел. населения
Казахстан	250 000 (подготовленных юристов с 2003 по 2014 гг., фактически намного больше)	18 000	1 457
США	1200 000	40 000	372
Великобритания	145 600	17 500	22
ФРГ	158 426	н/д	195
Россия	1500 000	150 000	1024
КНР	271 452	н/д	21

Авторы приведенной выше таблицы оговаривают, что данные собраны из различных источников и являются приблизительными в связи с отсутствием точной статистической

информации. Независимо от этого, по приведенным данным можно составить представление о состоянии дел, которые складывались в 2014 году. Если учесть, что в 2014 году численность населения Казахстана составляла 17 млн.290 тыс. человек, то очевидно, что в 2022 году, когда численность составляла уже 19 млн. 765 тыс. человек, соотношение юристов на 100 тыс. человек оказалось в пользу 2014 года. Тому причиной явились: 1) увеличение численности населения к 2022 год; 2) сокращение количества вузов, осуществлявших подготовку юристов.

Интерес представляют параметры Болонского процесса, в который Республика Казахстан вступила как первое на постсоветском пространстве государство. В качестве обязательных параметров Болонского процесса признаются:

1) академическая мобильность студентов, преподавателей и административного персонала вуза;

2) европейское приложение к диплому;

3) контроль качества образования;

4) создание единого европейского исследовательского пространства;

5) трехуровневая система высшего образования;

6) академические кредиты ECTS [5].

Анализ и оценка обязательных параметров применительно к направлению

«Право» свидетельствуют о следующем:

– параметр «1» – для направления «Право» внешняя студенческая и преподавательская мобильность ограничена только специальностью «Международное право». Для казахстанской реальности эта специальность не пользуется спросом по простой причине – нет спроса на рынке труда;

– параметр «2» – наш казахстанский юрист, получивший образование в рамках национальной системы права, не востребован ни в ближнем, ни в дальнем зарубежье ввиду несовпадения систем национального права Казахстана и иностранного государства;

– параметр «3» – надлежащего контроля качества юридического образования не создано, о чем свидетельствуют приоритеты Концепции в интересующей нас части, а также критические замечания Главы государства К.- Ж. К. Токаева, отраженные в Послании народу Казахстана: «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года [4];

– параметр «4» – единство европейского исследовательского пространства применительно к направлению «Право», по аналогии с параметром «1», актуально для специальности «Международное право», не пользующееся социальным спросом, способным иметь какое-либо значение для европейской исследовательской юридической школы;

– параметр «5» – доступна первая ступень, которая не является гарантией профессионального карьерного роста;

– параметр «6» – академические кредиты не дают возможности учесть особенности казахстанской правовой системы. Для юриспруденции образовательные кредиты – это шоры, ограничивающие образовательное пространство чрезмерно жесткими рамками, в пределах которых фундаментальные отрасли права изучаются фрагментарно, конспективно, поверхностно. Так, например, уголовное право, уголовно-процессуальное право, гражданское право, гражданское процессуальное право структурно состоят из общей и специальной частей. Все части объемны и сложны. В советский период развития страны изучение каждой из частей охватывало целый семестр. Таким образом, каждая отрасль права изучалась на протяжении одного учебного года (для примера: на изучение уголовно-процессуального права отводилось 180 часов аудиторного времени, то есть только на лекции и семинарские занятия). В современных условиях на одну фундаментальную отрасль отводится один семестр. Типичный расклад: из 150 часов на лекции отводится 30 часов, на семинарские занятия – 15 часов. Остальное время – виртуальные СРС и СРСП (СРОП). Любой юрист-

практик, обучавшийся по кредитной технологии, азы и тонкости права в нужном объеме постигает на практике методом проб и ошибок. Для юриспруденции ошибка – вещь непростительная ввиду того, что юрист работает в сфере человеческих отношений, затрагивающих его права, свободы и законные интересы. По Конституции РК высшая ценность государства – это человек, его жизнь, его права и свободы. Стало быть, подходы к построению обучения будущего юриста должны отвечать этому конституционному постулату.

Факультативные параметры Болонского процесса изначально ориентированы на учет особенностей направлений высшего образования и выступают в качестве дополнительных требований к комплексу обязательных параметров. При этом сочетание обязательных и факультативных параметров должно исключать их несогласованность между собой, не влечь противоречий. В числе факультативных параметров Болонского процесса усматриваются:

- 1) гармонизация содержания образования по направлению подготовки;
- 2) нелинейные траектории обучения студентов, курсы по набору;
- 3) модульная система;
- 4) академические рейтинги студентов и преподавателей [5].

Авторы настоящего исследования не ставят своей целью проведение анализа и оценки всех факультативных параметров, а только тех, которые, по нашему мнению, препятствуют в той или иной мере достижению надлежащего качества подготовки юристов. Так, применительно к юридическому образованию параметр «1» - означает сочетание принципов фундаментализации и практической направленности подготовки юристов-бакалавров. Обеспечение данных принципов требует радикальных изменений, модернизации структуры и содержания учебно-методического сопровождения процесса обучения. Этот обновленный подход относится к преобладающему большинству направлений образования [6, с. 214]. В пределах одной темы рекомендуется осветить и изучить два аспекта: 1) теоретико-правовая регламентация правового явления (феномена, понятия, института, правоотношения, анализ и оценка противоречий, пробелов в праве и т. д.) – это фундаментализация; 2) подтверждение фундаментальных (теоретико-правовых) положений примерами из юридической практики. Если исходить из того, что продолжительность семестра составляет 15 недель, то и максимальное количество тем – 15. Даже в тезисном режиме невозможно, например, просто перечислить понятия, институты, категории гражданского права. Механическое увеличение количества кредитов ECTS по данному учебному курсу повлечет сужение образовательного времени по иным учебным курсам (получается «Тришкин кафтан»). Попутно заметим, что по своей значимости факультативный параметр «1» вполне объективно претендует на его перевод в категорию обязательных параметров.

Факультативный параметр «4» – рейтинг приемлем для юридического образования в силу высокой степени объективизации оценки знаний обучаемых [7, с. 17]. Наряду с этим, способы рейтинговой оценки содержат риски негативного манипулирования ими со стороны тех подразделений организаций образования, которые должны обеспечивать технико-технологическое сопровождение проведения промежуточных и итоговых аттестаций по семестровым учебным дисциплинам. Есть основания полагать, что это издержки локального характера, а не Болонского параметра в целом. Временная непреодолимость этих рисков в любом случае негативно отражается на качестве подготовки юристов-бакалавров.

Начиная с 2022 года Республика Беларусь и РФ заявили о выходе из Болонского процесса как не отвечающего целям и задачам государственной политики в сфере высшего образования. Споры вокруг данной проблемы более чем достаточно. Независимо от того, что Республика Казахстан является приверженцем Болонского процесса, имеются определенные сомнения в отношении полной и безоговорочной приемлемости европейской доктрины высшего образования всеми ее участниками. Так, российские исследователи

утверждают, что трехуровневая система не дает ожидаемого эффекта. При этом они, соблюдая определенную политкорректность, не столько критикуют Болонский процесс, сколько предпринимают попытки объяснить причины снижения качества высшего образования недостатками собственной системы стратегии реализации параметров Болонского процесса [8]. Так, исследователями обращается внимание на следующее обстоятельство: в рамках Болонского процесса магистр – это первая ученая степень, а в постсоветской интерпретации – это второй уровень высшего образования: далее – доктор PhD в Болонском процессе приравнивается к ученой степени доктора наук, а в постсоветской интерпретации – уровень ниже кандидата наук. Таким образом, ни бакалавриат, ни магистратура, ни докторантура PhD не только не выше по своему назначению и результатам традиционной советской аспирантуры и докторантуры с последующим присвоением степеней кандидата и доктора наук, но даже не являются способами адекватного восполнения советских уровней кандидата и доктора наук. О том, что действительно в научной сфере произошел спад благодаря трёхуровневому образованию в рамках Болонского процесса, – в современных условиях говорят практически все страны постсоветского пространства-участники Болонского процесса. Один из аргументов состоит в том, что институт магистратуры стал претерпевать кризис во всем мире. Жесткая стандартизация, присущая параметрам Болонского процесса, является серьезным препятствием на пути дальнейшего развития высшего образования.

В СССР сроки обучения по разным направлениям высшего образования определялись исходя из особенностей квалифицирующих признаков специальностей. Медики обучались в общей сложности 7 лет, юристы – 5 лет. При этом подготовку юристов в СССР осуществляли 52 вуза. Качество было таким, что выпускник юридического факультета сразу получал государственное распределение в правоохранительный орган, орган государственного управления. С дипломом высшего юридического образования без всякой магистратуры граждане достигали таких карьерных высот, как министр юстиции, Председатель Верховного Суда, Генеральный Прокурор. В современных условиях в Казахстане получение ученых степеней среди высшего чиновничества обрело форму обязательного атрибута профессионализма той или иной креатуры. При этом доступность ученой степени не всегда пропорциональна настоящим научным достижениям индивида.

Как замечательный факт мы отмечаем, что медицинский корпус сегодня поднимает вопрос о продлении сроков подготовки специалистов соответствующего направления. В частности, предлагается схема: бакалавриат – 5 лет, интернатура – 2 года. В общей сложности – 7 лет. Этого требует специфика врачебной специальности [9]. По аналогии, полагаем целесообразным вернуть юридическому образованию обучение в пределах 5-ти лет (для выпускников ССО – 4-х лет). Преимущества предлагаемого подхода:

– объективно сократится спрос на направление «Право» в период приема абитуриентов в вузы;

– появится реальная возможность для создания надлежащих условий для полного и глубокого изучения студентами фундаментальных отраслей национальной системы права, получения фундаментальных знаний на качественно новом уровне;

– в динамичном развитии казахстанского законодательства появится окно для изучения новых законодательных актов, принятых Парламентом в период прохождения будущими юристами пятилетней образовательной программы.

Основные выводы.

1. Меры МОН РК (до июня 2022 года), предпринятые в целях реализации приоритетов в сфере высшего юридического образования, предусмотренных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, не соответствуют тем задачам, на необходимость решения которых указано непосредственно в Концепции. Проведенные МОН

РК меры носят сугубо организационно-управленческий характер и ориентированы не на повышение качества юридического образования, а на физическое уменьшение количества вузов, осуществляющих подготовку юристов, и ужесточение правил приема обучаемых по направлению «Право».

2. Подходы образовательного ведомства к юридическому образованию не отвечают норме Конституции РК о том, что Республика Казахстан признает в качестве высших ценностей человека, его жизнь, права и свободы (пункт 1 ст. 1) в том смысле, что существующие подходы не гарантируют высокое качество юридического образования, что в любом случае негативно отражается на качестве реализации правоохранительной функции государственных органов.

3. Строгое следование обязательным параметрам, реализация факультативных параметров Болонского процесса применительно к юридическому образованию не способствуют повышению качества образования по направлению «Право».

4. Предусмотреть увеличение срока обучения в бакалавриате по направлению «Право» на базе среднего образования с 4-х лет до 5-и лет, на базе среднего специального образования с 3-х лет до 4-х лет.

Список литературы:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 09.09.2023 г.).

2. Турсыбеков Е. Количество юридических вузов сокращают в Казахстане// <https://inform.kz/u/kolichestvo-...> (дата обращения: 09.09.2023 г.).

3. Аубакиров М. Г., Хисамутдинова Э. П. Опыт подготовки юридических кадров в США, Великобритании, ФРГ, Японии и Республике Корея//Вестник академии правоохранительных органов, № 1 (3), 2017. – С. 79-91.

4. Токаев К.-Ж. К. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество. – Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 1 сентября 2022 года//akorda.kz/ru (дата обращения: 09.09.2023 г.).

5. Электронный ресурс. Код доступа: skma.edu.kz/ru/pagesosnovnye-... (дата обращения: 10.09.2023 г.).

6. Саранцев Г.И. Гармонизация профессиональной подготовки бакалавра по направлению «Педагогическое образование»//*Integration of Education/* – Vol. 20, № 2, 2016. – Pp. 211-219.

7. Дедуль М.И., Занько Ю.В. Рейтинговая система оценки знаний студентов как один из факультативных параметров Болонского процесса//Вестник ВГМУ, Том 11, № 1, 2012. – С. 15-24.

8. Абанкина И. Возврат к старому – это отказ от развития инноваций//vogazeta.ru/articles/2023/7/24 (дата обращения: 10.09.2023 г.).

9. Досмагамбетова Р.С., Риклефс И.М., Риклефс В.П., Букеева А.С., Муратова А.З., Калиева Ш.С., Касатова А.М. Особенности медицинского образования в Казахстане// cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-... (дата обращения: 10.09.2023 г.).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Адам Ернар – заң ғылымдарының магистрі., "Құқықтың артықшылығы" заң консультанттары палатасының кеңесшісі, e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ., e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Альшуразова А.А. – Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті

Байсымакова Д.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Бектоғаева Л.О. – № 129 Ә.Жәмішев атындағы мектеп-лицейдің тәрбие жөніндегі орынбасары, Қызылорда облысы, Сырдария ауданы, e-mail: bektogaeva67@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – Инновациялық Еуразия университетінің докторанты, Қазақстан, email: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры. e-mail: yertek-a@mail.ru

Варганян А.М. – Янка Купала атындағы Гродно Мемлекеттік университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Беларусь Республикасы

Калкаева Н.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кенжибекова Э.П. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., з.ғ.к., Алматы, Қазақстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Рахимова Г.Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.м., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Ж.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адам Ернар – магистр юридических наук, Председатель Палаты юридических консультантов «Привилегия права», самостоятельный соискатель Ташкентского государственного юридического университета, e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Альшуразова А.А. – Южно-Казахстанский университет им. Мухтара Ауэзова, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, магистр права, Республика Казахстан, г. Шымкент, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Байсымакова Д.С. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: dana_2274@mail.ru

Бектогаева Л.О. – Заместитель директора по воспитательной работе школы-лицея № 129 им.А. Жамишева, Кызылординская область, Сырдарьинский район, e-mail: bektogaeva67@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – Докторант Инновационного Евразийского университета, Казахстан, email: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yermek-a@mail.ru

Вартанян А.М. – Кандидат юридических наук, доцент Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Республика Беларусь

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кенжибекова Э.П. – к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Меирбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: moldaxmetova_zh@mail.ru

Рахимова Г.Н. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: gakku_almatycity@mail.ru

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, старший преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Ж.А. – доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Adam Ernar – master of Laws, Chairman of the Chamber of Legal Consultants "Privilege of Law", independent applicant of Tashkent State Law University, e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Alshurazova A.A. – Mukhtar Aueзов South Kazakhstan University, Senior Lecturer of the Department of Civil Law and Civil Procedure, Master of Law, Republic Kazakhstan, Shymkent, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Baisymakova D.S. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru

Bektogaeva L.O. – Deputy Director for Educational Work of the Lyceum School No. 129 named after A. Zhamishev, Kyzylorda region, Syrdarya district, e-mail: bektogaeva67@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh. – Doctoral student of the Innovative Eurasian University, Kazakhstan, email: dinar_15@list.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Kalkayeva N.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: nesibeli77@mail.ru

Kenzhbekova E.P. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: danaestai@mail.ru

Khamzina Zh.A. – Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 292803@mail.ru

Khvedelidze T.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh.E. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Rakhimova G.N. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Vartanyn A.M. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Yanka Kupala Grodno State University, Republic of Belarus

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2023 ж. №4 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 5000 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаныңа реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2023жылдың 1 желтоқсан дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions> сайтқа тіркелу арқылы жүктеу аласыз.

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӨӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӨӨЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда – 15-17бет);
- Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль –14;
- Жол аралық интервал1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20мм, сол – 30мм, оң – 15мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –1– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156** .– бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК ҚазНПУ ИМ.АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №4, 2023 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–5000 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 декабря 2023 г.

Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте

<https://bulletin-jurisprudence->

[kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions](https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions)

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полу жирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – вырав-нивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт-курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17страниц);
 - Текст должен быть набранв редакторе Word97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заклучение). Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

УДК 323.28
МРНТИ11.25.41

Үлгі/Образец

ОБРАЗЕЦ

Кубашев А.Т.¹

¹д.ю.н., профессор кафедры юриспруденции, Института истории и права при КазНПУ им.
Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стypодобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.э.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматы, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

A.T. Kubashev¹

¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at
Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

1. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3.
2. Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa.network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)
3. Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)
4. Каратаева Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)
5. Botobekov, U. ISIS and Central Asia: AS hifting Recruiting Strategy [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)
6. Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С. 74.